

ERUDITIO
MORES
FUTURUM

FAKULTA HUMANITNÝCH VIED UNIVERZITY MATEJA BELA
V BANSKEJ BYSTRICI

NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE

ČASOPIS O SÚČASNEJ LINGVISTIKE,
LITERÁRNEJ VEDE, TRANSLATOLÓGII A KULTUROLÓGII

ROČ. 3, ČÍSLO 2, NOVEMBER 2011

ISSN 1338-0583

Šéfredaktor

Mgr. Vladimír Biloveský, PhD. (vladimir.bilovesky@umb.sk)

Zástupkyňa šéfredaktora

PhDr. Anita Hutková, PhD. (anita.hutkova@umb.sk)

Tajomníčka

Mgr. Paulína Kováčová (paulina.slosarova@gmail.com)

Formálna úprava textov

Mgr. Katarína Dlhošová (katarina.dlhosova@umb.sk)

Členovia Redakčnej rady

prof. PhDr. František Alabán, CSc.

PhDr. Mária Bieliková, PhD.

doc. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD.

prof. PhDr. Andrej Červeňák, DrSc.

prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

PaedDr. Mária Hardošová, PhD.

doc. PhDr. Alojz Keníž, CSc.

doc. PhDr. Valerij Kupka, PhD.

prof. PhDr. Mária Kusá, CSc.

Dr. Gabriela Olchowa

prof. PhDr. Jozef Sipko, CSc.

prof. Larisa Sugay, DrSc.

prof. PhDr. Anna Valcerová, CSc.

doc. PhDr. Ján Vilikovský, CSc.

OBSAH

Simigné Fenyő Sarolta INTERKULTURALITÁS ÉS FORDÍTÁS	6
Katarína Jackulíková Д. П. ШЕСТАКОВ: КРИТИК-ФИЛОЛОГ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА	27
Viera Krešáková KULTÚRA VYJADROVANIA V ELEKTRONICKY PODMIENENÝCH TEXTOCH	33
Ladislav György VÝSKUM HOVORENEJ PODOBY JAZYKA V MESTE VEĽKÝ KRTÍŠ – PROGRAM A METODOLÓGIA	50
Monika Zázrivcová K DIFERENCIÁCII A KLASIFIKÁCII POJMU „METAFORA“	60
Zuzana Bariaková PRICHÝLIŤ SVOJE SRDCE... (TEMATIZÁCIA SAMOTY V DIELE JÁNA BODENKA – IVKOVA BIELA MAŤ, 1938)	71
Martina Kubealaková INTERDISCIPLINÁRNY DIALÓG O SAMOTE (1)	85
Eva Mesárová DEFINÍCIE LITERÁRNEJ FANTASTIKY PODĽA PREDCHODCOV TZVETANA TODOROVA	94
Anton Repoň DOSTOJEVSKIJ A BULGAKOV	99
Jana Šavelová PREKLAD SYNONÝM V KORPORÁTNÝCH DOKUMENTOCH Z ANGLICKÉHO DO SLOVENSKEHO JAZYKA	106
Zuzana Ištvánfyová NIEKOĽKO POZNÁMOK KU KONCEPTU POSTMODERNY	113
Daniela Müglová TRANSLATIONSWISSENSCHAFT UND IHRE ZUSAMMENHÄNGE 4/2011 (RECENZIA MEDZINÁRODNÉHO VEDECKÉHO ZBORNÍKA)	121
Ivan Šuša LINGVISTICKÉ A PRÁVNE ASPEKTY V INTERDISCIPLINÁRNYM KONTEXTE (RECENZIA)	126
Zuzana Tuhárska LINGEA ŠIKOVNÝ SLOVNÍK (RECENZIA)	128
Christina Julia Müller LITERARISCHE LESUNG AUS DEM KRIMINALROMAN „DIE HINTERTÜR“ VON INGA PFEIFFER (SPRÁVA)	131

Nadežda Zemaniková
STANOVISKO SUNG

133

POKYNY PRE AUTOROV

138

Vážené čitateľky, vážení čitatelia,

vychádza ďalšie číslo NOVEJ FILOLOGICKEJ REVUE, druhé tretieho ročníka. Dali sme v ňom vo väčšine prípadov možnosť mladým autorom a doktorandom, aby prezentovali svoje bádateľské kvality. Súčasťou časopisu sú aj recenzie, správa o literárnom podujatí a stanovisko Spoločnosti učiteľov nemčiny a germanistov Slovenska k zavedeniu povinnej angličtiny do škôl.

V tomto roku sa v našom virtuálnom časopise udialo niekoľko zmien. Zabezpečili sme mu ľahko zapamätateľnú internetovú adresu www.fhv.umb.sk/nfr a dali sme ho zapísať medzi voľne prístupné periodiká v sekcii SciTech navigátor na stránke centrálného informačného portálu pre výskum, vývoj a inovácie pod Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (www.vedatechnika.sk/SK/SciTechNavigator/Lists/SciTech%20eperiodikavyber/AllItems.aspx).

Na poste šéfredaktorky a iných postoch tohto roku nastali a ešte nastanú zmeny, ktoré, dúfajme, prinesú pre časopis nové impulzy.

Zároveň týmto ďakujeme doc. PhDr. Marte Kováčovej, PhD. za jej – takmer trojročnú – šéfredaktorskú prácu na časopise, na jeho elektronickom oživení a sprístupnení kolegom z jazykových katedrií doma i v zahraničí.

Tento krátky úvod píšem ako členka Redakčnej rady NFR, ale aj ako predsedníčka Občianskeho združenia FILOLÓG www.fhv.umb.sk/ozf, ktoré si stanovilo za prioritu predkladať časopis odbornej verejnosti ako plnohodnotné vedecké periodické médium.

Tak nech sa nám to spoločne darí i naďalej!

Banská Bystrica, jeseň 2011

doc. PhDr. Zuzana Bohušová, PhD.
členka RR NFR
predsedníčka OZF

INTERKULTURALITÁS ÉS FORDÍTÁS

Simigné Fenyő Sarolta

Miskolci Egyetem, MFI, Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
sarolta.simigne@gmail.com

Bevezetés

A 20. század vége felé a fordítással szemben támasztott elvárások radikálisan megváltoztak. A szépirodalmi szövegek fordítóitól már nemcsak azt várják el, hogy az eredeti szöveget egy másik nyelvre mechanikusan átkódolják, hanem azt is, hogy felvállalják a kulturális ágens, a kulturális közvetítő szerepét. A fordító kétféle kultúrával kapcsolatos feladatot valósíthat meg. Létrehozhat a multikulturalizmus elveit szem előtt tartva olyan célnyelvi szöveget, amely két különböző nyelvet beszélő közösség tagjai között a kölcsönös megértést, az eltérő szokásrendszerből eredő kulturális korlátok megszüntetését szolgálja. De megteheti azt is, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti különbségeket hangsúlyozza, egyes szereplőket, pl. a domináns kultúra képviselőit felsőbbrendűnek tünteti fel, míg a lenézett kultúra résztvevőit gyámoltalannak, primitívnek, segítségre szorulóknak láttatja. Ezen utóbbi esetben a fordító politikai célok érdekében manipulálja a kultúrát.

Jelen tanulmány kiinduló pontja a kommunikációs szituáció mint kulturális kontextusba ágyazott esemény bemutatása, valamint olyan kultúrafogalmak ismertetése, amelyek a hallgatók számára a kultúra értelmezése során hasznosak lehetnek. A továbbiakban a tanulmány a fordítást mint mediációt értelmezi, majd példák alapján szemlélteti a fordításnak mint kultúrák közötti közvetítésnek napjainkban érvényes lehetőségeit.

1. A kommunikációs esemény bemutatása

Dell H. Hymes amerikai nyelvész és antropológus 1974-ben jelentette meg *Foundations of Sociolinguistics: An Ethnographic Approach* című könyvét. Bár nem a nyelvoktatás és nem is a fordítástudomány számára szándékozott irányelveket megfogalmazni, munkája mégis hasznos tanulságot tartogat az anyanyelv és az idegen nyelv oktatása, valamint a fordítás elmélete és gyakorlata számára is. A könyv szerzője azt kívánta bizonyítani, hogy a sikeres kommunikációhoz, illetve egy emberi nyelv helyénvaló, a szituációnak megfelelő használatához nem elegendő pusztán a szókincs és a grammatikai rendszer elsajátítása. Mindehhez elengedhetetlenül fontos annak a kontextusnak az ismerete is, amelyben a szavak előfordulnak, amelyben a beszédtevékenység zajlik. Hymes ezt a tényt egy emlékeztető betűszóval bizonyította, amelynek minden egyes eleme egy

kommunikációs tényezőt jelölő lexéma kezdőbetűje. A modell azokat a tényezőket fedi le, „amelyek nélkül nem érthetjük meg, hogyan éri el céljait egy meghatározott kommunikációs esemény” (Hymes 1974; Wardhaugh 2002: 221). A szerző a kommunikációs esemény általa fontosnak tartott tényezőit a SPEAKING betűszóban egyesítette. Külön érdekesség, hogy a *speaking* lexéma az angolban azt jelenti: *beszélés*. A magyar nyelvű szakirodalomban használt terminusok nem minden esetben szó szerinti megfelelői az angol kifejezéseknek, ezért minden egyes betű által képviselt lexikai kódegység további értelmezést, magyarázatot igényel.

1.1. A kommunikációs esemény interakcióval kapcsolatos tényezői

Az első két tényező, amelyet az **S** betűbe sűrített a szerző, a **Setting** és a **Scene**. Az interakció fizikai körülményeit, annak helyét és idejét, valamint pszichológiai környezetét jelöli. A második, a **P** az angol **Participants** kezdőbetűje, amely a szituáció résztvevőire, például a beszélőre és a hallgatóra vagy hallgatóságra, tehát az üzenet adójára és vevőjére utal. Az **E**, amely az **Ends** főnév helyett áll, a szándékokra, az interakció céljaira vonatkozik. A célok Hymes értelmezésében „egy kommunikatív aktus hagyományosan bevett és elvárt következményeire, valamint azokra a személyes célokra utalnak, amelyeket a résztvevők egy adott alkalommal el akarnak érni” (Wardhaugh 2002: 222). A fenti tényezők azt erősítik meg, hogy a kommunikáció mindig egy meghatározott helyen és időben, legalább két résztvevő közreműködésével és bizonyos célok elérése érdekében valósul meg.

1.2. Az üzenet tartalmával kapcsolatos tényezők

A betűszó negyedik összetevője, az **A** az **Act sequence**, magyarul az események sorrendjét, az akciósort jelenti, azt a sorrendet, amelyben a kommunikációs események követik egymást. Az ötödik, a **Key** főnév helyett álló **K** a hangnem, az üzenetkulcs jelölésére szolgál és a beszédaktus hangnemére, arra a kifejezésmódra vagy kedélyállapatra utal, amelynek jegyében az ember az üzenetet közvetíti. A hatodik kommunikációs tényezőt angolul az **Instrumentalities** terminus jelöli, amelyet a szerző **I**-vel rövidít, magyar fordítása: eszközhasználat. Egyrészt a kommunikációs csatorna kiválasztását jelenti, azt, hogy szóban vagy írásban közöljük-e az üzenetet. Másrészt jelenheti a kiválasztott nyelvet, dialektust, regisztert vagy kódot. A betűszó hetedik betűje az **N**, amely a **Norms of interaction and interpretation** szókapcsolatot helyettesíti, magyarul interakciós és értelmezési normákat jelent. A szakirodalom azokat a társadalmi szabályokat érti rajta, amelyek az eseményt, valamint a résztvevők cselekedeteit és reakcióját meghatározzák. A **G** a **Genre** helyett áll, és olyan világosan meghatározható megnyilatkozás-típusokra, műfajokra vonatkozik, mint

például a vers, a közmondás, az előadás, a vezércikk stb. A társalgás műfaja a különböző társalgástípusokra, diskurzuskategóriákra utal (Simigné 2008).

Meg kell jegyeznünk, hogy az interakció helye és ideje, az üzenet tartalmának, a társalgási normáknak az értelmezése, az eszközhasználat stb. egy sor kultúrával kapcsolatos ismeret, tudás szükségességét veti fel. A kommunikáció kulturális háttérének ismerete rendkívül fontos a félreértések, a konfliktusok elkerülése, illetve az együttműködés kialakítása érdekében. Ezért tartjuk indokoltnak, hogy mielőtt az interkulturalitás és fordítás kapcsolatára rátérnénk, a kultúra fogalmát, illetve a kultúra és a nyelv, a kultúra és a kommunikáció kapcsolatát is röviden bemutassuk.

2. A kultúra fogalma

Az angol *culture* a latin *cultura* lexémából származik, jelentése: *to cultivate*. Az Ország-Magay féle Angol-magyar nagyszótárban a *to cultivate* igének különböző jelentéseivel találkozunk. Az igének a 18. és a 19. században a „megművelni” jelentése érvényesült, így a földműveléssel és a kertműveléssel kapcsolatos kontextusban használták. Azonban már a 19. században kialakulóban volt egy újabb jelentés. Ez az egyén értékének növekedésére, tökéletesebb, kifinomultabb tulajdonságaira utalt, amely tanulással volt megvalósítható. Később a kutatók az univerzális emberi képességek jelölésére is használták. A 20. században a kultúra terminus az antropológia központi fogalmának jelölésére szolgált. Magába foglalt minden olyan emberi tulajdonságot, amely kívül esik a genetikai adottságokon. Egyrészt jelentette a tapasztalatok osztályozására, szimbólumok használatára vonatkozó képességeket és a kreativitást, másrészt azokat a szempontokat, amelyek alapján a világ különböző tájain élő emberek a tárgyak és tevékenységek osztályozását, valamint kreatív cselekedeteiket megvalósítják (<http://en.wikipedia.org/wiki/Culture>. Letöltve: 2009. július 05.).

A kultúra fogalma a II. Világháború után újabb jelentésekkel gazdagodott, mivel az antropológián kívül más diszciplínák, még a nyelvoktatás és a fordítástudomány kutatóinak érdeklődését is felkeltette. Új, kultúrával kapcsolatos témák kutatását felvállaló diszciplínák alakultak ki, mint pl. a kulturális tanulmányok, az interkulturális kommunikáció vagy a szervezeti kultúra.

Mint ahogy a kultúra lexéma jelentésének kialakulása, majd bővülése is mutatja, a kultúra rendkívül komplex jelenség, kimerítő, egyetlen mondatba sűrítendő meghatározását szinte lehetetlen megfogalmazni. Jóllehet, számos kutató kísérelte már meg a kultúra definiálását, azonban egységes és jól működő meghatározás a mai napig nem született. Igaz, 1952-ben megjelent egy tanulmány (Kroeber és Kluckhohn), amely a kultúrára vonatkozóan

164 definíciót sorol fel. Közülük mindegyik egy-egy lényeges elem, pl. valamely csoport vagy társadalom egészének életstílusa, társadalmi és kulturális örökség, a világ szemléletének módja, megfigyelhető viselkedésminták, konfliktuskezelő eljárások stb. bemutatására vállalkozik. Kroeber és Kluckhohn definícióival kapcsolatban, tanulmányában Niedermüller Péter azt emeli ki, hogy „ezek az elméletek a kultúrákat önmagukban, nem pedig más kultúrákkal való dinamikus kölcsönhatásukban vizsgálják” és ezért a kultúraközi kommunikáció értelmezését és vizsgálatát nem viszik előre (Niedermüller in Béres-Horányi 2001: 96-113).

A kultúra fogalmának meghatározásakor Hidasi Judit a két fent említett szerzőnek azt a megállapítását emeli ki, hogy „a kultúra az emberi élet olyan nem biológiai jellegű vetületét alkotja, amely műalkotásokból, társadalmi és szellemi termékekből áll. A helyzet azóta nemhogy tisztult volna, hanem bonyolódott. Nehéz lenne megmondani, hogy jelenleg hány kultúrafogalmat tart nyilván a szakirodalom” (Hidasi 2004: 12-13), hiszen napjainkban a kultúrához kapcsolódó témákkal egyre több tudományos diszciplína foglalkozik. Ebben a tanulmányban mindössze néhány kultúrára vonatkozó meghatározást ismertetünk. Olyanokat, amelyek egyrészt az interkulturalitás, a kultúraközi kommunikáció fogalmának, másrészt pedig a kultúra és a fordítás kapcsolatának megértéséhez szükségesek.

3. Nyelv és kultúra, kommunikáció és kultúra kapcsolata

Az 1. fejezetben ismertetett tényezők megvalósulására, annak mikéntjére hatással van az információadó és a vevő kultúrája, amelyet az egyén anyanyelvével együtt sajátít el. A gyermek anyanyelvével együtt sajátítja el a közösség kultúrájához szükséges értékeket, vagyis a közösség szokásrendszerét, valamint az elfogadott magatartási- és viselkedési normákat. A kulturális értékek elsajátítása tehát a nyelv segítségével történik először otthon, a családban, aztán az iskolában, majd a munkahelyen, illetve a társadalmi élet különböző színterein. A szocializációs folyamatban a nyelv közvetítő szerepet tölt be egyén és kultúrája között. Ahhoz, hogy a nyelv erre a közvetítő szerepre alkalmas legyen, számos speciális tulajdonsággal kell rendelkeznie. Ilyen például a *kódolhatóság*, az a képesség, hogy könnyen és ökonomikusan utaljunk olyan tárgyakra, jelenségekre és eseményekre, amelyeket az adott kultúra fontosnak tart. Erre vonatkozóan egy 2003-ban megjelent egyetemi jegyzetben több példát is említettünk (Simigné 2003). A jelenséget ebben a tanulmányban mindössze egy példával kívánjuk szemléltetni. Ha például a társadalmi struktúra fenntartása szempontjából fontos, hogy *a papa nővérének a fiát megkülönböztessék a mama bátyjának a fiától*, akkor az adott közösség nyelve ezt az információt egy külön szóval fogja kifejezni (Corder 1993; Simigné 2003: 95).

Az egyén fogalmi rendszere által kialakított nyelvi kód a közösség kultúráját tükrözi, és lehetővé teszi, hogy megkülönböztessük, ami társadalmi szempontból releváns. Úgy is fogalmazhatunk: ha a közösségek között kulturális különbségek vannak, ezek a különbségek szükségszerűen a nyelv rendszerében is meg fognak jelenni. Mint ahogy azt később látni fogjuk, a nyelv szerkezete úgy tükrözi a környező valóságot, ezen belül a közösség kulturális rendszerét, ahogy azt a beszélők, az adott közösség tagjai látják és értelmezik. Ezt a gondolatot úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a nyelvek azért sokfélék, mert eltérő módon vonatkoznak a valóságra. A beszélők nem azonos módon szemlélik a valóságot, nem azonos módon osztályozzák és kódolják tapasztalataikat. Ezt legszembeütőbben a lexikai kódegységek bizonyítják, hiszen pl. két különböző nyelvet beszélő közösség tagjai között túlságosan egyszerű lenne a közvetítés, ha a két nyelv szókészletében a szavak között egy az egyhez megfelelés lenne. Akkor a szótárakban is minden egyes szótári egységhez csak egy célnyelvi megfelelő tartozna. Nagyon gyakran előfordul, hogy mondjuk, egy adott **A** nyelvben egy bizonyos jelenséget egy olyan szóval neveznek meg, amelynek nincs megfelelője a **B** nyelvben. Ha egy nyelvközösség tagjai nem tudják, hogy milyen esemény a *szalagavató*, milyen tárgy a *tablókép*, milyen édesség a *madártej* vagy a *mákos beigli*, vagy hogy mit jelent az angol *Mind the gap!* figyelmeztetés, akkor magyarázatra szorulnak, és a közvetítő személynek körülíráshoz kell folyamodnia. Ugyanezt teszik a kétnyelvű szótárak is, amikor egy lexikai kódegység jelentését egy szókapcsolattal, vagy szükség esetén egy egész mondattal magyaráznak. Hogy az angol *gap* lexéma jelentésénél maradjunk, a *generation gap* szótári megfelelője egy több szóból álló magyarázat: *nemzedékek közötti (nézetekbeli) jelentős eltérés, generációs különbség*. Vagy vizsgáljunk meg egy másik példát. Az angolban gyakran használatos szókapcsolat a *gender gap*, amelynek szótári jelentése a következő: *politikai kérdések megközelítésében mutatkozó különbség nők és férfiak között*. Természetesen példák százait említhetnénk azt bizonyítandó, hogy azok a szemantikai jegyek, amelyeket az egyik nyelvben egy lexikai kódegység tartalmaz, egy másik nyelvben gyakran csak több kódegységgel fejezhető ki (Simigné 2003: 97). Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyelv képes kulturális ismeretek továbbítására akkor is, ha az egyik nyelvben létező tárgynak vagy fogalomnak a másik nyelvben nincs megfelelője. Ez a tény is bizonyítja, hogy a nyelv és a kultúra kapcsolata szükségszerű, hiszen a kettő kölcsönösen egymásra van utalva (Corder 1993; Simigné 2003: 95).

S. Pit Corder *Introducing Applied Linguistics* című, először 1973-ban, később pedig 1993-ban kiadott könyve az alkalmazott nyelvészek számára alpműként szolgál. A könyv negyedik fejezete a nyelv és a kultúra között fennálló kapcsolatot vizsgálja. A szerző a problémát a nyelvközösségek szempontjai alapján közelíti meg. Kiinduló álláspontja az, hogy

egy-egy közösséget nemcsak a közös nyelv tart össze, hanem a közös politikai és etikai nézetek, meggyőzések rendszere és a közös történelem, a világlátás, az objektív jelenségek azonos osztályozása, végül pedig az, ahogy az emberek az osztályozást jelentéssel megtöltik. Egy közösség azonos nézeteket vall azt illetően, hogy mi helyes és mi nem. Tagjai ezt a közös értékrendet a mindennapi tevékenység szféráiban, így az öltözködés, az étkezés, a házasságkötés, az oktatás stb. területén egyaránt érvényesítik. Corder szerint a közösség kultúráját mindezen tevékenységek összessége alkotja. A nyelvhasználat és a kultúra kapcsán több kérdés is felvetődik. Elképzelhető-e például, hogy eltérő kultúrával rendelkező közösségek azonos nyelvet beszélnek? Vagy ennek az ellenkezője: lehetséges-e, hogy egy kultúráját tekintve homogén közösségben különböző nyelveken beszéljenek? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk, a következő jelenségekre kell gondolnunk:

Amikor egy azonos kultúrával rendelkező közösség két csoportja eltávolodik egymástól, a fizikai értelemben vett távolság következtében fokozatosan megszűnik közöttük a gazdasági és politikai kontaktus. Elképzelhető, hogy kultúrájuk, szokásaik hamarabb megváltoznak, mint a nyelvük. De ez csak egy felszínes megállapítás, hiszen a kultúra változása a nyelvi kód megváltozását is maga után vonja, és ez egy rendkívül szövevényes folyamat. Másrészt megvizsgálhatjuk, mi történik, amikor két eltérő kultúrával rendelkező közösség kerül egymással kapcsolatba. Ha közös gazdasági és politikai rendszert alakítanak ki, akkor annak sokféle következménye lehet. Megtörténhet, hogy összeolvadnak, de az is, hogy kultúrájuk önálló marad, miközben gazdasági és politikai szempontból egységesek. Ami a nyelvhasználatot illeti: lehet, hogy a két nyelv egybeolvad, de az is előfordulhat, hogy a két csoport nyelve önálló életet él egymás mellett, miközben mindkettő kölcsönösen hat a másikra. A lehetséges kimenetek között szerepel a *bilíngvizmus*, a *diglosszia*, és az is, hogy az egyik nyelv uralkodik a másik fölött (Simigné 2003: 94-95).

A nyelv és a kultúra egymásrataltságával magyarázható, hogy a kultúra és a kommunikáció egymástól szinte elválaszthatatlan. A szakirodalomban erre vonatkozóan gyakran idézik Edward Hall amerikai kutatót, aki a kultúrát a kommunikációval, a kommunikációt pedig a kultúrával azonosítja. Hall álláspontja szerint „a kultúra kommunikáció” és „a kommunikáció kultúra” (Falkné 2008: 14).

A kommunikáció jellegét meghatározza az a kultúra, amelyben felnőttünk, amelynek a nyelvét megtanultuk, és amelynek szabályait normaként elfogadtuk. Falkné Bánó Klára 2008-ban megjelent könyvében ezzel kapcsolatban még az alábbiakat emeli ki:

Mivel kultúránk nyelvét, szabályait és elfogadott normáit életünk nagyon korai szakaszában sajátítjuk el, – pszichológusok szerint öt-tízéves korunkig – rendszerint nem tudatosul bennünk az, hogy miként befolyásolja a kultúra viselkedésünket, illetve

kommunikációkat. Amikor más kultúrák tagjaival kommunikálunk, gyakran a miénktől nagyon eltérő nyelvekkel, szabályokkal és normákkal találkozunk, és ezek a találkozások egyrészt tudatosítják bennünk saját kultúránk sajátosságait, ugyanakkor pozitív érzések, illetve a csalódottság érzésének forrásai is lehetnek (Falkné 2008: 14-15).

Mary Snell-Hornby fordításkutató Ward H. Goodenough amerikai antropológusra hivatkozva az alábbiakban foglalja össze a kultúra lényegét: Egy társadalom kultúrájába beletartozik mindaz, amit az embernek tudnia kell, és amiben hinnie kell ahhoz, hogy a társadalom tagjai számára elfogadható módon tevékenykedhessen. A kultúra nem azonos az öröklött biológiai tulajdonságokkal. Megszerzéséhez tanulni kell. Általános értelemben a tanulási folyamat végtermékével, a megszerzett tudással egyenlő. Ebből következik, hogy nem anyagi jellegű, nem tárgyak, emberek, viselkedésformák vagy érzelmek alkotják, hanem inkább mindezeknek a szerveződése, rendszerré alakulása. Annak kapcsán jön létre, ahogy a dolgok szerveződnek az elmében az érzékelés, a viszonyok és a kapcsolatok kialakítása, majd azok értelmezése során. Mindaz, amit az emberek mondanak és tesznek, minden társadalmi esemény, amelyben részt vesznek, kultúrájuk termékének és melléktermékének tekinthető, amelyeket az érzékelés és a környezettel való kapcsolat során felhasználnak (Goodenough 1964: 36; Snell-Hornby 1988/1995: 39-40). Goodenough álláspontja szerint tehát a kultúra egy tanult mentális rendszer, amely az emberek tudatában található, és beletartozik mindaz, amit az egyes emberek a világról tudnak. Ugyanezt a gondolatot Niedermüller Péter így fogalmazza meg: „A kultúra tehát olyan tudás- és szabályrendszerként működik, amely egyrészt koncepciókat, elméleteket és magyarázatokat kínál a világgal kapcsolatban, másrészt pedig irányítja, meghatározza és értelemmel ruházza fel a társadalmi cselekvéseket” (Niedermüller in Béres-Horányi 2001: 96-113).

Goodenough gondolataiból kiindulva Göhring, az interkulturális kommunikáció kiemelkedő német képviselője az alábbiakat szögezi le:

A kultúra mindaz, amit az embernek tanulnia, tudnia és éreznie kell ahhoz, hogy képes legyen megítélni, hogy az emberek viselkedése mikor alkalmazkodik a társadalmi elvárásokhoz, és mikor tér el azoktól. Egyébként pedig az embernek fel kell készülnie arra, hogy vállalja a deviáns viselkedés következményeit (Göhring 1977: 10).

A kultúraközi kommunikáció szempontjából meghatározó szerepe van a kulturális tudásnak, mert egyrészt magyarázó erővel bír, másrészt pedig cselekedeteinket irányítja. A kulturális tudást Niedermüller Péter álláspontja szerint metaforikusan kell elképzelni, úgy, mintha az egy *medence* lenne, amelyből „a csoport, a társadalom minden tagja ’meríthet’ annak érdekében, hogy a többiekkel együtt tudjon működni.” Majd hozzáteszi: „Az egyes individuumok, illetve csoportok azonban eltérő módon használják ezt a ’medencét’, (...) amely a társadalmi helyzet, s ebből következően a tudáshoz való hozzáférhetőség függvénye”

(Niedermüller in Béres-Horányi 2001). A modern társadalmak jellemzője a tudásból való egyenlőtlen részesedés. A tudás nem magától van, hanem a társadalmi gyakorlat során „folyamatos előállításra, újraalkotásra és újraértelmezésre kerül” (Niedermüller 2001). Így tehát a kultúra egyfajta közös tudásból, annak alkalmazásából és a társadalmi gyakorlatban való megvalósításából áll.

A metaforikus *medence* egy adott társadalmon belül is felveti a társadalom tagjai közötti közvetítés szükségességét. Hiszen azon individuumok számára, akik nem férnek hozzá, vagy csak részben férnek hozzá a közös tudáshoz, közvetítésre és állandó újraértelmezésre van szükség, amely a nyelv segítségével valósítható meg. „Gondoljunk például a különböző társadalmi rétegek eltérő szóhasználatára, a nemi szerepek megjelenésének, a kisebbségek jellemző nyelvhasználatának a dekódolására ... vagy például a posztkoloniális perspektíva egyre növekvő térhódítására” (Spicze 2006). Ezeken a területeken is szükség van nyelvi közvetítésre, az ismeretlen jelenségek és fogalmak magyarázatára.

4. Közvetítés, mediáció

Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában egyre népszerűbbek és sikeresebbek a jogviták során mediációs tevékenységet folytató mediátorok. A mediáció vagy közvetítés a jogviták alkalmával felmerülő alternatív vitarendezési mód. Az érdekesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy gyökerei a 2500 évvel ezelőtti, ősi kínai gondolkodásmódra, a konfucionizmus tanaira vezethetők vissza, amelyek lényege a harmóniára, az egyszerű megoldásokra való törekvés. „Ennek a felfogásnak felelt meg az a gyakorlat, hogy 'éles' jogviták helyett az érdekellentéteket egyezséggel próbálták rendezni” (Sáriné 2006). Napjainkban „a közvetítői tevékenység célja, hogy a kisebb horderejű polgári jogvitákra ne a sok időt és pénzt felemésztő bírósági eljárásokon, hanem peren kívül, a felek közös megegyezésével szülessen megoldás” (<http://www.jogiforum.hu/hirek/6775>. Letöltve 2009. aug. 21.) A mediátor tevékenysége jelentős mértékben különbözik a bíróságtól, hiszen a közvetítő nem a felelősség megállapítására törekszik, csupán „közvetít” a szembenálló felek között, kommunikációjával segíti a döntést az egyezés létrejötté érdekében.

A jogviták során közvetítő mediátorok és a fordítók között az a különbség, hogy a fordítók két különböző nyelvet beszélő és két eltérő kultúrát képviselő egyének között segítik a kölcsönös megértést. Nem konfliktusokat kezelnek, hanem nyelvi kompetenciájuk és kulturális ismereteik birtokában megakadályozzák azok létrejöttét. A fordítók nemcsak nyelvi, hanem kulturális közvetítők is, és sokkal többet tesznek, mint hogy mechanikusan, szótári megfelelők alapján információt fogalmazznak meg a célnyelven. Számos, a forrásnyelvi

kultúrára jellemző kifejezést (szándékot, elvárást, viselkedésformát) értelmeznek, magyaráznak, így teszik az ismereteket egy másik kulturális közösség számára hozzáférhetővé, érthetővé, elfogadhatóvá. Megteremtik a kommunikációt, elősegítik a kölcsönös megértést. A fordító mint mediátor „összekötő kapocs” szerepét tölti be két nyelv és két kultúra között. Ahhoz, hogy ezt megvalósítsa, nemcsak a két nyelv rendszerét kell ismernie, hanem a két közösség kultúráját, szokásrendszerét is.

Egymás kölcsönös megértése érdekében gyakran a távoli országok és régiók lakói, s mi több, egy azonos régió eltérő műveltséggel és szokásrendszerrel rendelkező lakói között is szükség van mediációra, közvetítésre. Egyrészt tapasztaljuk az interkulturális érintkezést, vagyis részesei vagyunk az interkulturális kommunikációnak mint jelenségnek. Ez az eltérő kulturális csoportokhoz tartozó emberek, azaz **A** náció és **B** náció képviselői, idősek és fiatalok, nők és férfiak interakcióját jelenti (Hidasi 2004). Másrészt létrejött egy tudományos diszciplína, amely az interkulturális kommunikáció vagy kultúrközi kommunikáció nevet viseli, és amely az említett jelenségekkel, a különböző kultúrák közötti kommunikáció összehangolásával tudományos szinten foglalkozik. Vannak kutatók, akik a fordítást is interkulturális kommunikációnak, és nem annyira nyelvek, mint inkább kultúrák közötti közvetítésnek, a fordítókat pedig bilingvális és kulturális mediátoroknak, közvetítőknak tekintik. Pl. George Steiner 1975-ben megjelent (és az óta már átdolgozott) *After Babel: Aspects of Language and Translation /Bábel után. Nyelv és fordítás* című könyvében ezekkel a szavakkal jellemzi a fordítót: „The translator is a bilingual mediating agent between monolingual communication participants in two different language communities” (Steiner 1975: 45). Vagyis a fordító kétnyelvű közvetítő két különböző nyelvközösség egynyelvű beszélői között (Saját fordítás). Mások viszont megkérdőjelezzik, hogy a fordító közvetítő lenne. R. Taft (1981) pl. leszögezi, hogy a fordítás készség, de a mediátor több mint fordító.

Basil Hatim és Ian Mason szerzőpáros az 1990-ben megjelent *Discourse and the Translator* című könyvében egy teljes fejezetet szentel a fordító mint mediátor (Translator as Mediator) tevékenységének tárgyalására. Kiemeli, hogy az a tevékenység, amikor a fordító az intertextuális jelentések átvitelére vonatkozóan döntéseket hoz, mediációnak, közvetítésnek tekinthető. A fordító elsősorban két olyan fél között közvetít, akik számára egyébként a kommunikáció problémákat okozna, és ez ugyanúgy vonatkozik szabványok, szerződések, versek és regények fordítójára, mint a szinkrontolmácsra, aki nagyon is direkt módon közvetít. A szerzők végül két szempontot emelnek ki, amely alapján a fordító közvetítőnek tekinthető. Az egyik a bikulturális látásmód. A fordító egyedülálló abban a tekintetben, hogy képes a nyelvi jelek és a kulturális értékek között a különbségeket meglátni és megmagyarázni. A másik szempont a fordítóra mit kritikus és kiváltságos olvasóra

vonatkozik. Kiváltságos abban az értelemben, hogy ő olvassa először az eredeti szöveget, így lehetősége van arra, hogy azt gondosan végigolvassa, mielőtt elkezd fordítani. Ezzel a fordító olyan helyzetbe kerül, hogy segíthet a célnyelvi olvasónak azzal, hogy olyan érthető szöveget hoz létre, amelyet a kontextus lehetővé tesz (Hatim-Mason 1990: 128, 223-224). Más kutatók azt is kiemelik, hogy a fordító egyben kritikus is. Bizonyos szövegeket olyan intenzíven és alaposan „megvizsgál”, elemez, hogy gyakran a forrásnyelvi olvasók inkább elolvassák a fordítást is azért, hogy jobban megértsék az eredetit (Hewson-Martin 1991: 143). Mindezt nagymértékben meghatározza a fordító szocio-kulturális identitása, amely magyarázatot ad arra, hogy mitől lesz fordítás a fordítás. Hatim és Mason ezt a gondolatot így bontja ki: elkerülhetetlen, hogy a szövegek feldolgozása során a fordítók saját gondolkodásmódjukat, hiedelmeiket és a dolgokhoz való hozzáállásukat ne építsék be a célnyelvi szövegbe. Ennek következtében bizonyos mértékben minden fordítás magán viseli majd a fordító mentális és kulturális látásmódját még akkor is, ha a fordító nem szándékozik részrehajló lenni (Hatim-Mason 1990: 11). A fordítóknak mint kulturális közvetítőknél pedig elsősorban saját kultúrájuknak, saját kulturális identitásuknak kell tudatában lenniük, és meg kell érteniük, hogy saját kultúrájuk miképpen befolyásolja azt, ahogy más kultúrákra tekintenek.

Pedig ami a jövőt illeti: a fordítóktól és a tolmácsoktól egyaránt elvárják majd, hogy a kultúrák közötti kommunikációban jártasságot szerezzenek. Különösen a tolmácsoknak kell nagyon óvatosan kezelniük azokat a szituációkat, amelyek megkövetelik a kommunikációs folyamatban való aktív részvételt. Az óvatosság olyan értelemben a fordítókra is vonatkozik, hogy azokra mindig gyanakvással tekintenek, akik azzal akarják segíteni a célnyelvi olvasót, hogy szándékosan megváltoztatják az eredeti szöveg formáját, vagy a szóhasználatot manipulálnak.

Könyvében David Katan megjegyzi, sajnálatos módon a nyugati társadalmakban a fordítót és a tolmácsot még mindig inkább két lábon járó szótárnak tekintik, mint közvetítőnek (Katan 1999: 15). Ennek ellenére azt az álláspontot tanácsos elfogadni, hogy a fordításnak többnek kell lennie, mint az eredeti szöveg mechanikus átkódolása. Pótolnia kell a célnyelvi olvasónak a forrásnyelvi kultúrával kapcsolatos hiányzó háttérismereteit, magyarázatot kell adnia ismeretlen fogalmakra. Szükséges továbbá, hogy a fordítás politikai meggyőződések is kifejezzen, ezáltal új elképzeléseket, új eszméket sugalljon, többet nyújtson, mint a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg szókészletének megfeleltetése, és mindezzel a lefordított mű megértéséhez hozzájáruljon. „A fordítás megkeresi azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a kultúrák között léteznek, és ezekre alapozva megkísérli érthetővé és befogadhatóvá tenni azt is, ami ezen speciális magyarázat nélkül nem lenne elérhető” (Spicze 2006: 16). Vagyis a fordítóknak nem a kulturális különbségek eltüntetésére

kell törekedniük, hanem az egyediség, a különösség mint érték megőrzésére, hiszen ez az uniformizáló, egyre inkább globalizálódó világban elengedhetetlenül fontos. Ezért kell megmagyarázni a fordításban a kultúra specifikus nyelvi elemeinek jelentését, így tenni hozzáférhetővé a célnyelvi olvasó számára a kisebbségi kultúra jellegzetességeit.

A fordító mint mediátor tevékenysége kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt vonatkozhat a kulturális ismeretek közvetítésére, azoknak a célnyelvi kultúrába való átvitelére. Másrészt a fordító elkötelezheti magát bizonyos szociokulturális és politikai eszmék mellett, és ebben az esetben tevékenysége a hatalmi viszonyok kifejezésére, a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra között feszülő ellentétek bemutatására irányulhat.

4.1. A fordítás mint kultúrák közötti közvetítés

A fordítás és a kultúra kapcsolatával egyre több kutató foglalkozik. Vannak, akik azt állítják, hogy a nyelvek szókészletében, grammatikai rendszerében és a két közösség kultúrájában olyan eltérések mutatkozhatnak, amelyek következtében a fordítás lehetetlen, hiszen a másik kultúrát ténylegesen sem nyelvi, sem szemiotikai szinten nem tudjuk tökéletesen megismerni (Venuti 1993). Ezen utóbbi gondolatra talán az antropológiai kutatások alapján adhatunk magyarázatot. Egy másik kultúra megismerésére elsősorban antropológusok vállalkoznak, akiket a megismerő szándék vezérel. Ennek része az a törekvés, hogy átlépjék az idegen kultúrákat elválasztó határvonalakat, majd összefüggéseket, szabályszerűségeket fedezzenek fel az ismeretlen kultúrában. Az antropológus megfigyelői pozíciója azonban nem objektív és nem is semleges. Az antropológus a megfigyelt közösséget egy meghatározott kultúrához rendeli, ugyanakkor saját magát fölöttük állónak tekinti. Azzal, hogy egy „magaslati nézőpontot” foglal el, saját magát magasabb rendűnek, a hatalom képviselőjének, hatalmi viszonyok kifejezőjének tekinti. Bár megtanul egy életformában élni, az adott életformát saját életformájának rendeli alá, ezzel „lemond a megfigyelték életében való részvételről” (N. Kovács 2004: 13), és vélhetően arról is, hogy kultúrájukat tökéletesen megismerje.

Ezzel szemben a kultúrák közötti közvetítés hívei azt az álláspontot képviselték, hogy a valóság minden részlete lefordítható. Jakobson ezt így fogalmazta meg: „A megismerés minden tapasztalata és osztályozása bármelyik létező nyelven közölhető, a terminológia bármikor módosítható és bővíthető – ha hiányosnak bizonyul – jövevényszavakkal vagy tükörfordításokkal, neologizmusokkal vagy jelentésátvitelekkel, végül körülírásokkal” (Jakobson in Bart-Klaudy 1985: 18). Jakobson szerint még az olyan, látszólag ellentmondó körülírások is, mint a ló nélküli villamos első orosz neve, az *elektromos lovas kocsi*, vagy a repülőgép korjak neve, a *repülő gőzhajó* „tökéletesen megnevezik a lovas kocsi elektromos,

illetőleg a gőzhajó repülő megfelelőjét, és nem akadályozzák a kommunikációt” (Jakobson i.m. 18). Lexikai eszközökkel a hiányzó grammatikai kategóriák jelentései is visszaadhatók, illetve az ismeretlen kultúrára jellemző sajátosságok is megmagyarázhatók. Ilyen elméleti alapok birtokában foglalkoztatja még napjainkban is a kutatókat az ekvivalens nélküli lexika, azaz a reáliák fordításának kérdésköre (Lendvai 2005; Tellingner 2003; 2005/a; 2005/b), hiszen a fordító mint kulturális közvetítő számára nagy kihívást jelent a gyakran lefordíthatatlannak tűnő lexikai kódjegységek célnyelven való interpretálása és az olvasó számára értelmezhetővé, érthetővé tétele. 2005-ben megjelent tanulmányában Joó Etelka „újfajta fordítástudományról” beszél. Kiemeli, mi az, amivel kapcsolatban a fordítást kutatók azonos módon vélekednek: „a nyelvet mindig egy szituációba beágyazott szöveggként fogják fel, amely része egy kultúrának”, és amelynek „meghatározott funkciója van” (Joó 2005: 50). Cs. Jónás Erzsébet tanulmányában szintén a fordítás „kultúratudományi orientációját” hangsúlyozza, amikor kijelenti: „Az irodalmi szövegek hozzáférhetősége kultúrafüggő. Beépülnek a magyar, az angol, az orosz stb. kulturális háttérbe, reprezentálják közben azt a kort, amelyben születtek. ... A kulturális közelség és távolság a saját és az idegen komparatív vizsgálatával mérhető hitelesen. A fordítónak ezt első lépésben érzékelnie kell az eredeti mű olvasásakor, hiszen közben máris a célnyelvi olvasó szemével is látnia kell a szövegtartalmakat” (Cs. Jónás 2005: 30). Összegzésként pedig leszögezi, hogy „A fordító szubjektív értéktulajdonításának, világlátásának legalább részben le kell fednie az eredeti szöveg és a célnyelvi olvasó világát, mert csak így képes közvetíteni ... a két kultúra között (Cs. Jónás i.m. 33). Megjelenése óta nagy érdeklődésre tart számot Lőrincz Julianna *Kultúrák párbeszéde* című kötete, amelyben a szerző történelmi és kulturális kontextusba helyezi a fordítással kapcsolatos elméletek, módszerek kialakulását. Ezzel a fordítás mint kultúrák közötti közvetítés szakirodalmát gazdagítja (Lőrincz 2007). Természetesen a rendkívül gazdag és nagy mennyiségű szakirodalomból itt csak a fontosabbakat állt módunkban kiemelni.

4.1.1. Körülírás, magyarázat a szótárakban

Mivel két nyelv lexikai kódjegységei között nincs egy az egyhez megfelelés, a szótárakban egy szócikknek több megfelelője is megtalálható. Az sem ritka jelenség, hogy a szótárak, annak érdekében, hogy minél pontosabb információt nyújtsanak, magyarázzák egy-egy lexikai kódjegység jelentését. Az alábbi példákat az angol-magyar, illetve a magyar-angol nagyszótárból gyűjtöttük.

Angol→magyar megfelelés:

aquadrome: vízi versenyek megrendezésére alkalmas pályaterület

Bay Street: Toronto üzleti negyede
Bay Area: San Franciscó partmenti kerületei
Barren Grounds: a Hudson Bay és a Mackenzie-folyó közti terület Kanadában
barrister: angol ügyvéd (bírótság előtti felszólalási joggal)
Basic English: 850 szóra redukált angol nyelv
bath stone: krémszínű puha mészkő (építéshez)
bathysphere: gömb alakú mélytengeri búvárkészülék
battels: oktatási ellátási költségek jegyzéke (oxfordi egyetemen), negyedévi számla az összes egyetemi költségekre (Oxfordban)
Crookes glass: Crookes szemüveg (ultraibolya sugárzás ellen)
cross-bun: kereszt alakban behasított apró nagypénteki kalács (császárszemlére emlékeztet)
eco-vacation: kb. ökonnyaralás, ökovakáció; a még érintetlen természet megcsodálása: új nyaralási divat
ecstasy: eksztázi tabletta, egy fajta szintetikus kábítószer, amely euforikus állapothoz vezet
egg-and-spoon-race: játék, melyben az nyer, aki elsőnek ér be anélkül, hogy a futás közben a kanálban maga elé tartott tojást elejtette volna
egg-custard: tojással készülő vaníliaízű öntet
environmentalist: környezetvédő (olyan személy, aki szerint a környezetnek elsődleges hatása van egy egyénre vagy csoportra)
homograph: homográf (azonos írású de eltérő eredetű/hangzású szó)
(Norman) Conquest: Anglia meghódítása a normannok által 1066-ban,
Hallowe'en: mindenszentek előestéje (október 31-e)
Passion Week: nagyhét (Feketevasárnaptól Virágvasárnapig terjedő egy hét)
passpenny: a halott szájába tett pénzdarab a túlvilági utazás menetdíjául
passenger seat: vezető melletti utasülés, 'anyósülés'
Prince Royal: királyi herceg, GB az angol uralkodó legidősebb fia
Princess Royal: királyi hercegnő, GB az angol uralkodó legidősebb lánya
(light) refreshments: frissítők, büféáru (könnyű hideg ételek, frissensültek stb.)
saltwater: (dagálytól visszahagyott) tengervízi tócsa
samba: szamba, gyors tempójú tánc
sit on the cross-benches: középpárti/független képviselő (angol parlamentben a keresztirányú padokban ül)
Thanksgiving Day: Hálaadás napja (az USA-ban november harmadik csütörtöke, Kanadában október második hétfője)
Union Jack: Nagy-Britannia zászlaja/lobogója, a brit zászló
union shop: üzem, melyben csak szakszervezeti munkások dolgoznak
United Reformed Church: Egyesült Református Egyház (1472-ben az Angol Presbiteriánus és Kongregációnális egyházak egyesülésével létrejött)
water-ballet: vízi látványosság/parádé(úszómutatványokkal és vízisízőkkel)
VIP: fontos, magas beosztású közéleti személyiség
Yellowstone: Yellowstone (folyó az Egyesült Államokban)
Yellowstone National Park: természeti ritkaságokban gazdag természetvédelmi terület az Egyesült Államokban

Magyar → angol megfelelés:

aszúbor: fine sweet Hungarian wine made by adding choice grapes dried on the vine to the ordinary must
boglyakemence: large earthenware oven/stove in peasant houses shaped like a rick

bográcsgulyás: goulash cooked in a stew-pot on an open fire
honfoglalás: conquest, original settlement (as of Magyars in Hungary in the last years of the 9th century), Árpád's conquest of Hungary
kiegyezés: the Compromise of 1867
kocsonya: meat-jelly, cold pork in aspic
matyó: Hungarian peasant living in or near Mezőkövesd
a mohácsi vész: the Rout at Mohács (in 1526, marking the beginning of the 160-year-long Turkish rule in Hungary
muri: a big and lively party
must: grape juice
szalagavató: school-leavers' ball
szűrőállomás: medical examination centre
Vérmező: ancient parade ground, now a park in Budapest.

Ezen utóbbi szótári megfelelőre vonatkozóan meg kell jegyeznünk, hogy a Vérmezővel kapcsolatos történelmi tény, azt a lényeges információt, hogy 1795-ben itt végezték ki a Martinovics-összeesküvés vádlottjait, a szótár nem tartalmazza. Ezt az információt lexikonokban találhatja meg *Kosztolányi Dezső Édes Anna* című regénye angol nyelvű változatának olvasója.

4.1.2. Magyarázó elemek betoldása Gárdonyi Géza regényének fordításában

Ismeretes, hogy a fordítók számtalanszor hidalják át a kultúrák közötti távolságot magyarázó elemek betoldásával azért, hogy a célnyelvi olvasó számára a szükséges háttérismeretet biztosítsák. Ez a fordítási stratégia nyelvpártól és a fordítás irányától teljesen független. A betoldás legegyszerűbb formája a falvak, városok, folyók és hegyek elé vagy mögé a *falu, város, folyó, hegy* főnevek betoldása. Erre a fordítói stratégiára *Gárdonyi Géza Egri csillagok* című regényének angol és orosz fordítása alapján említünk példákat. Az angol nyelvű fordításban gyakori jelenség a lexikai betoldás, azonban az orosz fordítók ritkán éltek ezzel a lehetőséggel. De ennek ellenkezőjére is találtunk példát: az orosz fordítás a példákat gyakran lábjegyzetben magyarázza meg, pl. tudatja az olvasóval, hogy Mekka a muzulmánok szent városa. Ugyanakkor az angol fordítás Mekkával kapcsolatban semmit nem magyaráz. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy miután az angol szövegben a fordító egyszer vagy kétszer az olvasó tudomására hozta, hogy a Mecsek nem más, mint hegy, a Balaton pedig tó, a továbbiakban már joggal számít arra, hogy az olvasó rendelkezik ezekkel a háttérismeretekkel, és nem alkalmazza a betoldást.

A magyarázó elemek betoldását, amely egyébként fakultatív átváltási művelet, gyakran alkalmazzák a fordítók történelmi reáliák fordításakor is. Így lesz pl. a *Jánosparti* az angol fordításban *King John's man*, az oroszban pedig *приверженец короля Яноша*. Megfigyelhetjük továbbá, hogy történelmi személyiségek, pl. János király vagy Dózsa György nevét a fordítók az angol és az orosz szövegben is lefordítják. Az orosz fordítás úgy pótolja az olvasók hiányzó

háttérismereteit, hogy lábjegyzetben részletesen ismerteti azokat a tudnivalókat, történelmi eseményeket, amelyek János király, Dózsa György, Corvin Mátyás, Kinizsi Pál, Tinódi Lantos Sebestyén és még sok más történelmi személyiség nevéhez fűződnek. Az orosz fordítás megmagyarázza, ki volt Tündér Ilona, s hogy mit jelentett a magyarok számára a mohácsi vész, milyen fegyver volt a sugárágyú stb.

George Cushing, a regény angol fordítója az olvasók háttérismereteinek kiegészítését szolgáló információt a regény végén, egy glosszáriumban foglalja össze (Cushing 1991: 558-561). A glosszárrium főként a török és a magyar kultúrára, valamint a magyar történelmi személyiségekre vonatkozó információkat tartalmazza, amelyekből az érdekesség kedvéért néhányat kiemelünk elsősorban annak érzékeltetésére, hogy a történelmi személyiségekről mennyire részletes leírást adtak a metaszövegek.

Aga → *Turkish officer or court official of middle rank.*

Asab → *Turkish militiaman, usually locally-recruited for service into the infantry. In Hungary often dressed in Hungarian garb.*

Asper → *Turkish coin of small value.*

Bey → *Senior Turkish officer and administrator of a province.*

Börek → *Fritter made with minced meat or cheese.*

Dervish → *Muslim religious man dedicated to poverty and austerity.*

Feri → *Familiar form of Ferenc*

Dózsa, György → *(?1470-1514), leader of the Hungarian peasants' revolt of 1514. Defeated by Szapolyai at Temesvár, he was tortured and burnt to death. Tradition has it that his followers were compelled to eat his flesh.*

Jancsi → *Familiar form of János (John).*

Kapudji → *"Doorkeeper": Turkish palace guard.*

Kinizsi, Pál → *(?-1494) Hungarian army captain renowned for his physical strength and courage in numerous expeditions against the Turks.*

Rajkó → *Gypsy child (Simigné 2006: 107-108).*

A glosszárrium összeállításával a fordító célja az volt, hogy az angolszász kultúra résztvevői számára a regény megértéséhez szükséges információkat biztosítsa.

4.1.3. Ekvivalens nélküli lexika fordítása - Betoldás a Biblia fordításakor

Az eredetileg héber nyelven íródott, majd az ie. III. században görögre fordított Biblia az a könyv, amelyet a legtöbb nyelvre lefordítottak. A teljes Biblia vagy annak valamelyik része napjainkban kb. 2500 nyelven olvasható. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az eredetinek elkészült volna egy ideális vagy végleges változata. Változnak a társadalmak, új fogalmak alakulnak ki, fejlődnek a nyelvek, változik és fejlődik a bibliai kifejezések értelmezése is. Bár a Biblia fordításánál alapkövetelmény az eredetihez való hűség, a fordítás soha nem szó szerint történik. A lefordított szöveget érthetővé, nyelvileg helyessé és széppé kell tenni, hűnek maradva az eredetihez, ugyanakkor érthetően „átelni” azt az adott nyelvre és „átültetni” az adott kultúrába. Bár a tökéletes egyensúlyt soha nem lehet elérni, minden

generáció megpróbálja megalkotni a saját változatát. Végül, ideális változat nem létezik. Vagyis állandóan újabb fordításokra van szükség, és ezen tevékenységre a bibliafordítók különböző csoportjai, különböző szervezetei vállalkoznak. Munkatársaik annak a feladatnak szentelik életüket, hogy a harmadik világ elszigetelten élő, távoli nyelvközösségeivel közvetlen kapcsolatba kerüljenek, megtanulják nyelvüket, amelyen a Biblia üzenetét közvetíthetik számukra. Mivel a Biblia a legtöbb nyelvre lefordított könyv, a fordítás kutatása számára számos ötletet ad, és tanulságokkal szolgál.

Miközben a bibliafordítók vállalják, hogy egy távoli nyelvközösségben élnek, nemcsak arra kell törekedniük, hogy megtanulják egy számukra teljesen idegen nyelv szavait és nyelvtani szerkezeteit, hanem arra is, hogy személyes ismeretségbe kerüljenek a családokkal, majd megismerjék az emberek életét és gondolkodásmódját. Olyan kultúrákban, ahol az emberek a szállítást teherhordó állatokkal oldják meg, és nem használják, sőt, nem is ismerik sem a szekeret, sem a kereket, az adott tárgyra vonatkozó ismereteket betoldással, körülírással tanácsos megadni. Amikor Ursula Wieseemann bibliafordító a chol indiánok számára fordított, ezt a feladatot így oldotta meg: *szekér*→*két kerek lábbal rendelkező láda*. Más esetben olyan új szavakat keresett, amelyek a már meglévő szavak összetételével hozhatók létre. Például az egyik mexikói nyelvből hiányzik az újszövetségi *tanítvány* szó pontos megfelelője. Ezért *a tanító utánzójának* nevezte el. Egy másik mexikói nyelvben a *próféta* szó jelentését kellett megmagyaráznia: *ember, aki közli Isten dolgait*. Az őserdőben élő, a pusztá fogalmát nem ismerő népek számára a következő magyarázatot adta: *puszta*→*az a hely, ahol senki nem lakik*. Természetesen, ha a fordító magyar, a pusztát másképpen írta volna le. Olyan indián törzsek számára, akik nem ismerik a hajózást, ismeretlen a *horgony* főnév, ezért Pál apostolnak a hajótöréssel kapcsolatos szavait így fordították le: *Vashorgokat bocsátottak ki, hogy a hajót megállítsák*. A hopi indiánok számára, akik nem ismerik a *bort*, a számunkra oly népszerű, elsősorban szőlőből készült nedű jelentését a következőképpen magyarázták: *erjesztett ital*. Egy mexikói törzs számára a *borsajtó* fordítása igényelt magyarázatot: *... lyukat vágott egy nagy szikladarabba, amelyen a szőlő nedvét ki tudta préselni*. Természetesen eredeti szövegek és hiteles, nyomtatásban megjelent fordításaik alapján még számos más példával is bizonyíthatnánk, hogy a fordítók rendkívül gyakran, különösen földrajzi nevek, intézménynevek, történelmi események és más, kultúrával kapcsolatos jelzők fordításakor toldanak be magyarázó elemeket, illetve alkalmaznak körülírást. Így kísérelik meg a kultúrák közötti különbségeket áthidalni, a célnyelvi olvasó számára érthetővé tenni mindazt az információt, amely egyébként számukra nem lenne érthető.

Itt jegyezzük meg, hogy egyes fordításkutatók kifejezetten ellenzik a magyarázó elemek betoldásának, mint fordítási stratégiának az alkalmazását arra hivatkozva, hogy a betoldások jelentős mértékben megnövelik a célnyelvi szöveg terjedelmét. Hangot adnak annak a meggyőződésnek, hogy a fordításokban nincs szükség magyarázatra. Ha az olvasó egy-egy szót nem ért, nézzen utána lexikonokban a szükséges információnak. Véleményünk szerint viszont a körülírások, magyarázatok betoldása az egyik olyan tevékenység, amely segítségével a fordító többet nyújthat az olvasónak, mint az eredeti mű szerzője. A jelentések betoldása egyike azoknak a fordítási műveleteknek, amelyek végrehajtásával a fordító kulturális közvetítői tevékenységet hajt végre.

4.2. A fordítás mint hatalmi viszonyok kifejezője

A 20. század második felében a fordítástudomány fejlődése a nyugati társadalmak fejlődésével párhuzamosan haladt, így a társadalmi változásokat tükrözte. A század vége felé a fordítással szemben támasztott elvárások radikálisan megváltoztak. A tömegkommunikáció, a multi-média korszakában a különböző kultúrák képviselői egyre inkább megfogalmazták azt az igényt, hogy legyenek számukra is elérhetőek a legfrissebb hírek, legújabb szövegek, amelyeken filmek, dalok vagy könyvek szövegeit értették. Az a tény, hogy az angol világnyelv lett, egyes kutatók meggyőződése szerint nem lassította a fordítást mint folyamatot, hanem inkább a fordítás jelentőségét hangsúlyozta (Álvarez-Vidal 1996). Azzal egy időben, hogy a fordítást kulturális és politikai szempontból kezdték el szemlélni, egyre inkább bebizonyosodott, hogy a lefordított szövegek erőviszonyokat tükröznek, amelyek egy tágabb kulturális kontextuson belül létező hatalmi struktúrákat képeznek le.

Szükségessé vált a multikulturalizmus elveinek és a fordító feladatainak felülvizsgálata, hiszen a fordítók többségét már nem a kulturális ismeretek közvetítése, átvitele foglalkoztatta, hanem annak kifejezése, hogy milyen ellentétek létezhetnek két kultúra között. Egyre fontosabb lett annak kiderítése, hogyan jönnek létre az ismeretek a forrásnyelvi kultúrában, és miként lehet azokat a hatalmi viszonyoknak megfelelően újraértelmezve továbbítani és áthelyezni a célnyelvi kultúrába. Nyilvánvaló, hogy ez a folyamat kapcsolatban van a hatalom létrehozásával, a hatalommal való visszaéléssel, valamint azokkal a stratégiákkal, amelyeket a hatalom arra használ fel, hogy a másik kultúrát képviselje.

A fordító mesterségesen hozhatja létre azt a kontextust, amelyet egy adott kultúra befogad. Lehet az a tekintéllyel és hatalommal felruházott személy, aki manipulálhatja a kultúrát, a politikát, az irodalmat és azt, hogy a célnyelvi kultúra hogyan fogadja be a fordítást.

Számos fordítónak és kutatónak az a meggyőződése, hogy fordításkor az eredeti másságát érintetlenül kell hagyni, de lehet, hogy amit a fordító a célnyelvi kultúráról tud, azt nem képes objektíven kifejezni. Sőt, ellenkezőleg. Elképzelhető, hogy a fordítóra azok a hatalmi viszonyok vannak hatással, amelyeket saját kultúrája tart fenn a célnyelvi kultúrával szemben. Tehát nyilvánvaló, hogy a fordításban fontos szerepet játszik a kulturális hegemonia, és a fordítók gyakran ennek alapján manipulálják az eredeti szöveget azért, hogy a célnyelvi szöveg összeegyeztethető legyen egy meghatározott modellel, s egyben a társadalom számára is elfogadható legyen (Álvarez-Vidal 1996: 2). A manipuláció beavatkozó jellegű fordításokkal érhető el.

Amikor a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra között egyenlőtlen hatalmi viszonyok feszülnek, a fordítók különböző kényszerítő körülmények hatására az eredeti szöveg manipulációjához folyamodnak. Ezt azzal a szándékkal teszik, „hogy a fordítás olyan ’képet’ alakítson ki a forrásnyelvi kultúráról, amely fenntartja vagy kiterjeszti a domináns csoport hegemoniáját” (Lefevre 1990: 15-27). A domináns és az alávetett kultúra közötti közvetítést India példája alapján mutatjuk be. Az uralkodó hatalom csak azoknak a műveknek a lefordítását tette lehetővé, amelyek beleillettek az angolok által Indiáról elfogadható „képekbe”. Ilyen tulajdonságok voltak például a primitív ártatlanság, az egyszerűség és a természetesség, amelyek alapján az elnyomás fenntartható. A gyarmatosító hatalom párhuzamot vont az egyszerűség és a gyermekkor között. A fordítások eredményeképpen létrejött diskurzusok az elnyomott társadalmat gyermekinek, ártatlannak és primitívnek tüntették föl azt sugallva, hogy a felnövekedéshez szükségük van a gyarmattartók segítségére. „Miután a fordítások megteremtették ezt a kulturális sztereotípiát, ...már biztonsággal lehetett őket (az indiai népet) egy olyan diszkurzív térhez rendelni, amely nem ütközött a nyugat fejlettebb, ’civilizált’, vagy kifinomultabb kultúráival” (Sengupta in N. Kovács 2004: 223). Ilyen történelmi helyzetben készítette eredetileg bengáli nyelven írt saját műveinek angol fordítását Rabindranath Tagore, aki az átírás során úgy alkotott új képeket, hogy az angolok elvárásainak megfelelően egyes helyeken új idiómákat alkalmazott, máshol viszont leegyszerűsítette azokat (Simigné 2006).

Összegzés

Összegzésként V. N. Komisszarov orosz fordításkutató szavait idézzük, aki szerint a fordító számára „a fordítás ott kezdődik, ahol véget ér a szótár”. Komisszarov ezen azt érti, hogy a fordítónak „inkább emlékezetébe vésődnek a fordítás művészetének egyedi példái, a nem mindennapi megoldások” (Komisszarov in Bart-Klaudy 1985: 42). De az „ahol véget ér a szótár” kifejezés azt is jelentheti, hogy ahol nincs szótári megfelelő, ott a fordítónak kell

megoldásról gondoskodnia. A kultúrák közötti közvetítés során nélkülözhetetlen a fordító számára a kulturális tudás, amely tények ismeretéből, interpretálásából, folyamatos újraértelmezéséből és a megszerzett tudás alkalmazásából áll.

A kulturális mediátor szerepét betöltő fordító a közvetítést megvalósíthatja úgy, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti különbségeket hangsúlyozza, a mű egyes szereplőit, pl. a domináns kultúra képviselőit választékos szókinccsel ruházza fel, míg a lenézett kultúra résztvevőit primitív szókinccsel. De érvényesítheti a multikulturalizmus elveit is, és törekedhet a különböző nyelvek és kultúrák közötti szakadék áthidalására, a nyelvi és kulturális korlátok megszüntetésére. A dolgozat ezen utóbbi jelenség fontosságát emelte ki azon fordítói stratégiák alapján, amelyek célja az azonos hatás kiváltása, a célnyelvi olvasó segítése abban, hogy a fordítást ugyanúgy értelmezze, ahogyan az eredeti művet értelmezte a forrásnyelvi szöveg olvasója.

Irodalom:

BART, I. – KLAUDY, K. (szerk.): *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1985.

CORDER, S. P.: *Introducing Applied Linguistics.* London: Penguin Group, 1973.

JÓNÁS ERZSÉBET, CS.: Hermeneutika, befogadásesztétika és szemiotika a fordításelemzésben. In: Dobos, Cs. – Kis, Á. – Lengyel, Zs. – Székely, G. – Tóth, Sz. (szerk.) *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben.* Veszprém: SZAK Kiadó, 2005, 29-33.

FALKNÉ BÁNÓ, K.: *Kultúraközi Kommunikáció. Az interkulturális menedzsment aspektusai.* Budapest : Perfekt Gazdasági tanácsadó, Oktató és Kiadó ZRT, 2008, 238. old.

HIDASI, J.: *Interkulturális kommunikáció.* Budapest: Scolar Kiadó, 2004.

GOODENOUGH, WARD H.: Cultural Anthropology and Linguistics. In: *Language in Culture and Society. A reader in Linguistics and Anthropology.* New York: Harper & Row, 1964, 36-40.

GÖHRING, H.: Interkulturelle Kommunikation: Die Überwindung der Trennung von Fremdsprachen- und Landeskundeunterricht durch einen integrierten Fremdverhaltensunterricht. In: *Kongressberichte der 8. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik* GAL e. V., Vol IV, Mainz, 1977, 9-13.

HEWSON, L. – JACKY, M.: *Redefining Translation: The Variational Approach.* London: Routledge, 1991.

HYMES, D.: Models of the Interaction of Language & Social Life. In: *Directions in Sociolinguistics*, eds. Gumperz and Hymes. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1972, 35-71.

JAKOBSON, R.: Fordítás és nyelvészet. In: Bart, I. – Klaudy, K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Budapest: Tankönyvkiadó, 1985, 15-22.

JOÓ, E.: Fordítás vagy kulturális transzfer? A fordítás mint fogalom fejlődése a német fordítástudományban. In: Dobos, Cs. – Kis, Á. – Lengyel, Zs. – Székely, G. – Tóth, Sz. (szerk.) *„Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben.* Veszprém: SZAK Kiadó, 2005, 47-52.

KATAN, D.: *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators.* Manchester: St. Jerome Publishing, 2004.

- KOMISZÁROV, V. N.: Fordítás és általános nyelvészet. In: Bart, I. – Klaudy, K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1985. 40-62.
- LEFEVERE, A.: Translation: Its genealogy in the West. In: *Translation, History, and Culture*. London: Pinter Publishers, 1990.
- LENDVAI, E.: Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos, Cs. – Kis, Á. – Lengyel, Zs. – Székely, G. – Tóth, Sz. (szerk.) „*Mindent fordítunk, és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Veszprém: SZAK Kiadó, 2005, 67-71.
- LŐRINCZ, J.: *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó, 2007, 221 old.
- N. KOVÁCS, T.: *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 2004.
- NIEDERMÜLLER, P.: A kultúrák közti kommunikációról. In: Béres – Horányi: *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001, 96-113.
- SÁRINÉ SIMKÓ, Á.: *A mediáció. A közvetítői tevékenység*. (Második, hatályosított, bővített kiadás). Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2006.
- SENGUPTA, M.: A fordítás mint manipuláció: A képek hatalma, a hatalom képei. In: N. Kovács (szerk.) *A fordítás mint kulturális praxis*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 2004.
- SIMIGNÉ, F. S.: Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK, 2003.
- SIMIGNÉ, F. S.: Paradigmaváltás a fordításban. In: *Alkalmazott nyelvészeti közlemények. Interdiszciplináris tanulmányok. A Miskolci Egyetem Közleményei*. In: Simigné F. S. (szerk.) Miskolc: Egyetemi Kiadó, 2006.
- SIMIGNÉ, F. S.: *Dell Hymes szociokulturális modellje a kultúrák közötti közvetítés szolgálatában*. Konferencia előadás. Elhangzott: Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában. PTE Fordítástudományi Kutató Központ. Pécs, 2008, nov. 25.
- SNELL-HORNBY, M. *Translation Studies – An Integrated Approach*. Amsterdam/Philadelphí : John Benjamins Publishing Company, 1988/1995.
- SPICZE: Fordítási stratégiák a kultúrák közötti közvetítés szolgálatában. In: *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. I/1*, Miskolc : Egyetemi Kiadó, 2006, 15-26.
- TAFT, R.: The Role and Personality of the Mediator. In: *The Mediating Person: Bridges between Cultures*. S, Bochner (ed), Cambridge: Schenkman, 1981, 53-88.
- TELLINGER, D.: A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. In: *Fordítástudomány V. évf. 2. szám*, 2003, 58-70.
- TELLINGER, D.: Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, Tomus X. - FASCICULUS 3*. Miskolc: Miskolci Egyetem, BTK, 2005/a.
- TELLINGER, D.: A reáliák fordítása Márai Sándor „A gyertyák csonkig égnek” című regényének szlovák és cseh átültetésében. In: Simigné-Bodnár (szerk.) *Sokszínű nyelvészet – nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán*, 2005/b.
- VENUTI, L.: *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. London: Routledge, 1993.
- WIESEMANN, U.: Ha hiányoznak a szavak. In: Holzhausen *Bepillantás a bibliafordítók műhelyébe*. Budapest: Evangélium Kiadó és Iratmisszió, 1998, 39-42.
- WARDHAUGH, R.: *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 2002.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Culture> Letöltve: 2009. július 05.

<http://www.jogiforum.hu/hirek/6775>. Letöltve: 2009. aug. 21.

Szépirodalmi források:

GÁRDONYI G.: *Egri csillagok*. Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó, 1959.

GÁRDONYI, G.: *Eclipse of the Crescent Moon*. Budapest: Corvina, 1991. Ford.: Cushing, G. F.

Resumé

Autorka v štúdií nazvanej *Interkultúrnosť a preklad* vníma preklad ako medzikultúrny jav, sprostredkovanie informácií medzi kultúrami. Postupuje od všeobecných pojmov komunikácie a kultúry, aby ozrejmila hlbšie vzťahy medzi nimi. Osobitne prezentuje potrebu mediátora. Zdôrazňuje, že kým sa profesionálni mediátori snažia vyriešiť odlišné záujmy zainteresovaných strán právnou cestou, prekladatelia, ako mediátori, sa pokúšajú vysvetliť a sprístupniť kultúrne rozdiely cieľovému prijímateľovi. Môžu to dosiahnuť rešpektovaním zásad multikultúrnosti, ale aj uplatňovaním mocenských vzťahov. V štúdií nachádzame príklady na oba spomenuté prístupy.

Megjelent *Az interkulturalitás aspektusai* című, Miskolci Egyetemen által kiadott kötetben 2009-ben (73-88. old.) Utánközlés a szerkesztők, Simigné Fenyő Sarolta, Csetneki Sándorné Bodnár Ildikó és Kegyesné Szekeres Erika engedélyével.

СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СНИЖЕНИЕ И УСИЛЕНИЕ ЭКСПРЕССИВНОСТИ ПУБЛИЧНОГО ОБЩЕНИЯ НА РУБЕЖЕ СТОЛЕТИЙ

Katarína Jackulíková

Katedra odbornej a jazykovej komunikácie, EF UMB, Banská Bystrica
katarina.jackulikova@umb.sk

Глобальное снижение, массовая „экс-прессивация“ публичного общения является проблемой официальной коммуникации, которую формируют наиболее активные представители говорящего социума – молодежь, журналисты, политико-административный аппарат, интеллигенция. Молодежь представляет авангард живых процессов в речи. Журналисты благодаря средствам СМИ, во многом оказываются „законодателями“ речевой моды. Политико-административный аппарат, его публичная часть, „управляет“ речевым процессом. Самое прямое отношение к языковому процессу имела и имеет интеллигенция. Именно эти общественные слои в той или иной мере представляют доминирующие тенденции в живом языковом процессе.

Живая речь всегда экспрессивно окрашена, говорящий и пишущий, стремится к выразительности, так или иначе отражающей его эмоциональное состояние, настроение. Русский язык располагает широким набором средств для реализации этой естественной потребности говорящего. Это стилистические, мотивационные, оценочные, эмотивные, образные и многие другие языковые и речевые средства.

Глобальное снижение, усиление экспрессивности прежде всего это проявляется в устных и письменных формах средств массовой коммуникации: в передачах телевидения, радио, газет и журналов, рекламных текстах. Печатные средства массовой информации (СМИ), новейшая публицистика, звучащая публичная речь отбросили большинство из привычных для читателя и слушателя нормативных, стилистических и этических ограничений и по выразительности и эмоциональной окраске максимально приблизились к живой быденной речи. Более того, разговорные, а то и сниженные единицы языка стали использоваться даже в деловой и научной речи.

Глобальное стилистическое снижение живой речи, а как следствие, и языка в целом – это очевидный признаваемый процесс развития русской, и не только русской, языковой культуры. Этому процессу закономерно способствовал целый ряд исторических причин: социальных, политических, эстетических. Начиная с 1990-х годов, процесс вторжения в публичное общение сниженной речи, жаргонизмов,

традиционных вульгаризмов, а также иноязычных заимствований стал массовым и всепроникающим. К началу XXI столетия в русском культурном и языковом пространстве произошла «смена нормативной основы литературного языка». Язык художественной литературы стал уступать свою функцию устной речи публичных каналов общенациональной коммуникации. Причины такого «культурного переворота» очевидны.

Во-первых, бурное развитие электронных средств - общение с Интернетом - часто единственная сфера речевой деятельности, в которой задаются речевые «эталоны», «нормы», «эстетика» для массового носителя языка. Новое слово, как правило, отражает изменения, происходящие в жизни общества. Так очень активно в нашу жизнь вошел компьютер, к его услугам человек обращается постоянно. Эта особенность наших дней нашла отражение в языке. Наряду с производящим словом *компьютер* получили распространение как производные от него слова, так и слова, которые обозначают принадлежность человека к компьютерной сфере. Здесь очень важно отметить, что экспрессивную окраску данные лексические единицы не несут в себе, а приобретают ее, лишь находясь в каком-либо контексте. Так к собственно жаргонным единицам можно отнести например следующие:

- *комп* - компьютер “Чтобы собрать хороший комп...”;

- *компьютерищик* (разговорное) - специалист по компьютерам; тот, кто работает с компьютером “Чтобы собрать хороший комп, найди компьютерщика, который шарит”;

- *компьютеризация* - распространение и широкое внедрение компьютеров во все сферы жизни общества “В последнее время довольно высоки темпы компьютеризации школ”;

- *лузер* - человек, который абсолютно ничего не понимает в компьютерах “Он же лузер, - сказал мне Сашка”;

- *геймер* - человек очень любящий компьютерные игры “В городе состоялась битва геймеров по контр страйку”;

- *мыло* - электронная почта (от английского mail) “...отправляйте на мыло...”.

Также радио и телевидение со всем жанровым многообразием. Программы радио и теленовостей, репортажи, комментарии, беседы, интервью, дискуссии, ролевые игры т. е. многофункциональная, динамичная, преимущественно диалогическая, часто спонтанная почти всегда экспрессивная живая речь, в которой кроме привычных нейтральных или публицистических слов и оборотов активно стали использоваться просторечные экспрессивы, жаргонизмы, неустоявшиеся англо-американские

заимствования, вульгаризмы. Газеты, радио, телевидение сыплют *"пиарами, траншами, реанимацией российской экономики, ангажированной прессой политическим бомондом, стагнацией души, рейтингом вранья, пакетом предложений, пакетом дипломатических инициатив"*, реклама глушит *"чумовыми джок-дайлами"*, *"офшорами"* и *"таймишерами"*.

Многие из таких «новаций» устной публичной речи мгновенно были подхвачены и письменной речью - газетно-журнальной публицистикой.

В частности, весьма характерны специализирующие, уточняющие номинации: *меценат - спонсор; продюсер - промоутер; магазин - бутик (магазин модной одежды);*

- *"Ищем меценатов(спонсоров), для проведения праздника..."* - *"...был открыт бутик стильной одежды"*;

- *"ЕБ, фактически выполнявший на выборах роль информационного киллера"*;

- *"Главный масон России АБ..."* (Масон - м. франц. член масонства и тайного масонского общества, принявшего название каменщиков или строителей. Масоном или фармасоном (franc - mason) зовут у нас вольнодумцев, государственных и церковных);

- *"Интрига с добровольным снятием с дистанции..."* (Интрига - ж. . франц. пронырство, козни, каверзы, крючок, происки, дело пролаза, проделка; // любовная связь; // завязка, опорная точка комедии или драмы);

- *"Что может объединить бизнесмена и бомжа?"* (Бомж - бродяга, человек без определенного места жительства бомж).

Во-вторых, демографическое изменение русскоязычного этноса. К концу XX столетия в составе российского населения стали абсолютно преобладать горожане во втором-третьем поколениях, резко уменьшилось количество исконно деревенских жителей, сохраняющих особенности местной речи. Важную роль сыграла и политика всеобщего и обязательного среднего образования.

В-третьих, причиной культурно-языковой переориентации стало омолаживание социально и профессионально активной части общества нового времени: значительную роль в общественной жизни, а, следовательно, и в публичной коммуникации (особенно в СМИ) стала играть молодежь, молодое поколение со свойственной ему радикальностью вообще и в публичном речевом поведении в частности.

В-четвертых, нельзя не учитывать и влияния фактора резких социально-политических изменений в стране.

Демократизация жизни общества внесла существенные изменения в язык средств массовой информации. Уровень его заметно снизился, наполнился

разговорными, просторечными, жаргонными словами. Многочисленны отступления от норм русского литературного языка, неумеренность употребления иностранных слов. Иноязычная лексика также является одним из источников экспрессии языка СМИ. Первое, что бросается в глаза - это навязчивое желание употреблять как можно больше иностранных слов, не всегда осознавая их истинный смысл. За этим стремление быть Собразованным, моднымS. Оценочность языковых средств языка прессы обусловлена стремлением не просто назвать предмет (явление), но и дать ему позитивную или негативную характеристику, поэтому в заимствованных словах, функционирующих в языке современных средств массовой информации, нередко основные значения осложняются переосмыслениями, связанными с разным социальным отношением к обозначаемому словом понятию или отношением автора к описываемым событиям, явлениям. При этом достаточно часто в языке-источнике эти слова были стилистически нейтральны или содержали противоположную оценку. Так, заимствование шоу в ряде контекстов приобретает негативный смысл, который отсутствует у слова в языке-источнике.

Отечественные исследователи современного языка считают, что негативные языковые процессы порождает условия конкуренции со стороны электронных СМИ, а также борьба за аудиторию. Появление в печатных текстах сниженной лексики напр.: воровской жаргон (*авторитет, дурь, замочить, козел, наезжать, отмазка, разборка*), коммерческий жаргон (*отмывать, спонсировать, штука*), молодежный жаргон (*балдеж, клевый, продинамить, тусовка, оттянуться, попса*), просторечные слова (*халява, мент, достать, тачка, чернуха, ящик*), разговорные слова (*баксы, зелень, иномарка, качать права, крутой, лаж, деревянный, везунчик*), иностранные слова (*брокер, драйвер, риэлтер, хакер*) ученые связывают с сознательной сменой целевой установки.

Не следует, однако, думать, что массовое снижение речевого стандарта - исключительное следствие объективных социальных и демографических процессов. Резко возросшая популярность низкого - грубого, комического, ненормативного - связана и с особым функциональным потенциалом единиц этой сферы коммуникации, с их особой выразительностью, привлекательностью и доступностью для самого широкого круга носителей русского языка. И напротив: обращение к сниженным и часто к нелитературным, субстандартным единицам позволяет говорящему эффективно снимать эмоциональное напряжение, «расслабляться», отказываясь в определенных ситуациях от следования языковым правилам или нормам речевого поведения.

Наконец, область низкого - это специфическая сфера массового, доступного всем словотворчества, юмористического самовыражения и языковой игры.

Бурное развитие средств массовой информации и вся совокупность цивилизационных, культурных, социальных и собственно языковых условий привели к легализации и активизации такие слои русской лексики и фразеологии, которые до недавнего времени были функционально и нормативно ограниченными либо даже запретными.

Наряду с обогащающими русский язык блестящими по звуковой единицами, в живой русской речи немало грубых номинаций, популярных вульгаризмов. Но такова объективная реальность русской речи, механизм запущен и его уже вряд ли кто-то сможет остановить. Вполне закономерно, что экспрессивный потенциал сниженных языковых средств не может игнорироваться текстами СМИ, через которые во многом и формируется мыслительный уровень средней языковой личности и общества в целом. Средства массовой коммуникации являются речевой средой обитания подавляющего большинства носителей современного русского языка, чтение газет и журналов, просмотр телепередач и общение с Интернетом - часто единственная сфера речевой деятельности, в которой задаются речевые “эталоны”, “нормы”, “эстетика” для массового носителя языка.

Заключение

Хотя публичная речь нового времени звучит через каналы СМИ и сами стали занимать место языкового авторитета для значительной части российского социума, но язык СМИ не может быть нормой как языковой, так и эстетической.

Именно совокупность всех упоминающих факторов и приводит к снижению культуры речи СМИ. Ибо далеко не каждый работающий в сфере СМИ имеет общее или специальное филологическое образование. Большое количество лиц, порождающих речевую продукцию для СМИ, порождают ее на основе того речевого опыта, который сформировался в основном в средней школе. Поэтому можно утверждать, что в ближайшем будущем многие проблемы культуры речи СМИ будут зависеть и от уровня образования всех работающих в этой сфере.

Список литературы

- АКИМОВА, Г. Н.: *Экспрессивные свойства синтаксических структур // Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис*. Л. : Изд-во Лен. Унив., 1988. 247 с.
- ВИНОКУР, Т. Г.: *Русский язык в его функционировании*. М. : Русский язык, 1990. 376 с.
- ВИНОГРАДОВ, С.И.: *Культура русской речи. Учебник для вузов*. М.: Изд. группа НОРМА – ИНФРА, 1999. с .432 - 451

ЗЕМСКАЯ, Е.А.: *Активные процессы в словообразовании современных славянских языков (на материале русского и польского языков)*. Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов. Краков, 1998. 289 с.

ЗЕМСКАЯ, Е.А.: *Русский язык конца XX столетия*. Изд. 2-е. М., 2000. 236 с.

КОСТОМАРОВ, В.Г.: *Жизнь языка*. М., 1994. 340 с.

СОЛГАНИК, Г.Я.: *Газетные тексты как отражение важнейших процессов в современном обществе (1990-1994)*. Журналистика и культура русской речи. Вып.1. - М., 1996. с. 13-24.

ШАПОШНИКОВ, В.Н.: *Русская речь 1990 - х /В.Н. Шапошников // Современная Россия в языковом отображении*. М., 1998. 209 с.

ХИМИК, В. В.: *Большой словарь русской разговорной экспрессивной речи (СПб., 2004)*.

Zusammenfassung

Die Autorin analysiert in ihrem Beitrag den Einfluss der Massenmedien auf die russische Schriftsprache um die Jahrhundertwende (20. – 21. Jahrhundert).

KULTÚRA VYJADROVANIA V ELEKTRONICKY PODMIENENÝCH TEXTOCH

Viera Krešáková

Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

viera.kresakova@gmail.com

Každá oblasť našej spoločnosti nesie odtlačok veľmi rýchlo sa rozvíjajúcich informačných technológií. Nové komunikačné zariadenia umožňujú človeku získať veľké množstvo informácií v relatívne krátkom čase bez toho, aby musel vstať od pracovného stola. Vďaka tomu sa v živote človeka mení spôsob získavania a uchovávaní informácií, menia sa vonkajšie podmienky jeho existencie, nemení sa však jeho potreba komunikovať. Všade prítomná komputerizácia a internetizácia významnou mierou zasahuje aj do komunikačnej sféry každého jednotlivca. Jej elektronicky sprostredkovaná modifikácia prináša celej spoločnosti nielen ekonomické výhody, ale umožňuje cez svoje kanály nahradiť potrebu ľudského kontaktu. Telefonovanie, chatovanie a e-mailovanie pomáhajú preklenúť vzdialenosti, znižujú pocit opustenosti, smútku a úzkosti. „Potreba komunikovať, deliť sa o zážitky a zdieľať ich, jedna zo základných potrieb človeka, môže byť naplnená aj napriek veľkej vzdialenosti“ (Vybíral, 2000, s.11).

Je len prirodzené, že elektronicky determinovaná komunikácia láka pozornosť výskumníkov rôznych vedných disciplín. V poslednom desaťročí načrela do tejto oblasti výskumu aj slovenská sociolingvistika (napr. V. Patráš, J. Findra a i.). Aké špecifiká má komunikácia prebiehajúca v elektronických médiách? Takéto vlastnosti sme sa pokúsili nájsť pomocou našej sociolingvisticky ladenej výskumnej sondy, v ktorej venujeme pozornosť kultúre vyjadrovania v elektronickej verzii dvoch slovenských periodík s celoštátnym pokrytím, jedného seriózneho, mienkotvorného denníka (SME)¹ a bulvárnych novín (Nový Čas)².

Pri východiskových úvahách o hodnotení kultúry vyjadrovania sa odrazíme od dvoch výrazných medzníkov vo vnímaní jazykovej kultúry v slovenskej jazykovede. V 60. rokoch minulého storočia pojem jazykovej kultúry zahŕňal vnímanie spisovného jazyka ako jediného celonárodného prostriedku verejného styku a dorozumievania. Podľa tejto koncepcie objektom jazykovej kultúry je spisovný jazyk a z tejto teórie sa vychádzalo pri hodnotení správnosti alebo nesprávnosti, spisovnosti oproti nespisovnosti jazykových prejavov.

Predpokladalo sa, že spisovný jazyk sa bude v jazykovej praxi uplatňovať v jeho relatívnej úplnosti a dokonalosti.

Výrazný obrat vo vnímaní jazykovej kultúry znamenala koncepcia J. Dolníka a jeho pragmatický pohľad na teóriu jazyka. Podľa nej by mala reflektovať kultúrno-spoločenskú situáciu, stav jazyka, úroveň jeho poznania, stratifikáciu jazyka, komunikačné potreby spoločnosti, individuálne a sociálne vnímanie jazyka a iné relevantné determinanty komunikačnej situácie.

Vychádzame z faktu, že „kultúrou jazyka rozumieme stav spisovného jazyka aj spisovných jazykových prejavov z hľadiska istých očakávaní“ (J. Dolník, 2000, s. 164). Keď máme hodnotiť kultúru vyjadrovania, vyjadrujeme sa k jazykovej kultúre používateľa jazyka. Vzhľadom na tento fakt je nutné uvedomiť si, že komunikačné potreby používateľa jazyka sú rôznorodé. „Naša spoločnosť sa diferencuje, diferencujú sa aj jej potreby, pričom jazyk je tu „len“ sekundárne a nemôže sa používateľom „predkladať“ iba v jednej podobe pre každú komunikačnú situáciu (čo však neznamená popieranie jeho jednoty ako predpokladu celospoločenskej komunikácie). V jazykových štruktúrach sú prítomné aspekty sociálne, psychologické, etnokultúrne a ďalšie, ktoré sa „nestrácajú“ pri procesualizácii jazykových štruktúr v reči, práve naopak, markantne vystupujú do popredia“ (Bosák 1997, s. 51).

Pred sebou máme dve komunikačné prostredia s odlišným zameraním – bulvárny denník³ a mienkotvorný denník.⁴ Vzhľadom na sociolingvistickú povahu tejto štúdie s oporou o pragmatické ladenie vstupných úvah sa nebudeme zameriavať na hodnotenie kultúry vyjadrovania obidvoch typov denníkov v zmysle dobrá alebo zlá. Pokúsime sa sledovať jazykovú kultúru účastníkov elektronicky podmienenej komunikácie v závislosti od podmienok, v ktorých prebieha a ktoré jej nepochybne vtlačajú špecifickú pečať. Výskumnú vzorku tvoria 4 dvojice textov – po dva spravodajské články z každého denníka a diskusné fóra k všetkým 4 článkom.

J. Findra (2009) vymedzuje vzorce, modelové štruktúry, na základe ktorých je možné vytvoriť nekonečné množstvo konkrétnych textov. Podľa vzoru týchto textových modelov sa dá konfigurovať vzorec, súbor vlastností pre publicistické články a diskusné príspevky vo fórach, ktoré sú predmetom nášho skúmania. Jednotlivé textové modely definuje zostava týchto piatich opozitných dvojíc vlastností: verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, ústnosť – písomnosť, pripravenosť – nepripravenosť, dialogickosť – monologickosť.

Na základe týchto znakov sa pokúsime zostaviť modelový prototyp, ktorý by mal slúžiť ako šablóna pre tvorbu internetových textov – teda aj nami sledovaných spravodajských článkov a diskusných príspevkov.

Naše vstupné úvahy sa pokúsime zhrnúť do troch rovín:

1. Predpokladáme, že textový model pre texty písanej publicistiky, v tomto prípade spravodajských článkov internetovej verzie denníkov SME a Nový Čas, majú na základe definovaných textových modelov tieto vlastnosti: verejnosť, oficiálnosť, písomnosť, monologickosť a pripravenosť.

2. Diskusné príspevky sú e-mailové texty, prostredníctvom ktorých môžu čitatelia reagovať na zverejnený príspevok v príslušnom denníku, poprípade vyjadriť svoj názor na predchádzajúce príspevky. Diskusia prebieha v diskusných fórach verejne a prispievatelia môžu reagovať na ktorýkoľvek predchádzajúci príspevok. Vychádzajúc z modelových štruktúr, ktoré vymedzil J. Findra očakávame, že diskusné príspevky v diskusných fórach majú túto konfiguráciu charakteristických znakov: verejnosť, oficiálnosť, písomnosť, pripravenosť, monologickosť.

3. Predpokladáme, že rozdiely v kultúre vyjadrovania u oboch denníkov spočívajú vo výbere tém a v jazykovej zložke štylistiky jednotlivých textov, ktoré tieto denníky ponúkajú. Vzhľadom na zameranie a cieľ bulvárnych denníkov očakávame, že sa bulvárne príspevky vyznačujú, na rozdiel od mienkotvorných, množstvom expresív. Z tohto dôvodu predpokladáme v publicistických textoch bulvárneho denníka narušenie hranice v opozitných dvojiciach oficiálnosť – neoficiálnosť, písomnosť – ústnosť, verejnosť – súkromnosť.

Denníky SME a Nový Čas

Pre výber týchto dvoch denníkov sme sa rozhodli na základe výsledkov prieskumu, ktorý realizovala agentúra MEDIAN SK v roku 2009 na vzorke 4286 respondentov a najčítanejším denníkom na Slovensku v tom období bol Nový Čas. SME zaujalo druhú priečku (predpokladáme, že toto poradie zostalo nezmenené ani v tomto roku). Zvolili sme teda denníky, ktoré číta najviac Slovákov. Podľa *Príručky masmediálnych štúdií* je čítanosť denníka Nový Čas „podporovaná predovšetkým jeho charakterom bulvárneho periodika, ktorý neprináša čitateľovi informácie, ktoré by mu mohli prakticky pomôcť, orientuje sa skôr na veci „zaujímavé a príťažlivé“ pričom denno-denne informuje o tragédiách a nešťastiach“ (2010, s. 31).

Po prezretí titulnej stránky Nového Času pozornosť upútajú výrazné grafické prvky a veľké farebné fotografie. Tematicky v ňom dominujú senzácie zo súkromného života populárnych

osobností – politikov, športovcov, hercov a iných osobností verejného života, poprípade témy súvisiace s televíznym programom súkromných televízií (napr. témy z 3. 8. 2010):

Ovčiak uhryzol chlapca do tváre (3), napadol aj ďalších!

Sexi Jandová bez zábran: Opäť sa vyzliekla!

Nemala ani 15, Hamšík ju nútil k prostitúcii.

Parlament začal rokovať o programe vlády Radičovej.

Spravodajská časť venuje pozornosť predovšetkým spravodajstvu z nehôd, nešťastí či katastrof, napr. *Ovčiak uhryzol chlapca do tváre (3), napadol aj ďalších!* Najčítanejším článkom v Novom Čase z toho istého dňa 3. 8. 2010 je: *Nemala ani 15, Hamšík ju nútil k prostitúcii.*

Druhým vybraným denníkom je denník SME. „Denník SME je druhým najčítanejším denníkom v SR. Tieto noviny sa profilujú ako denník, ktorý oslovuje čitateľov s vyšším vzdelaním a politickou orientáciou na súčasnú vládnu opozíciu.⁵ Štandardne sa noviny udržuju na popredných priečkach čítanosti. Pomocou rôznych marketingových aktivít pracuju na získavaní si nových čitateľov, ich základňu však naďalej tvoria mladí a pomerne vzdelaní členovia našej spoločnosti. Výhodou je prepracovaný portál denníka SME, ktorý zaujme predovšetkým svojimi blogmi, v ktorých uverejňujú svoje názory a myšlienky rôzni prispievatelia, čím podporujú pluralitu informácií a možnosť slobodného vyjadrovania“ (Príručka masmediálnych štúdií, 2010, s. 32). Zameranie tohto denníka potvrdzujú názvy článkov (z 3. 8. 2010):

Sulík otvoril schôdzu, Radičová bojuje o dôveru.

Galko odhalil nehospodárne nákupy.

Mihál: Tomanová nenechala dosť peňazí v rozpočte rodičom.

Dnes píše: Daniel Hevier. Čítanie na leto.

SME vyberá aktuálne spravodajské témy dňa z oblasti politiky, ekonomiky, vedy a kultúry a aktuálne (počas letného obdobia) prikladá aj oddychové čítanie z pera renomovaného slovenského spisovateľa Daniela Heviera. Záujem čitateľov denníka SME o vzdelávacie články a objektívne informácie potvrdzuje najčítanejší článok v SME zo dňa 3. 8. 2010:

Polárnu žiaru uvidíme aj u nás (z časti Veda.SME.SK).

Ďalšiu odlišnosť nachádzame v článkoch týkajúcich sa rovnakej, prevažne politickej témy. SME v takom prípade spravidla ponúka podrobnú analýzu udalostí, pričom Nový Čas obyčajne uvádza oveľa skrátenejšiu verziu agentúrneho charakteru. Napr. články *Sulík otvoril schôdzu, Radičová bojuje o dôveru* (SME, 3. 8. 2010), *Parlament začal rokovať o programe*

vlády Radičovej (Nový Čas, 3. 8. 2010). Keďže články SME sprostredkujú fakty a udalosti s cieľom informovať a poučiť čitateľa, vyznačujú sa pojmosťou, vecnosťou a faktografickosťou. Naopak Nový Čas predostiera čitateľovi informácie, ktoré vyžadujú výber emocionálno-expresívnych prostriedkov. Toto diferencované zameranie sa odráža v napätí na osi objektivnosť – subjektivnosť.

Titulok v publicistickom texte má predovšetkým informačnú funkciu (Findra, 2004, s. 100). V obidvoch denníkoch nadpisy článkov spĺňajú túto funkciu, odlišujú sa však v lexikálnom a štylistickom spracovaní. Nadpisy článkov v SME zhŕňajú ich obsah vo forme jednoduchých oznamovacích viet, už len pri letmom prečítaní v sebe kondenzujú cieľ – objektívnu informáciu či poučenie. Oznamovacie vety dodávajú textu odtieň reálnej platnosti (Findra, 2004, s. 76). Naproti tomu, v Novom Čase ide v mnohých prípadoch o zvolanie vety, ktoré im dávajú nádych expresivity. „Opytovacie, rozkazovacie a želacie vety sú emocionálno-expresívne syntaktické prostriedky. Majú v podstate výzvoový (apelový) charakter, ktorý predpokladá priamy kontakt medzi podávateľom a prijímateľom“ (Findra, 2004, s. 77). Nadpisy sú v Novom Čase často formulované aj ako opytovacie vety, ktoré sú primárne prostriedkami ústnych jazykových prejavov (Findra, 2004, s. 77). Zaznamenávame tu narušenie prvotného charakteru textov písanej publicistiky, ktorým je písomnosť, a výberom expresívnych prostriedkov dochádza k pohybu aj na osi subjektivnosť – objektivnosť.

Obidva denníky umožňujú čitateľovi, bezprostredne po každom publikovanom článku, reagovať naň v elektronicky prebiehajúcej diskusii. Denník SME vyžaduje od diskutujúcich dodržiavanie tzv. netikety a vyhradzuje si právo neuverejňovať články, ktoré obsahujú vulgarizmy, či osobné útoky (bližšie pozri kódex diskutujúceho na webovej stránke sme). V prípade Nového Času sa takéto obmedzenie nenachádza. Tento fakt vysvetľuje, prečo sa v diskusiách v Novom Čase vo veľkej miere vyskytujú vulgarizmy a vzájomné útoky diskutujúcich. Kultúru vyjadrovania diskusných príspevkov analyzujeme podrobnejšie nižšie v tomto príspevku. Rozdiely v kultúre vyjadrovania obidvoch denníkov spočívajú predovšetkým v tom, že bulvárny časopis porušuje konfiguráciu vlastností modelov textov typických pre písanú publicistiku. Titulky a podtitulky, ale aj témy článkov nadobúdajú prevažne charakter súkromnosti, ústnosti a neoficiálnosti. Odlišnosti však vyplývajú z rozdielného zamerania denníkov, čomu denníky prispôsobujú kultúru vyjadrovania. So zámerom prispôbiť sa potrebám čitateľov, a tak zvýšiť záujem čitateľov o tento denník, dochádza najmä v prípade bulvárneho denníka k napätiu predovšetkým na osi verejnosť – súkromnosť a ústnosť – písomnosť upotrebením expresívnej lexiky a syntaxe.

Porovnanie textov *Slováci od soboty prídu o občianstvo, ak získajú iný pas (SME, Nový Čas)*.

Zdroj, z ktorého obidva denníky čerpali správu, je ČTK, takže obidva texty sú identické po obsahovej aj po štylistickej stránke. V úvode tejto úlohy sme sformulovali schému, textový vzorec, ktorý je teoretickým východiskom a skeletom pre koncipovanie spravodajských článkov. Daný textový model, ktorý je realizovaný v celospoločenskom styku, sa vyznačuje týmito vlastnosťami: písomnosť, verejnosť, oficiálnosť, pripravenosť a monologickosť.

Nespochybniteľná je prvá vlastnosť písomnosť. Text má písomnú podobu, čitatelia si ho môžu prečítať, prípadne vytlačiť, eventuálne poslať emailom. Keďže ide o písomný text, spravodajský príspevok, môžeme k písomnosti priradiť pripravenosť, ktorá sa prejavuje na premyslenom výbere lexiky a syntaxe. S písomnosťou je úzko spätá aj monologickosť a verejnosť, keďže písomné prejavy sa bežne uplatňujú vo verejnom prostredí, spravodajské texty sú dostupné čitateľskej verejnosti a sú prevažne monologické, keďže adresát je neprítomný (Findra, 2004, s. 178). Text je prepracovaný, čo súvisí s vlastnosťami pripravenosti a písomnosti, uplatňujú sa v ňom spisovné výrazové prostriedky. Jazykové prostriedky v tomto texte nesú znaky informatívnosti a terminologickosti, čo posilňuje objektívnosť, jednu zo základných vlastností publicistického štýlu (Findra, 2004, s. 187), napr.:

záujemcovia o iné občianstvo, slovenská štátna príslušnosť, zmena normy, programové tézy koalície

Charakteristickou mikroparadigmou publicistickej štýlovej vrstvy sú publicizmy a k nim patriace multiverbizačné pomenovania a verbalistické frázy (Findra, 2004, s. 189), ktoré sú v texte výrazne zastúpené, napr. *slovenskí občania, držiteľ cudzieho občianstva, politici maďarskej národnosti*. Pripravenosť sa prejavuje, okrem už spomínanej premyslenej lexiky, aj v precíznej syntaxi. Informácie v článku sú sformulované do jednoduchých oznamovacích viet, napr.:

Spor o občianstvo vyhrotil dlhodobu napäté vzťahy medzi Slovenskom a Maďarskom.
ako aj zložených súvetí, napr.:

Zatiaľ nie je známe, aké konkrétne kroky kabinet Ivety Radičovej (SDKÚ-DS) podnikne, zákon však zrejme zmení.

V obidvoch prípadoch sú to však dlhé vety, čo je špecifickým javom pre informatívne texty (Findra, 2004, s. 79).

Z morfológických prostriedkov sa v obidvoch textoch často objavujú vlastné mená a názvy krajín, ktoré sú taktiež príznačné pre publicistický štýl, napr.:

Minister vnútra Daniel Lipšic..., bývalá vláda Roberta Fica, Radičová pred časom tvrdila..., napäté vzťahy medzi Slovenskom a Maďarskom ...

Uzatvárajúc analýzu prvej dvojice textov, môžeme potvrdiť náš predpoklad, že spravodajský článok má v obidvoch denníkoch konfiguráciu vlastností, ktoré charakterizujú písomné prejavy v publicistickom štýle. Text sa vyznačuje uváženým výberom spisovných jazykových prostriedkov a nociónálnych výrazov, ktoré mu zaručujú zrozumiteľnosť, oficiálnosť, informatívnosť a objektivnosť. Je to vopred pripravený monologický prejav určený adresátovi textu, v tomto prípade čitateľovi.

Porovnanie blogových diskusií k textu *Slováci od soboty prídu o občianstvo, ak získajú iný pas.*

Pri výbere z celkového množstva 27 diskusných príspevkov sme náš výber zamerali na rôznych reprezentantov textov. Pri formulovaní hypotézy, akého prototypu či teoretického ideálu by sa mal tvorca textu diskusného príspevku pridržať, sme vychádzali z konfigurácie týchto vlastností: verejnosť, oficiálnosť, písomnosť, monologickosť a pripravenosť. Keďže si text – diskusný príspevok – môže adresát prečítať či vytlačiť, v tomto ohľade je nesporná vlastnosť písomnosť. Vlastnosť verejnosť spočíva v tom, že príspevok si môže prečítať ktokoľvek, kto vstúpi do diskusného fóra. Vlastnosti písomnosť, verejnosť a oficiálnosť síce súvisia s prostredím či formou prejavu, tieto vlastnosti sa však týkajú aj vzťahu medzi autorom textu a adresátom. Ako sa ukázalo, ide o špecifickú formu komunikácie, v ktorej sa jednotlivé texty/príspevky odkláňajú od ich ideálneho teoretického vzorca. Spoludiskutéri si tykajú, čo posilňuje familiárnosť a neoficiálnosť voči teoretickým predpokladom, napr.:

SME:

tibor81, 16.07.2010 9:54

si blbý ako dovidíš , takých ako ty dať do kľetky

Nový Čas:

antisem, 16.07.2010, 16:08

*normal ty si absolútny ****, ved' zákon neschválil Fico, ved' za ten hlasovali aj niektorí poslanci terajšieho zlepenca, ale to pre teba je veľmi vysoká matematika.*

Taktiež tu dochádza k narušeniu hranice pripravenosť – nepripravenosť, keďže niektoré odpovede na predchádzajúce príspevky sú napísané v krátkom časovom odstupe od seba a autor textu tak nemá čas na premyslenejšie koncipovanie textu. Taktiež nie je možné potvrdiť vlastnosť monologickosť, pretože tu ide o reťazenie odpovedí – v ktorých autori textov reagujú na predchádzajúce príspevky. Ide teda o formu dialógu. Faktor monologickosti

tu vystupuje s ohľadom na skutočnosť, že text pripravuje autor bez priameho (osobného) kontaktu s adresátom, napr.:

SME:

buducipremier, 16.07.2010 9:21

dobre som volil

*zákon-extremnt ktorý prijal fico so spolupáchatelmi bude onedlho zrušený
znie to ako rozprávka, ale je to tak dobre som volil*

patrik235, 16.07.2010 9:29

Ten zákon podporilo aj KDH...teda si volil správne stranu, či koalíciu?

buducipremier, 16.07.2010 9:49

*volil som radičku a aj krúžkoval jako vraví ficijak -podviedla ma
:-))))))*

Nový Čas:

antisem, 16.07.2010, 16:08

*normal ty si absolútny ****, ved' zákon neschválil Fico, ved' za ten hlasovali aj
niektorí poslanci terajšieho zlepenca, ale to pre teba je veľmi vysoká matematika.*

antisem, 16.07.2010, 16:08

d e m e n t sa odkedy hviezdičkuje ?

dariovej brat, 16.07.2010, 16:13

od vtedy ako novinári topiek zistiliže sa jedna o nich

V diskusii v SME sa vyskytujú príspevky s cieľom poučiť (sa) z názorov iných spoludiskutérov, prípadne sa priamo spýtať na nejasnosti vyplývajúce zo spravodajského textu, výber jazykových prostriedkov sa vyznačuje oficiálnosťou, informatívnosťou a kultivovanosťou prejavu (napr. poďakovanie za radu), napr.:

bimbo, 16.07.2010 9:59

*Manzelka je cudzinka a zijeme v UK. Nasa dcera ma dvojite obcianstvo, nie britske.
Netusim, ci by tymto zakonom mala stratit slovenske alebo nie. Mohol by niekto
poradit? Dik.*

_m. , 16.07.2010 10:05

*pri ziskani obcianstva narodenim (po rodicovi) alebo sobasom (po manzelovi) sa tento
zakon na cloveka nevztahuje.*

16.07.2010 11:15

Pre _m. & vbapps

Dakujem za radu. Vydychol som si...

V príspevkoch v oboch diskusiách sa vyskytujú hovorové výrazy, čím sa narúša vlastnosť oficiálnosť a verejnosť, napr.

SME:

kopu občanov, dik, volil som radičku, jako vraví ficijak

Hranice oficiálnosti a verejnosti sa v oboch diskusiách výrazne presúvajú k pólu familiárnosť a neoficiálnosť, pomenúvaním vrcholných predstaviteľov štátu prezývkami, napr.

SME: *ficijak, volil som radičku,*

Nový Čas: *Ficko,...*

ale aj konfrontačnými útokmi voči autorovi článku, napr.

SME:

tibor81, 16.07.2010 9:54

si blbý ako dovidíš , takých ako ty dať do kletky

Nový Čas:

antisem, 16.07.2010, 16:08

*normal ty si absolútny ****, ved' zákon neschválil Fico, ved' za ten hlasovali aj niektorí poslanci terajšieho zlepenca, ale to pre teba je veľmi vysoká matematika.*

Bežné je aj porušenie vlastnosti spisovnosti, napr.

SME:

*mozno budete namietat ze som to nepochopila alebo ze tomu vobec nerozumiem, ale ako rozumiete **Vy rodeni Slovaci obcanom inych statov ktorí ziju na Slovensku** A akou hrozbou su ti **madari** pre Slovensko ?*

Nový Čas:

*niekomu kto sa **na slovensku** narodil*

Prekračovanie hranice spoločenskej vhodnosti textu spôsobuje používanie vulgarizmov a obscéností v denníku Nový Čas, keďže redakcia denníka SME si vyžaduje doržiadanie netikety a uplatňuje si právo neuverejniť príspevky, ktoré obsahujú vulgarizmy a osobné útoky, napr.:

normal, 16.07.2010, 13:47

*ficko moze akurat tak zobrat obcianstvo **vlastnej materi zato ze priviedla na svet takeho sprosteho huja ako je on** a nie niekomu kto sa na slovensku narodil !!!!*

Ako vyplýva z analýzy, v oboch diskusiách sa nezhoduje súbor vlastností diskusných textov s predpokladanou konfiguráciou textového modelu. Samotný názov, blogová diskusia, naznačuje istý rozpor s predpokladanou vlastnosťou monologickosť, ktorú

sme v úvode predpokladali. Forma príspevkov napovedá, že ide skôr o akýsi druh písaného rozhovoru. O krátkom časovom limite na napísanie reakcie vypovedajú aj časové údaje, vedľa diskusných príspevkov. V niektorých prípadoch ide o veľmi krátky časový úsek na to, aby si autor mohol starostlivo premyslieť tak obsah, ako aj formu svojho textu. Oproti oficiálnosti sa presadzuje neoficiálnosť, reprezentovaná tykaním, v diskusii Nového Času až hovorová familiárnosť, prejavujúca sa v slovných útokoch voči autorovi textu a vo vulgárnych výrazoch, predovšetkým v diskusii Nového Času.

Cieľom viacerých diskusných príspevkov v diskusii v SME bolo prezentovanie vlastného názoru a poskytnutie rady, naopak, v diskusii tabloidu sa autor textu sebarealizuje znevažovaním názoru iného, ani v jednom príspevku jeho autor nežiada radu, prípadne ju poskytuje niekomu inému. Takouto formou „komunikácie“ sa narúšajú vlastnosti verejnosť a písomnosť, ktoré idú ruka v ruke s oficiálnosťou.

V prípade diskusných príspevkov v obidvoch denníkoch sa nám nepotvrdil náš teoretický predpoklad, že diskusné príspevky budú charakterizované vlastnosťami: verejnosť, písomnosť, oficiálnosť, pripravenosť a monologickosť.

Porovnanie článkov *Petríkovej masáže stáli tisíce* (SME) a *Petríková mala na ministerstve masážny salón* (Nový Čas) zo dňa 16. 7. 2010.

Aj napriek rovnakému obsahu, sa obidva texty už na prvý pohľad výrazne líšia rozsahom. Dĺžka textu v SME je 5592 znakov (s medzerami), v Novom Čase má článok, ktorý informuje o tej istej udalosti, 1137 znakov. Obidva texty boli zverejnené ako spravodajské príspevky v denníkoch, z hľadiska prostredia, v ktorom sa tieto komunikáty uplatňujú, im teda môžeme prisúdiť vlastnosť verejnosť. Keďže sprostredkujú aktuálnu politickú udalosť a vymedzujú jej podmienky, napĺňajú tak z hľadiska slohového postupu vlastnosti informačného slohového postupu (Findra, 2004, s. 138).

Okrem aktuálnosti, ako základnej vlastnosti informačného slohového postupu, zabezpečuje denník SME jej objektívnosť informácie citovaním autentických vyjadrení jej aktérov. Podporuje tak dokumentárnosť a faktografickosť zverejnenej správy, prípadne tak ponúka čitateľovi informácie na vytvorenie si vlastného úsudku o danej udalosti, napr.:

Luciak počíta, koľko ministerstvo zo sociálneho fondu na masáže minulo. „Za júl až november 2009 to bolo 3896 eur. Zvyšné faktúry ešte nemáme spočítané“.

Zo sociálneho fondu platilo Lenke Petríkovej stovky eur mesačne. Obe tvrdia, že nie sú príbuzné. „Poslala som ponuku svojich masáží. Keďže som chcela prácu, tak som sa

snažila dať takú, aby bola výhodná,“ opisuje masérka, ako sa jej podarilo otvoriť si miestnosť priamo v budove.

Denník SME potvrdzuje prívlastok mienkotvorného denníka zverejnením oficiálneho dokumentu – zmluvy, týkajúcej sa udalosti, o ktorej v článku informuje, a tiež interview s účastníčkou udalosti, na základe čoho si čitateľ môže doplniť svoj objektívny názor na prípad. Uvedenými vlastnosťami – objektívnosťou, dokumentárnosťou a faktografickosťou – sú naplnené hlavné vlastnosti informačného prejavu, tak ako ich vymedzuje Findra (2004, s. 139).

Nový Čas prináša len skrátenú agentúrnu verziu, prevzatú z denníka SME. Informovaním o aktuálnej udalosti, ktorá by mohla percipienta zaujímať čiastočne napĺňa charakteristiku informačného slohového postupu. Výberom faktov z pôvodnej správy bez ďalších doplňujúcich informácií nadobúda článok v Novom Čase oproti SME istú mieru bulvárnosti – vyvoláva v čitateľovi emócie, nie poučenie. V prípade ďalších doplňujúcich informácií autor článku odvoláva čitateľov na „portál sme.sk“, napr.:

***Portál sme.sk** zverejnil aj zmluvu medzi rezortom s masérkou.*

*Masérka **pre sme.sk** povedala, že...*

***Podľa sme.sk** na to išli peniaze...*

V obidvoch textoch je ich vecnosť a pojmovosť dosiahnutá v morfolologickej rovine textu použitím terminologických výrazov, napr. *sociálny fond*, *rezort*, *zamestnanec*, v syntaktickej rovine precízne premyslenými prevažne jednoduchými rozvitými oznamovacími vetami, čím sa realizujú textové znaky písomnosť, monologickosť a oficiálnosť, napr.:

Priamo v budove ministerstva ich vykonávala masérka Lenka Petriková. (SME)

Na poskytovanie masérskych služieb Petriková zazmluvnila masérku Lenku Petrikovú. (Nový Čas)

a súvetiami napr.:

Šéf služobného úradu Michal Luciak považuje za nevhodné, že pracovala priamo v ministerskej budove. (SME)

Masérka oslovila rezort iniciatívne, zmluvu uzatvárala s bývalým vedúcim služobného úradu na ministerstve Vlastimilom Pavlikovským. (Nový Čas)

Spravodajský text v SME je doplnený o interview, teda dialogický textový model, ktorý slúži na podporu faktografickosti a dokumentárnosti, a tým objektívnosti textu. Informatívnosť v obidvoch publicistických textoch podporuje aj hypertrofia konkrétnych mien (pozri príklady vyššie).

Zhŕňajúc uvedené fakty o obidvoch textoch môžeme konštatovať, že aj napriek tomu, že obidva prinášajú informáciu o tej istej aktuálnej udalosti, spĺňajú vlastnosti publicistického spravodajského textu, denník SME v duchu zachovania svojho prívlastku mienkotvorného denníka a dôslednejšieho naplnenia charakteristiky informačného textu, prináša percipientovi fakty a dokumenty o opisovanej skutočnosti. Naproti tomu denník Nový Čas cieleným výberom informácií a faktov nepodporuje ich vecnosť, faktografickosť a dokumentárnosť. Vybrané informácie nadobúdajú skôr expresívny charakter, čo sa odrazí aj v príspevkoch v blogovej diskusii k tomuto článku (pozri porovnanie diskusií). Dochádza tak k posunu na osi objektívnosť – subjektívnosť.

Porovnanie blogových diskusií k článkom *Petríkovej masáže stáli tisíce* (SME) a *Petríková mala na ministerstve masážny salón* (Nový Čas).

Téma „zneužívania“ sociálneho fondu v druhých dvoch vybraných spravodajských textoch prilákala omnoho väčšie množstvo publika do diskusie v obidvoch diskusných fórach, ako tomu bolo v predchádzajúcom prípade. V Novom čase bol ich celkový počet v tomto prípade 77 oproti prvému textu 6. V SME ich bolo 653 oproti 27 v prvej dvojici textov. Je teda zjavné, že téma príspevku ovplyvňuje záujem o aktívne zapájanie sa publika do diskusie. Skúmaná množina obsahuje veľké množstvo diskusných príspevkov, čo umožňuje sledovať širší diapazón všeobecných javov v týchto textoch. Zvýšený záujem aktívnych diskutujúcich ovplyvnil heterogenosť príspevkov, zhustenie časového rozostupu medzi jednotlivými príspevkami, čo malo výrazný vplyv na faktor pripravenosti koncipovania textu smerom k svojmu opačnému pólu – nepripravenosti. Domnievame sa, že táto skutočnosť výrazne interferovala výrazovú, jazykovú a kompozičnú rozkolísanosť textov voči ťažiskovým charakteristikám kultivovaného komunikátu. Oproti diskusii k prvému článku, sa v obidvoch diskusiách vyskytuje väčšie množstvo

a) cudzích slov, napr.:

SME:

[corinna from wonderland](#), 16.07.2010 12:39

Veru padali, jeden poslanec si nechal preplatiť jazierko s domcom pre kaciatka pri jehon mansion... Hmmm

b) konfrontačných textov, zameranosť voči autorovi textu

17.07.2010 14:27 *amestnávateľ neocení aj relaxom?*

vole, platí ma a relaxujem, ako sa mi zachce, nie ako to chce on. len nesvojprávni chudáci potrebujú podobné "bonusy". ty si myslíš, že ja nemám možnosť ísť na masáž,

lebo zamestnávateľ mi to nezaplatil, **dementko**? kaderníka, trénera golflu, výčapníka a ***** na **honenie tam nechceš?** ved' dáva prácu ďalším...

Nový Čas:

verutak, 18.07.2010, 09:43

Podľa mňa pre **teba súdruhom môže byť nanajvýš tvoj domnelý otec a nie Fico.**

c) vulgarizovanie komunikátu

SME:

Vražedná kombinácia: hlúpa sedliacka hus z HZDS

Nový Čas:

Táto židovka Žitňanská, táto neschopná izraelitka.

d) obscénností

SME:

17.07.2010 21:05

*síce máš pravdu, ale potom navrhujem premenovať sociálny fond. podľa tvojej odpovede by sa mohol použiť aj na **masáž môjho vtáka**, alebo na moje golfové seansy. dodatok: keď máme takéto zákony, tak ich treba zmeniť.*

Nový Čas:

verutak, 18.07.2010, 09:48

*Opýtaj sa svojho domnelého otca, súdruha, že akú zľavu mu dala **tvoja ku rva mať**.*

Domnievame sa, že pod vplyvom množstva príspevkov a zintenzívnením dynamiky diskusie je zjavné aj porušenie vlastnosti monologickosť. Diskusné príspevky tak, podobne ako v prvom prípade, nadobúdajú charakter rozhovoru, keďže časové rozpätie medzi niektorými reakciami je niekoľko minút. Zvýšenie frekvencie hovorových až familiárnych slov, vulgarizmov a obscénností malo za následok posun na osi verejnosť – súkromnosť, oficiálnosť – neoficiálnosť, a tým zníženie kultivovanosti verejného jazykového prejavu.

Porovnaním textov v diskusii denníka SME je možné vnímať oveľa menej intenzívnu komunikačnú exhibíciu (termín porov. Patráš, 2002, 16) ako v Novom Čase, príspevky prinášajú odborné rady, odpovede na prosby o radu predchádzajúcich diskutérov. Diskusie v SME majú vo väčšej miere oproti Novému Času charakter písomného dialógu s cieľom prezentovať svoj názor, poradiť, aj keď s prvkami neoficiálnosti, napr.:

[kontrafagot](#), 16.07.2010 13:06

Súhlas.

Inak pre všetkých, čo sa tu rozohňujú:

§ 7 zákona č. 152/1994 Z. z. o sociálnom fonde:

Použitie fondu

(1) Zamestnávateľ v rámci realizácie svojej sociálnej politiky poskytuje zamestnancom z fondu príspevok na

- a) stravovanie zamestnancov nad rozsah ustanovený osobitnými predpismi,*
- b) dopravu do zamestnania a späť,*
- c) účasť na kultúrnych a športových podujatiach,*
- d) rekreácie a služby, ktoré zamestnanec využíva na regeneráciu pracovnej sily,*
- e) zdravotnú starostlivosť,*
- f) sociálnu výpomoc a peňažné pôžičky,*
- g) doplnkové dôchodkové sporenie okrem príspevku na doplnkové dôchodkové sporenie, ktorý je zamestnávateľ povinný platiť podľa osobitného predpisu,*
- h) ďalšiu realizáciu podnikovej sociálnej politiky v oblasti starostlivosti o zamestnancov.*

Je to v súlade s písmenom h) a podľa mňa aj e). Podľa môjho názoru sa tie peniaze mohli použiť aj na väčšie blbosti, toto je ešte dosť v pohode a ešte by som dal do pozornosti jednu vetu z článku: ... zamestnanci si čas strávený na masáži nahrádzali... takže sa nikto nevyvaloval na stole namiesto práce.

V diskusii Nového Času nenachádzame výraznejšie rozdiely v kultúre vyjadrovania oproti príspevkom k prvému článku. Taktiež mala prevažne charakter súkromného neoficiálneho dialogického textu s množstvom expresívnej lexiky a tabuizovaných slov.

Porovnaním druhej dvojice diskusií možno konštatovať, že okrem väčšieho množstva diskusných príspevkov, ani v tomto prípade nezodpovedá ich charakter konfigurácii vlastností pre tento model textu, ako sme ho teoreticky predpokladali v úvode tejto štúdie. Znak textov nadobúdajú práve opačný pól k tým, ktoré sme teoreticky vymedzili v úvode. Majú prevažne charakter ústnosti, neoficiálnosti, súkromnosti, v mnohých prípadoch priam familiárnosti, nepripravenosti a dialogickosti.

Záver

Naším zámerom bolo preskúmať kultúru vyjadrovania v internetových verziách denníkov a v blogových diskusiách vybraných periodík. Sumarizujúc závery z jednotlivých častí tejto štúdie konštatujeme, že sa nám tento teoretický predpoklad nepotvrdil v prípade všetkých textov. Spravodajské články poväčšine napĺňajú charakteristiky modelovej štruktúry publicistických textov, tak ako ich definuje Findra (2004, 186 – 191). Kompozícia všetkých

štyroch spravodajských textov sa vyznačuje kompaktnosťou medzi ich informatívnou funkciou, obsahom a obsahovo-formálnou stavbou prejavu. Na naplnenie komunikačného zámeru – informovať čitateľa o aktuálnej udalosti – bol v prípade obidvoch textov zvolený informačný slohový postup. Objektívnosť – charakteristickú vlastnosť tohto slohového postupu – zachovávajú autori textov tým, že nevstupujú medzi sprostredkúvanú informáciu a adresáta. V SME je objektívnosť informácie podporená prezentovaním širších súvislostí o popisovanej udalosti, prípadne umožňuje čitateľovi analyzovať udalosť tým, že dokladá oficiálne dokumenty (zmluvu) a vyjadrenia aktérov (interview). Rozsah spravodajského textu je tak v SME väčší. Cieľom Nového Času je naproti tomu len holé zobrazenie prípadu, poskytuje mu len informáciu v oveľa kratšom rozsahu ako v SME.

Výber jazykových prostriedkov podporuje informatívnosť, ktorá je v textoch potvrdená pre publicistiku charakteristickými publicizmami, nociónálnymi výrazmi, osobnými menami a názvami krajín. Napätie na osi písomnosť – ústnosť vyvoláva expresívna lexika vyskytujúca sa hlavne v titulkoch a podtitulkoch (predovšetkým v Novom Čase), čím je naplnený cieľ vyvolať v čitateľovi emócie už pri zbežnom prečítaní titulnej stránky a primáť ho k dlhšiemu zotrvaníu na jeho webovej stránke. V SME sú expresívne výrazy zriedkavosťou, titulky sú informačne úplnejšie. Z pohľadu syntaxe prevládajú rozvité jednoduché vety, v menšom množstve sú zastúpené súvetia a zložené súvetia.

Iná je však situácia s diskusnými príspevkami v blogových diskusiách. Analýza týchto textov nám ukázala, že sa v nich prejavuje napätie medzi neverbálnymi faktormi, ktoré by mali zaisťovať charakter internetových textov, tak ako sme to teoreticky predpokladali v úvode.

Najexponovanejšou vlastnosťou, ktorá bola autormi textov ignorovaná, bola vlastnosť oficiálnosť a s ňou úzko súvisiaca písomnosť a verejnosť. Jazykové prostriedky, ktoré sú príznačné pre oficiálne verejné písomné texty, boli nahrádzané lexikou, ktorá je charakteristická pre súkromnú neoficiálnu ústnu komunikáciu. Obzvlášť výrazné je uplatňovanie vulgarizmov, obscénností a konfrontačno-útočných výrazov v diskusných príspevkoch v tabloidných diskusiách, čím texty strácajú svoju spoločenskú vhodnosť. V diskusiách elektronickej verzie SME sme používanie expresívnej lexiky zaznamenali častejšie predovšetkým v prípade druhej diskusie. Domnievame sa, že jej výraznejšie a častejšie použitie ovplyvnila jednak téma východiskového textu, ako aj zvýšený počet diskutérov, s čím pravdepodobne súvisia aj väčšie rozdiely v ich psycho-sociokomunikačnom správaní. Bezprostredné reagovanie na predchádzajúce príspevky spôsobuje, že čas na reakciu sa väčším množstvom príspevkov skraca, čo autorovi zabraňuje text dôslednejšie

premýšľať, a tým dochádza k narušeniu vlastnosti monologickej a pripravenosti písaných textov.

Aj napriek výraznejšej expresívnosti komunikátov v druhom prípade diskusie mienkotvorného denníka je možné prijať všeobecné tvrdenie, že kultúra vyjadrovania v diskusnom fóre mienkotvorného denníka vo väčšej miere naplňa normatívny spôsob jazykovej komunikácie ako komunikáty tabloidného diskusného fóra.

Pri porovnávaní oboch denníkov sme rozdiely v kultúre vyjadrovania zaznamenali predovšetkým v titulkoch a podtitulkoch spravodajských textov. Bulvárne titulky nesú znaky zvolacích viet a otázok s cieľom vytvoriť dojem priameho kontaktu s čitateľom. Ďalej sa často vyskytujú jednočlenné vety, ktoré sú charakteristické pre ústnu dialogickú jazykovú komunikáciu.

Tento rozbor ukázal, že aj napriek teoretickým vymedzeniam a normám, je nutné diferencovať cieľ a potreby komunikácie voči norme. Aj keď jazykový prejav narúša normy kultúrneho vyjadrovania, to ešte neznamená, že je komunikačne neefektívny. Kultúra vyjadrovania vo vybraných textoch síce nezodpovedá vzorom, príp. ideálom, avšak slúži svojmu poslaniu – komunikovať.

Poznámky

¹ <http://www.sme.sk>

² <http://www.topky.sk>

³ bulvár – 1. publ. označenie bulvárnej tlače, plátku, správy, ktorá v takej tlači vyšla;

2. **bulvárny**, pren. pejor. málo hodnotný, majúci nízku úroveň: *b-a literatúra*; *b-e divadlo* zábavné (pôvodne vznikajúce na parížskych bulvároch); *b-a tlač* prinášajúca senzácie, senzáciechtivá;

⁴ mienkotvorný- *príd.* ([výrazne](#)) pôsobiaci, vplývajúci na ver. mienku, zúčastňujúci sa na [jej](#) utváraní: *m-é noviny*

⁵ Príručka masmediálnych štúdií vyšla pred parlamentnými voľbami 2010. Podľa výsledkov parlamentných volieb 2010 a po zostavení novej vlády je vládna opozícia v súčasnosti vládnu koalíciou.

Literatúra

BOSÁK, J.: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In: *Sociolinguistica Slovaca, Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava : VEDA, 1997, č. 3, s. 45-53.

CEJPEK, J.: *Informace, komunikace a myšlení*. Praha : Karolinum, 1998, s. 179.

DOLNÍK, J.: *Spisovná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava : STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2000, s. 215.

FINDRA, J.: Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta, 1991, s. 53- 61.

FINDRA, J.: Štylistika internetových textov. In: *Slovenská reč*. Bratislava : SLOVAC ACADEMIC PRESS, s.r.o., 1997, č. 5, str. 1-14.

FINDRA, J.: *Štylistika slovenčiny*. Martin : Osveta, 2004, s. 232.

FINDRA, J.: *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2009.

- KAŠIAROVÁ, M.: Podmienky a variácie presvedčania v bulvárnych periodikách. In: *Médiá a text II*, Michal Bočák, Juraj Rusnák (eds.). Prešov : PULIB, 2008, s. 86-91.
- MATÚŠ, J. – VALENTOVIČOVÁ, D. – MAGÁL, S. (ed.): Príručka masmediálnych štúdií, Fakulta masmediálnej komunikácie. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2010, s. 380.
- PATRÁŠ, V.: „CHATMÁNIA“ v internetovej tlači versus mediálna komunikačná kultúra? (Nad elektronickými stránkami slovenských a poľských periodík). In: *Tekst w mediach*. Red. K. Michalewski. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, s. 163-184.
- VYBÍRAL, Z.: Psychologie lidské komunikace. Praha : Portál, s.r.o., 2000, s. 263.

Resümee

Durch neue sich schnell verbreitende Informationstechnologien entstand auch eine neue Form der Kommunikation. Jede Zeitung hat eine elektronische Form die es ermöglicht, Meinungen zu den veröffentlichten Erscheinungen zu äussern. In diesen Blog-Diskussionen entwickelte sich dadurch eine spezifische und durch das Medium bedingte Sprach- und Kommunikationskultur. Welche Merkmale die Blog-Texte haben, und inwiefern sich die Sprachkultur von Blog-Diskussionen einer meinungsbildenden Zeitung von jenen einer Boulevardzeitung unterscheidet, diese Frage versucht der Artikel zu beantworten.

VÝSKUM HOVORENEJ PODOBY JAZYKA V MESTE VEĽKÝ KRTÍŠ – PROGRAM A METODOLÓGIA

Ladislav György

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
ladislav.gyorgy@umb.sk

Úvod

Príspevok sa venuje vymedzeniu teoreticko-metodologických východísk v rámci interdisciplinárneho výskumu bežnej hovorenej komunikácie a objasneniu zvolených metodických prístupov k predmetu výskumného záujmu. V práci sa primárne odrážajú a naznačujú koncepcie a tendencie výskumu spontánnej, autentickej a neštylizovanej hovorenej komunikácie. Pozornosť sa sústreďuje aj na načrtnutie zovšeobecňujúcich úvah; špecifikujú sa ciele a hypotézy výskumnej činnosti vrátane techník realizácie, spracovania, analýzy a interpretácie skompletizovaného textového korpusu.

Opierajúc sa o slová J. Bosáka: „Metodologický obrat, ktorý prináša sociolingvistický prístup, spočíva vo výskumnej orientácii na diferencované, heterogénne spoločenstvo...“ (Bosák, 1995, s. 38), vyjadrujeme presvedčenie, že je opodstatnené venovať sa sociolingvistickému výskumu hovorenej podoby jazyka v mestskom prostredí. Práve nehomogénna skladba mestského obyvateľstva má výrazný vplyv na jazyk mesta ako vnútorne diferencovaného celku. Pre určité mesto je príznačná osobitá hovorená komunikácia, ku ktorej dochádza v konkrétnych komunikačných situáciách podľa komunikačných cieľov a individuálnych sociálnych podmienok (porov. tiež Patráš, 1990; 1995).

Predmet a cieľ výskumu bežnej hovorenej komunikácie, hypotézy

Predmetom našej práce je interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v meste Veľký Krtíš. Venujeme sa výskumu nepripraveného, spontánneho, neštylizovaného hovoreného prejavu realizovaného v komunikačnej sfére bežného dorozumievacieho styku.

Bežná komunikačná sféra môže byť chápaná ako určitá sociálna rola, ktorá predstavuje určitý typ komunikácie. V záujme nášho skúmania je podoba bežnej každodennej komunikácie a jej analýza. Pokúsime sa skúmať hovorenú podobu jazyka istej komunity v danom regionálnom a sociálnom kontexte. Výskumným objektom sa stávajú príslušníci všetkých generačných štruktúr mestského prostredia s rôznou vzdelanostnou úrovňou a socioprofesijským statusom.

Výskum verbálnej komunikácie realizujeme na platforme interdisciplinárnych súvislostí, uplatňujeme sociolingvistický prístup, ktorý chápe vznik, celkový vývin a samotnú realizáciu bežného hovoreného prejavu komplexne v jednote komunikačnej, sociálnej a jazykovej zložky, umožňujúc tým zvýrazniť a zviditeľniť sociálno-komunikačný charakter jazyka. Naším cieľom je poukázať na integračné a diferenciacné prvky v polo/neoficiálnych ústnych komunikátoch obyvateľov mesta Veľký Krtíš podmienené rôznymi mimojazykovými činiteľmi – sociálno-biologickými faktormi.

Sociolingvistická charakteristika objektu výskumného záujmu pozostáva z viacerých parciálnych analýz – čiastkových opisov zhrnutých do syntetických záverov. Okrem štruktúrno-systémovej analýzy vybraných jazykových rovín sa zameriame aj na komunikačno-funkčnú analýzu a na pozorovanie javov v rámci problematiky intralingválnej a interlingválnej komunikácie.

Naším zámerom je venovať sa tiež otázkam diglosie (schopnosť prepínať kód medzi varietami národného jazyka) i bilingvizmu (interferencia, vplyv najmä maďarského jazyka na národnostne zmiešanom území), ako aj sledovať vzťah a postoje komunikantov k jednotlivým varietam národného jazyka. Snažíme sa poukázať na rozdiely v hovorených prejavoch jednotlivých komunikantov a konfrontovať ich so spisovnou normou slovenčiny.

Metodologicky vychádzame zo stratifikácie národného jazyka podľa J. Horeckého (pozri kap. 1. 4) a zároveň sa opierame o model J. Bosáka, ktorý už vyčleňuje hovorovú slovenčinu používanú kultivovanými používateľmi slovenského jazyka v polooficiálnych a neoficiálnych komunikačných situáciách (porov. Bosák, 1990; Slančová – Sokolová, 1995).

Výskum nadväzuje svojim zameraním na grantový projekt *Vega 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*, ktorý realizoval tvorivý tím lingvistov na Katedre slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Pred výskumom sme si stanovili niekoľko hypotéz:

1. Pri opise špecifických črt bežnej hovorenej komunikácie vo Veľkom Krtíši očakávame prienik jazykových prvkov z viacerých variet národného jazyka. Jazyk mesta Veľký Krtíš pôsobí ako komplexná dorozumievacia sústava vyplňaná najmä prvkami štandardnej a subštandardnej variety, tesne ohraničená na jednej strane kodifikovanou normou a na strane druhej sociolektmi a prvkami stredoslovenského dialektu (južná oblasť), najmä modrokamenskými nárečiami.
2. Pod vplyvom rôznych komunikačných situácií a v závislosti od komunikačného partnera predpokladáme v bežnej hovorenej komunikácii diglosné (intralingválne) prepínanie kódov vo všetkých vekovo-generačných štruktúrach.

3. Spisovná jazyková norma sa bude vo väčšej miere uplatňovať v spontánných ústnych prejavoch mladšej a strednej generácie, v radoch predstaviteľov vzdelanejších sociálnych skupín.
4. Na finálnej podobe bežného hovoreného jazyka obyvateľov Veľkého Krtíša sa funkčne manifestuje polodialekt a v rozličnej miere aj interlingválne vplyvy najmä zo strany maďarčiny.
5. K bilingválnemu (interlingválnemu) prepínaniu a miešaniu kódov dochádza v radoch slovensko-maďarských bilingvistov žijúcich v meste v závislosti od typu komunikantov, komunikačných situácií a komunikačného prostredia, pričom frekventovanejšie javy interferencie sa dajú očakávať u obyvateľov, pre ktorých je dominantným jazykom maďarčina.
6. K najvýraznejším sociokomunikačným faktorom patria vek komunikantov a dosiahnuté vzdelanie.

Metodicko-technické osobitosti sociolingvistického výskumu

Interdisciplinárny výskum hovorenej komunikácie v meste Veľký Krtíš uskutočňujeme na základe premysleného a koordinovaného metodologicko-metodického postupu. V teoretickej a praktickej rovine nadväzujeme na výskumy realizované v kontexte sociolingvistických kooperácií, konfrontujúc výsledky a poznatky z inonárodných a slovenských vedeckých bádání interdisciplinárneho charakteru (pozri tiež György, 2010).

1. Po heuristickej fáze, teda po prehľade súčasného stavu problematiky a štúdiu domácej a zahraničnej odbornej literatúry sme si objasnili niektoré teoreticko-metodologické východiská (sociolingvistické aspekty, podoba spontánnej, autentickej a neštylizovanej hovorenej komunikácie, ústne prejavy v kontexte intralingválneho a interlingválneho výskumu, problematika bežnej hovorenej komunikácie v mestskom prostredí, stratifikácia národného jazyka, vymedzenie sociálno-komunikačných atribútov), sformulovali navrhnutý metodický postup na dosiahnutie cieľov výskumu a stanovili si hypotézy. Súčasťou počiatočných prác výskumu bolo taktiež usúvzťažnenie historických, geografických a demografických ukazovateľov skúmaného prostredia, ako aj podanie základných informácií o jazykovom obraze mesta Veľký Krtíš.

2. Zber materiálu realizujeme terénnym výskumom (metóda priameho pozorovania skúmanej cieľovej skupiny – autochtónni obyvatelia mesta Veľký Krtíš a prisťahovalci s prihliadnutím na vek, vzdelanie, profesiu a sociálne zaradenie, zhromažďovanie materiálu prostredníctvom metódy zaznamenávania zvukových nahrávok – rozhovorov

a monologických prejavov – pomocou skrytého diktafónu, fonetický prepis, metóda ankety), archivujeme ho a kontinuálne spracúvame (1).

3. Po triedení, kategorizácii a hierarchizácii zhromaždeného materiálu chceme uskutočniť štruktúrno-systémovú analýzu skompletizovaného textového korpusu na všetkých rovinách jazyka, ako aj komunikačno-funkčnú analýzu zvukových nahrávok hovorených komunikátov skúmanej cieľovej skupiny, v rámci ktorej sa venujeme hlavne problematike intralingválnej a interlingválnej komunikácie (javy transferencie, dôvody miešania a prepínania kódov).

4. Na záver nasleduje zovšeobecnenie, štatistická argumentácia, komparácia získaných výsledkov so stanovenými hypotézami (potvrdenie/korekcia hypotéz), ich interpretácia a syntéza.

Vychádzame z kvalitatívnych štatistických metód, opierajúc sa aj kvantitatívno-štatistické metódy na podporu argumentačnej bázy; syntézu a dosiahnuté výsledky chceme prezentovať v obraze kvalitatívneho prístupu k problematike. Na zvýšenie prehľadnosti uvádzame enumeračné vyhodnotenie dotazníka v prílohách, využijúc tabuľkové znázornenia s absolútnymi i percentuálnymi číselnými hodnotami.

Nahrávanie rozhovorov zaznamenávame pomocou skrytého mikrofónu, a tak nám technika utajovaného pozorovania zabezpečuje získanie autentického, nefalšovaného a neštylizovaného materiálu. Po uskutočnení zvukovej nahrávky vždy žiadame o súhlas použiť jej obsah, čím eliminujeme prípadné etické nebezpečenstvo. Zaznamenávanie monologických a dialogických textov realizujeme sami. Časť nahrávok nám pomáhajú získavať nami zaškolené osoby, ide predovšetkým o študentov slovakistiky.

Ústne prejavy, tvoriace akési východisko teoreticko-praktického bádania, bližšie špecifikujeme a zaraďujeme do konkrétneho jazykového prostredia, do mesta Veľký Krtíš. Témy živých, spontánnych bežných komunikátov nie sú pevne určené, aj keď uvažujeme najmä o týchto tematických okruhoch: rodina, priatelia, vzdelanie, zamestnanie, pohľad na kultúrno-spoločenskú situáciu, záujmy, spomienky. Tento tematicky relatívne identický obsah sa snažíme vyčerpať v rozhovoroch v trvaní 10 až 20 minút u jedného komunikanta. Dôraz kladieme na to, aby rozhovory boli vedené voľne a bezprostredne. Pri prepise zvukových nahrávok rešpektujeme zásady fonetickej transkripcie podľa *Pravidiel slovenského výslovnosti* (Kráľ, 2005) a koncepcie prevzatej z vedeckého grantu VEGA 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*.

Je všeobecne známe, že na hovorenú komunikáciu majú vplyv sociálno-biologické faktory. Pri analýze ústnych prejavov zohľadňujeme biologické činitele (vek a pohlavie)

a sociálne determinanty (vzdelanie, sociálny a regionálny pôvod, sociálne zaradenie, socioprofesijný status).

Zhromažďovanie zvukového materiálu realizujeme v 16 výskumných bodoch, diferencujeme ich na horizontálnej a vertikálnej úrovni na priesečníku vek – vzdelanie. Počet nahrávok nie je – nemôže byť, samozrejme, vo všetkých výskumných bodoch rovnaký z objektívnych dôvodov. Vzor sociodemografickej mapy respondenta a záznam o profile komunikačnej udalosti sú zahrnuté do prílohy A (Komplexná sociologická charakteristika komunikantov v rozhovoroch je znázornená v tabuľke v prílohe B).

Pri vymedzení vekovo-generačného parametra pracujeme so štruktúrou štyroch vekových stupňov podľa projektu VEGA 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*: a) 15 – 20 rokov; b) 21 – 40 rokov; c) 41 – 60 rokov; d) nad 61 rokov. V rámci vzdelanostnej úrovne sa pridriavame rozvrstvenia: a) základné vzdelanie; b) stredoškolské vzdelanie bez maturity; c) stredoškolské vzdelanie s maturitou; d) vysokoškolské vzdelanie. Isté relevantné údaje nám poskytujú sociálne zaradenie a regionálny pôvod respondentov.

Výskum neuskutočňujeme na základe vopred vybraného a špecificky diferencovaného socioprofesijného prostredia – prostredí. Medzi informátormi sa nachádzajú študenti, administratívni a technicko-hospodárski pracovníci, robotníci i absolventi rôznych stredných a vysokých škôl.

Taktiež pohlavie skúmaného obyvateľstva predstavuje iba orientačnú (enumeratívnu) informáciu. Náš výskumný cieľ sa nesústreďuje na charakteristiku špecifik mužského a ženského typu komunikovania.

Mimoriadne dôležitou časťou nášho výskumného materiálu sú dotazníkové tlačivá, prostredníctvom ktorých je možné získať za určité časové obdobie dostatočnú reprezentatívnu vzorku a charakterizovať skutočné používanie vybraného súboru jazykových prostriedkov. Dotazník sme vypracovali tak, aby zachytil všetky jazykové javy a niektoré sociolingvistické fakty. Pri samotnom vyplňovaní dotazníka ponúkame alternatívny súbor jazykových prostriedkov a v prípade, že by nevyhovovala ani jedna z uvedených možností, nechávame priestor na vlastnú realizáciu. Dbali sme aj o grafickú úpravu a prehľadnosť formulára. Ide o sociolingvistický dotazník, ktorého model vychádza z dotazníka aplikovaného pri riešení vedeckého grantu VEGA č.1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*.

Pri zostavovaní korpusu jazykových prostriedkov sme vybraný súbor rozdelili do viacerých častí. Zamerali sme sa na výslovnosť, lexiku, používanie rôznych tvarov slov a pozornosť sme venovali aj syntaktickým záležitostiam.

Na úrovni fonickej roviny osobitne sledujeme uplatňovanie znelostnej asimilácie, rytmického krátenia; výslovnosť a frekvenciu hlások v domácich a cudzích slovách.

Lexikálny materiál je zameraný na podnety, ktorými sa má zistiť používanie univerbizmov, slangizmov, profesionalizmov, slov s nesystémovými príponami v bežnej komunikácii, ako aj fungovanie niektorých slov v rôznych významoch.

Na morfolologickej úrovni venujeme pozornosť tvoreniu a používaniu rôznych tvarov substantív. Sledujeme aj variantné tvary adjektív, pronomín, numerálií a tvarové odlišnosti verb pri konjugácii.

Pokiaľ ide o syntaktické záležitosti, zaujíma nás problematika fungovania niektorých slovesných väzieb a používania predložiek v určitých významoch; otázka vykania; kategória zhody vo viacnásobných prísudkoch.

V rámci sociologických údajov sledujeme hlavne vek respondenta, jeho najvyššie dosiahnuté vzdelanie, regionálny pôvod, sociálny status a prostredie ako extrakomunikačný parameter, v ktorom respondent žije a pracuje (súhrnnú sociodemografickú charakteristiku respondentov v dotazníku prinášame v prílohe C).

Súčasťou dotazníka je aj úvodný list približujúci podstatu a charakteristiku výskumnej činnosti. Distribúciu dotazníkových tlačív vykonávame osobne a sami a s pomocou zaškolených osôb.

Záver

Náš výskum je realizovaný ako samostatná práca so snahou prispieť novými poznatkami k ďalším sociolingvisticky a kontaktologicky orientovaným výskumom bežnej hovorenej komunikácie v mestskom prostredí.

Veríme, že výsledky a syntetické závery z výskumu pomôžu rozšíriť poznatky o bežnom hovorenom jazyku v meste, odhalia spoločné a diferenciacne jazykové prvky uplatňujúce sa na pozadí sociálnych determinantov, nájdu svoje širšie uplatnenie a aspoň sčasti prispedia k rozšíreniu poznatkov získaných z grantovej úlohy *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny*, ktorej cieľom bolo zistiť (ne)konštituovanie novej variety v stratifikácii slovenského národného jazyka, tzv. hovorovej slovenčiny.

Poznámky

(1) Autor príspevku sa podieľal na riešení výskumnej úlohy Vega č. 1/4713/07 *Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny* na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, v rámci ktorej skúmal bežnú hovorenú komunikáciu vo Veľkom Krtíši, Krupine, Šahách a priľahlých obciach. Výskum v práci tvorí zároveň parciálnu výskumnú aktivitu v spomínanom projekte a z daného dôvodu je použitý model dotazníkového tlačiva a systém fonetickej transkripcie z projektu.

PRÍLOHA A

Sociodemografická mapa respondenta a profil komunikačnej udalosti – vzor
(Zdroj: Vega 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny)

Ú D A J o p i s	K O N K R E T I Z Á C I A					
Respondent kód – iniciály titul/y						
Pohlavie, fyzický vek veková skupina	M Ž	rokov	15-20	21-40	41-60	61 —
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie	základná škola	stredná škola bez maturity	stredná škola s maturitou		vysoká škola	
Prevažujúce sociálne zaradenie	zamest.	podnik.	živn.	nezam.	dôch.	iné
Regionálny pôvod	Slovenská republika			zahranie		
	západ	stred	východ	Česko	iné	
Miesto najdlhšieho pobytu + jeho trvanie	lokalita			roky – počet		
Komunikačná úroveň respondenta	A	B	C	D	E	FX
KOMUNIKAČNÁ SITUÁCIA						
Miesto, dátum, čas a trvanie záznamu			od	do	H	min
Obsahovo-motivické vymedzenie nahrávky a typ výskumu	o p i s				zúčastn. pozorov.	nezúč. pozorov.
	<ul style="list-style-type: none"> ■ zo života (vlastný, rodina, spomienky) ■ profesia, odbor, zamestnanie, činnosti. ■ aktuálna spoločn. a polit. sit. 					

PRÍLOHA B

Sociologická charakteristika komunikantov v rozhovoroch

(Zdroj: Vega 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny; súkromný archív autora príspevku)

Mimojazykové faktory	Fyzický vek			
	15-20 rokov	21-40 rokov	41-60 Rokov	61 rok. a viac

Počet komunikantov (67 komunikantov =100 %)		16 %	33 %	29 %	22 %
Pohlavie	muži	45 %	54 %	42 %	40 %
	ženy	55 %	46 %	58 %	60 %
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie	základná škola	18 %	5 %	5 %	13 %
	stredná škola bez maturity	27 %	9 %	21 %	40 %
	stredná škola s maturitou	55 %	45 %	42 %	27 %
	vysoká škola	0 %	41 %	32 %	20 %
Prevažujúce sociálne zaradenie	zamestnanec	64 %	63 %	57 %	33 %
	živnostník – podnikateľ	9 %	18 %	11 %	7 %
	nezamestnaný	9 %	14 %	16 %	0 %
	dôchodca	0 %	0 %	16 %	60 %
	iné	18 %	5 %	0 %	0 %
Regionálny pôvod	SR západ	9 %	5 %	11 %	20 %
	SR stred	91 %	86 %	63 %	60 %
	SR východ	0 %	9 %	16 %	7 %
	zahraničie /ČR/	0 %	0 %	5 %	13 %
	zahraničie /iné/	0 %	0 %	5 %	0 %
Komunikačná úroveň respondenta	A	18 %	23 %	21 %	20 %
	B	18 %	36 %	26 %	27 %
	C	37 %	27 %	21 %	20 %
	D	18 %	14 %	21 %	13 %
	E	9 %	0 %	11 %	20 %
	Fx	0 %	0 %	0 %	0 %

PRÍLOHA C

Sociologická charakteristika respondentov v dotazníkoch

(Zdroj: Vega 1/4713/07 Dynamika spoločenských zmien a stratifikácia slovenčiny; súkromný archív autora príspevku)

Mimojazykové faktory	Fyzický vek			
	15-20 rokov	21-40 rokov	41-60 rokov	61 rok. a viac
Počet respondentov (191 respondentov = 100 %)	17 %	32 %	30 %	21 %

Pohlavie	muži	40 %	48 %	46 %	34 %
	ženy	60 %	52 %	54 %	66 %
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie	základná škola	25 %	2 %	7 %	8 %
	stredná škola bez maturity	28 %	30 %	37 %	41 %
	stredná škola s maturitou	47 %	49 %	39 %	34 %
	vysoká škola	0 %	19 %	17 %	17 %
Prevažujúce sociálne zaradenie	zamestnanec	66 %	72 %	65 %	39 %
	živnostník – podnikateľ	6 %	15 %	11 %	10 %
	nezamestnaný	3 %	8 %	13 %	0 %
	dôchodca	0 %	2 %	11 %	51 %
	iné	25 %	3 %	0 %	0 %
Regionálny pôvod	SR západ	3 %	8 %	13 %	8 %
	SR stred	91 %	82 %	76 %	85 %
	SR východ	6 %	7 %	7 %	2 %
	zahranície /ČR/	0 %	3 %	2 %	5 %
	zahranície /iné/	0 %	0 %	2 %	0 %

Literatúra

- BOSÁK, J.: *Hovorovosť ako dynamický faktor*. In: Slovenská reč, 49, 1984, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, J.: *Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému*. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Zost. J. Bosák. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1990, s. 75 – 84.
- BOSÁK, J.: *Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 17 – 42.
- GYÖRGY, L.: *Sociolingvistika – hovorená komunikácia – mestský jazyk (Interdisciplinárne orientované výskumy na Slovensku a v zahraničí)*. In: Acta Facultatis Humanisticae Universitatis Matthiae Belii Neosoliensis. Banská Bystrica : FHV UMB, 2010, s. 223 – 234. ISBN 978-80-557-0038-0
- HORECKÝ, J.: *Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny*. In: Slovenská reč, 44, 1979, č. 4, s. 221 – 227.
- Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*. Sociolinguistica Slovaca 6. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2007. 228 s. ISBN 978-80-224-0974-2
- ONDREJOVIČ, S.: *Sociolingvistické aspekty jazykovedného výskumu na Slovensku*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 9 – 13.
- ONDREJOVIČ, S.: *Výskum mestského jazyka – tradície, stav, perspektívy*. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000, s. 13 – 27.
- ONDREJOVIČ, S.: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava : Veda, 2008. 304 s.

- PATRÁŠ, V.: *Hovorená podoba slovenčiny v Banskej Bystrici*. [Rukopis kandidátskej dizertačnej práce.] Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1990. 274 s.
- PATRÁŠ, V.: *Anketové sondy do bežnej komunikácie v meste*. In: Slovenská reč, 57, 1992, č. 1, s. 10 – 19.
- PATRÁŠ, V.: *Sociolingvistický profil bežnej hovorenej komunikácie v Banskej Bystrici (90. roky)*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 119 – 131.
- PAULINY, E.: *Zpráva o výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny*. In: Slovenská reč, 29, 1964, s. 351 – 357.
- SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku*. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 132 – 143.

Resumé

RESEARCH OF THE SPOKEN LANGUAGE IN URBAN ENVIRONMENT (VELKÝ KRTÍŠ) – PROGRAM AND METHODOLOGY

In the context of Slovak-Hungarian bilingualism at the territory with multiple nationalities we base on the research of verbal communication using the method of survey of the researched target group - the indigenous inhabitants of Velky Krtis city and the immigrants - considering the age, education and social classification. The work deals with a explains the methodical and technical questions of unprepared and spontaneous verbal communicate realized by everyday language in everyday communication field.

K DIFERENCIÁCIÍ A KLASIFIKÁCIÍ POJMU „METAFORA“

Monika Zázrivcová

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

monika.zazrivcova@umb.sk

Slovo *metafora* (prenos, transfer) pochádza z gréckeho slovesa *metaferein* (preniesť, prenášať). Tomuto trópu venoval svoju pozornosť už Aristoteles, ktorý ju definoval ako prenesenie mena na niečo iné, a to buď z rodu na druh, z druhu na rod, z druhu na druh či na základe istej analógie. Od čias Aristotela sa definíciou tohto trópu zaoberali mnohí významní filozofi, rétori, spisovatelia, literárni vedci a lingvisti. Z veľkého množstva definícií metafor sme sa rozhodli vybrať aspoň niekoľko od domácich a zahraničných lingvistov 20. a 21. storočia.

M. Harpáň (1994) uvádza, že slovenský termín pre metaforu je *prenáška*, čo nasvedčuje, že ide o nahrádzanie jedného slova slovom iného druhu, a to na základe prekvapivej podobnosti. Podľa A. Lehmannovej – F. Martin-Berthetovej (2000) patrí metafora k trópom založeným na princípe podobnosti, ktorá determinuje vznik nového, preneseného významu slova vo forme istého implicitného prirovnania. „Metafora je jakási zkratkovité přirovnání. Označení předmětu se použije pro jiný předmět díky jejich podobnosti“ (Černý – Holeš, 2004, s. 59). J. Mistrík nepovažuje pripodobnenie metafory k „skratkovitému prirovnaniu“ za najvhodnejšie, pretože metafora sa podľa neho od prirovnania odlišuje tým, že „neprirovnáva jeden jav k inému, ale namiesto pravého pomenovania sa použije pomenovanie javu patriaceho do inej zmyslovej oblasti, do inej sféry vecí, a to na základe istej podobnosti, vzhľadu, veľkosti, množstva, stavu, pohybu alebo iných vlastností“ (Mistrík, 1997, s. 135). Podľa J. Dolníka (2003) má najdlhšiu tradíciu práve vecná (ontologická) definícia metafory, ktorá podčiarkuje jej základ na vonkajšej, funkčnej a zmyslovej podobnosti dvoch entít. I. Ripka – M. Imrichová (2003) hovoria o metafore v podobnom duchu ako o prenášaní významu na základe vonkajšej podobnosti denotátov týkajúcej sa tvaru (*zub píly*), farby (*kriedová tvár*), umiestnenia (*čelo sprievodu*), rozsahu (*kvapka šťastia*) a funkcie (*hlava rodiny*). Popri týchto, povedzme, klasických, tradičných definíciách metafory vyznieva originálne a výstižne definícia, ktorú ponúka básnik M. Rúfus (1967): „Metafora nie je nič menej ako vyslať na obežné dráhy dve vzdialené hviezdy tak, aby sa v čase a na mieste presne vymedzenom zrazili a pri jave, ktorý sa z tejto zrážky vytvorí, bolo na okamih vidieť všetko: nebo i peklo vecí.“ (1)

Ako poslednú z radu vybraných definícií metafory ponúkame tú, ktorá sa nám v porovnaní s ostatnými zdala najglobálnejšia. Predstavuje metaforu ako „zobrazovací typ trópu; druh básnického obrazu; typ ikonického znaku, ktorý vzniká prenesením významu z jedného denotátu na iný na základe ich podobnosti, či analógie, tým je metafora vývinovo, fylogeneticky blízka hádanke; od simile (prirovnania) sa odlišuje tým, že je významovou konfrontáciou dvoch významových jednotiek vyvolávajúcej detenzívny zážitok totožnosti rôzneho (napr. záplava citu, spenená paripa, reč vody); ... je jazykovým znakom v neočakávanom, prekvapujúcom, a preto anti-determinujúcom kontexte...; metafora je teda funkčne komplexný postup spájajúci figuratívnosť, opisnosť, expresívnosť, kontrast, iracionálnosť a ich významovú koordináciu“ (Valček, 2006, s. 228).

Pojmy, ktoré sa v definíciách v súvislosti s metaforou spomínajú najčastejšie, sa pokúsime zobrazit' v nasledujúcej schéme:

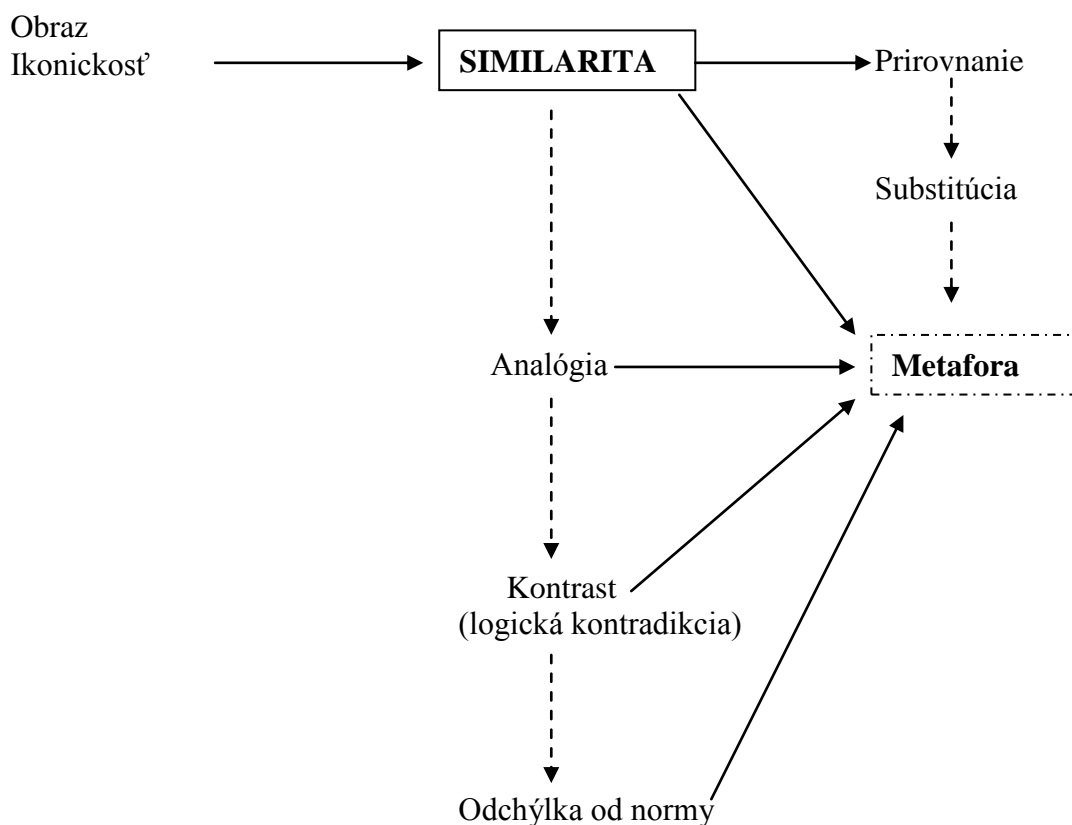

Schéma č. 1: *Pojmy súvisiace s definíciou metafory*

Metafora (rovnako ako metonymia) je **obrazné pomenovanie**. J. Černý – J. Holeš (2004) uvádzajú, že v Peirceovej klasifikácii znakov by metafory mali **ikonickú povahu**. Tu je však dôležité spolu s K. Sekventom (2004) podčiarknuť, že „ikonickosť“ metafor nespočíva vo formálnej podobe označujúceho a označovaného rovnako ako ani metaforický jazykový znak nesúvisí so semiotickými nejazykovými ikonickými znakmi (u ktorých je

vonkajšia formálna podobnosť designátora a denotátu zjavná). „Ikonickosťou metafor (zrejme vplyvom výrazových kategórií F. Mika) sa chápe obraznosť v zmysle opisnosti výrazu, nie je to prítomnosť odrazu objektu vo forme metafor“ (Sekvent, 2004, s. 86).

Už od čias Aristotela a Quintiliana je rozšírené tradičné tvrdenie, že metafora vychádza z **podobnosti**, je teda založená na **similačnom vzťahu**. Tento názor pretrváva až dodnes, hoci, ako pripomína J. Dolník (2003), sa už napadla téza o podobnosti ako základnej stránke metafory. I. Ripka – M. Imrichová (2003) podávajú výstižné vysvetlenie vzťahu medzi similáciou (similaritou, podobnosťou) a metaforou. Podľa nich sú tieto dva pojmy v inkluzívnom (uzavretom) vzťahu, pričom pojem similácie zahŕňa pojem metafory. Pripomínajú, že hoci každá metafora je založená na vzťahu podobnosti, nie každý prípad similačného vzťahu je metaforou. „V koncepcii tejto terminologickej dvojice metafory predstavujú len tie prípady, pri ktorých je similácia výrazne vyjadrená, súvzťažnosť významov je taká zreteľná, že sa v druhotnom, odvodenom význame jasne a zreteľne prejavuje východiskový, prvotný význam. Medzi motivačným a motivovaným významom je teda prehľadná súvislosť, ktorá umožňuje v rečových prejavoch súčasne uplatňovať obidva významy“ (Ripka – Imrichová, 2003, s. 64). Podobnosť úzko súvisí s klasifikáciou, pretože „signifikantné podobné javy sa klasifikujú ako patriace do jednej triedy. Podobnosť medzi rozličnými javmi sa však môže konštatovať aj vtedy, keď je miera podobnosti nízka“ (Krupa, 1997, s. 83). V. Krupa uvažuje práve nad podobnosťou, tradične považovanou za základ metafory. Vracia sa k myšlienkam M. Blahynku, ktorý tvrdí, že „s podobnosťou si pri definícii metafory nevystačíme a pokúša sa definovať, v čom sa metafora odlišuje od obyčajného konštatovania podobnosti; túto odlišnosť vidí v prekvapujúcej podobnosti a v afektivite s tým súvisiacej“ (Krupa, 1997, s. 82). Z tohto pohľadu možno hovoriť o dvoch odlišných koncepciách metafory, ktoré síce dôležitosť podobnosti nepopierajú, ale posudzujú ju práve z hľadiska spomínanej originálnosti a prekvapivosti. Podľa V. Krupu (1997) sa staršie koncepcie metafory viažu skôr k podobnostiam, ktoré sú priehľadné a ľahko prístupné väčšine členov istého jazykového spoločenstva, kým novšie koncepcie sa sústreďujú skôr na jedinečné, menej priehľadné, originálne podobnosti, užšie späté s ich tvorcami a prístupné väčšinou len menšiemu počtu jednotlivcov. Kvalitná a pôsobivá metafora by sa teda mala opierať o nové, unikátne a menej zreteľné paralely a analógie.

Práve spomínaná originálnosť a ťažšia priehľadnosť similačného vzťahu pre väčšinu používateľov jazyka pomáha odlíšiť od seba pojmy **metafora** a **prirovnanie**, ktoré sú založené na princípe podobnosti. Keďže existujú aj vyššie spomínané definície, ktoré (pod vplyvom Quintilianových úvah) nazývajú metaforu aj implicitným, resp. skráteným prirovnaním (*similitudo brevior*), stáva sa, že niektorí používatelia jazyka si tieto dva pojmy

zamieňajú a nerozlišujú ich. Na začiatku nášho príspevku sme už síce istú sémantickú odlišnosť medzi nimi naznačili, ale pokúsime sa ju ešte doplniť a zhrnúť slovami M. Blahynku (1984), M. Harpáňa (1994) a J. Mistríka (1997). Podľa prvého menovaného „metafora súvisí s prirovnaním, ale na rozdiel od neho v záujme nového poznania skutočnosti konfrontuje významy tak, že slovo alebo slovný obrat nahrádza slovom alebo slovným obratom iného druhu z inej oblasti či sféry“ (2). Slovom M. Harpáňa (1994), sa pri metafore „neprirovnáva niečo k niečomu v zmysle dvoch paralelne existujúcich realít, ale v ich vzájomnom sklbení sa vytvára nová významová realita“ (3). J. Mistrík dopĺňa: „Na metaforickom princípe je osnované prirovnanie. V porovnaní s metaforou je to elementárnejší spôsob vyjadrovania. Metafora je dynamickejšia, prirovnanie je explikatívnejšie. ... Pohyb od metafory k prirovnaniu by sa mohol postaviť do analógie s pohybom od poézie k próze: to prvé je náznak, to druhé je vysvetlenie“ (Mistrík, 1997, s. 139 – 140). Pre názornosť môžeme uviesť napr. metaforické „náznakové“ vyjadrenie *To je ale líška!* a „vysvetľujúce“ prirovnanie *Ten je ale prefikáný ako líška!*

So similačným vzťahom okrem prirovnania bezprostredne súvisí aj **substitúcia** (nahrádzanie). Tento pojem sa tiež často vyskytuje pri opise metafory. Substitúcia prebieha na podklade skráteného prirovnania a súvisí s prenosom istého príznaku, resp. komplexu príznakov z jednej entity na inú. J. Dolník (2003) tento jav ilustruje nasledovným príkladom: *Jej oči sú ako slivky. / Jej oči sú slivky.* V tomto prípade prebieha prenos príznakov na základe farby, tvaru a veľkosti.

Posledný pojem, ktorý by sme chceli vysvetliť v rámci vyššie uvedenej schémy, súvisí s tvrdením, že každá originálna, nová, krátko používaná (nelexikalizovaná, nekonvenčná) metafora predstavuje istú **odchýlku od normy**. Po prvé práve tým, že vzťah podobnosti je založený na originálnom prepojení a neskoršej substitúcii dvoch entít z úplne odlišných oblastí. O takejto odchýlke od normálneho použitia pri similačnom vzťahu v metafore uvažuje aj V. Krupa (1997), keď pripomína slová F. C. T. Moora: „Podobnosť konotovaná metaforou sa nachádza mimo pásma podobnosti zakódovanej v spôsobe používania slov na prvej rovine, teda na rovine ľudovej taxonómie“ (4). Aj podľa F. Gaudina – L. Guespina (2002) predstavujú novovzniknuté obrazné pomenovania vo forme metafory vždy istú odchýlku od normy. Postupne, pod vplyvom ich frekvencie v úze, sa tie často používané lexikalizujú a ich vzdialenosť od normy sa zmenší (až sa v mnohých prípadoch úplne zotrie), a tie málo, resp. menej používané, zostanú naďalej odchýlkami. Aj K. Sekvent (2004) vidí v metaforách skôr „vybočenie z roviny priamych, štandardných, nocionálnych vyjadrení na rovinu nepriamych, opisných, asociatívnych, štylisticky zafarbených vyjadrení“ (Sekvent, 2004, s. 85). Naše uvažovanie o metafore ako o „odchýlke od normy“ si dovoľíme

zakončiť a potvrdiť nasledovným vyjadrením: „Metafory predstavujú typické prípady porušovania kompatibilnej (t. j. vzájomne sa znášateľnej, zlučiteľnej) syntagmatickej spájateľnosti lexikálnych jednotiek. Nerešpektujú sa pri nich logicko-sémantické pravidlá spájania slov, ktoré sú zakotvené v jazykovej norme (niektoré sú aj kodifikované) a uplatňované v jazykovom úze“ (Ripka – Imrichová, 2003, s. 64).

Od pojmov, ktoré sa často spomínajú v súvislosti s definíciou metafory, by sme teraz chceli prejsť k možným klasifikáciám metafory z rôznych hľadísk. Štyri základné hľadiská, ktoré nám pomohli dospieť k istej globálnej typológii metafor, sme vyseletovali na základe preštudovania diel a článkov O. Ducháčka (1971), J. Mistríka (1993, 1997), F. Gaudina – L. Guespina (2002), J. Holeša (2002, 2003), J. Dolníka (2003), I. Ripku – M. Imrichovej (2003), K. Sekventa (2004), J. Černého – J. Holeša (2004) a Ch. Baylona – X. Mignota (2005). Metaforu by sme teda mohli rozdeliť na jednotlivé typy podľa:

- **druhu podobnosti**
- **stupňa jej odchýlky od normy**
- **príčin jej vzniku**
- **prítomných prvkov z hľadiska jej stavby**

• J. Mistrík (1997) delí metafory podľa dvoch základných **druhov podobnosti**: podľa podobnosti *formálnej* (vodovodný *kohútik*, *koleno* na rúre, *noha* na stole, *krídla* na dverách, atď.) a *funkčnej* (*vrták* – človek, ktorý sa do všetkého mieša, *kanál* – rečový, televízny). Ch. Baylon – X. Mignot (2005) k podobnosti na základe formy a funkcie ešte pridávajú podobnosť na základe *vlastnosti* (keď sa napr. o nejakej osobe povie, že je *medveď*, *slimák*, *liška*, atď.) alebo *lokácie* (umiestnenia – napr. *dostať sa hore* – vo funkcii).

O. Ducháček (1971) delí metafory podľa typu podobnosti podrobnejšie. Vyššie spomínanú metaforu, ktorá vznikla na základe formálnej podobnosti, zaraďuje k tzv. **zmyslovým metaforám**. Tie sú podľa neho založené na:

- a) podobnosti materiálnych znakov, ktoré je možné vnímať zmyslami (tvar, farba, veľkosť, kvantita);
- b) podobnosti vnemov sprostredkovaných rôznymi zmyslami – v tomto prípade spomína osobitný druh metafory, tzv. *synestéziu* (vnemovú transpozíciu), pri ktorej sa predstava patriaca do oblasti určitého zmyslu vyjadří predstavou z oblasti iného zmyslu (napr. pri výrazoch ako *ťažká vôňa*, *ostrý hlas*, *teplá farba*, *jemný tón*, atď.);
- c) podobnosti skutočností (javov, dejov, vlastností) zmyslových a hmotných s duševnými. Takýto druh podobnosti vstupuje do hry napr. pri adjektíve „horúci“ vo význame

„prudký“/„nerozvážny“ (*horúca hlava*) alebo pri adjektíve „chladný“ vo význame „nevľúdny“/„nezúčastnený“ (*chladné prijatie*).

Okrem zmyslových metafor hovorí O. Ducháček (1971) aj o metaforách rozumových, citových a emocionálnych. **Rozumové metafor**y sú podľa neho založené na porovnávaní vlastností, funkcie, umiestnenia a vzájomného vzťahu dvoch ľudí (napr. vzájomné vzťahy medzi členmi mužských a ženských reholí: brat, sestra, matka, dcéra atď.). **Citové metafor**y vznikajú vždy pri vzrušenej reči (ide napr. o nadávky, posmešky, vtipy, dysfemizmy, eufemizmy, lichôtky, zveličovanie). Pri **antropomorfických metaforách** ide hlavne o prenášanie ľudských vlastností, charakteristík a podôb na predmety neživej prírody, prírodné sily, mytologické bytosti a pod. Najfrekvencovanejšie sú prípady, keď sa označujú neživé predmety (veci) časťami ľudského tela (*hlavička klinca, noha stola, rameno rieky, zúbky hrebeňa, koleno rúry, pupok sveta, hrdlo fľaše, dopravná tepna*, atď.). K antropomorfickým metaforám ďalej radí aj prípady, keď sa používajú pomenovania neživých predmetov, rastlín a zvierat na pomenovanie častí ľudského tela (*ihlica, píšťala, šošovka, hrudný kôš, ohryzok, zajačí pysk, bubienok, krčné mandle*, atď.). Špecifickým druhom antropomorfickej metafory je aj **personifikácia**, keď sa ľudské vlastnosti prenášajú na veci (slnko *vyšlo*, planéty *obiehajú* okolo slnka, hodinky *idú* alebo *sa zastavili*, *prenasleduje* ho nebezpečenstvo, *hrozí* vám trest atď.). Vyjadruje sa najmä pomocou slovíes.

Keď hovoríme o klasifikácii metafor na základe podobnosti, na záver by sme ešte doplnili jeden špecifický druh metafory a tým je **apelativizácia** (prenos proprií – t. j. prechod z triedy vlastných mien do triedy všeobecných podstatných mien), ku ktorej dochádza na základe podobnosti medzi východiskovým objektom (napr. osobou, miestom) označeným vlastným menom a cieľovým objektom, ktorý na základe podobnosti preberá jednu alebo viac charakteristických vlastností východiskového objektu. J. Černý – J. Holeš (2004) spomínajú ako východiskové napr. vlastné mená biblických postáv (*šalamún* – múdry človek, *judáš* – zradca, *benjamín* – najmladší člen rodiny atď.), vlastné mená literárnych postáv (*donkichot* – idealista, rojko, *donchuan* – zvodca, záletník, *mizantrop* – ten, čo nemá rád ľudí atď.), vlastné mená postáv z mytológie (*adonis* – krásavec, *chiméra* – prelud, vidina, *harpya* – zlostná žena, striga, *venuša* – krásna žena), ale aj názvy miest, a to buď skutočných (*sibír* – veľmi chladné miesto) alebo biblických, či mytologických (*eden* – miesto podobné raju, krajina blaženosti, *eldorado* – krajina oplývajúca zlatom).

- Takmer vo všetkých dielach a článkoch, ktoré sme o typológii metafor preštudovali, sa najčastejšie spomína jej delenie podľa toho, ako pôsobí na používateľov jazyka. Tí ju buď pociťujú ako novú, modernú, originálnu a prekvapivú alebo ako priehľadnú,

všeobecne rozšírenú, známu, často používanú metaforu, ktorá sa mnohokrát v rámci rečových aktov ako metafora už ani nevedomuje. Jazykovedci v prvom prípade používajú väčšinou termíny ako originálna, invenčná, okazionálna, aktuálna, „živá“ metafora a ako protiklad k nej kladú metaforu konvenčnú, uzuálnu, lexikalizovanú, resp. „mŕtvu“. Podľa I. Ripku – M. Imrichovej (2003) prvé vznikajú priamo pri komunikácii, sú výsledkom jazykovej pohotovosti a tvorivosti, kým pri druhých prenesenosť už získala (alebo získava) celospoločenskú hodnotu či platnosť. Lexikalizované metafory teda už používateľov jazyka neprekvapia, stávajú sa súčasťou deskripcie významu lexikálnej jednotky v slovníkoch a často sú v rečových aktoch považované za kliše (*jeseň života, posledný odpočinok* atď.). O týchto druhoch metafor hovorí J. Mistrík (1997) pri klasifikácii podľa stupňa ich **odchýlky od normy**. Z tohto hľadiska (v závislosti od stupňa narušenia sémantickej normy danej tradičnými, všeobecne známymi významami slov), rozlišuje nasledovné štyri druhy metafory:

- a) katachrézu
- b) lexikalizovanú metaforu
- c) originálnu metaforu založenú na jednoduchej podobnosti alebo analógii
- d) originálnu metaforu spájajúcu odľahlé idey

a) **Katachrézy** definujú J. Černý – J. Holeš (2004) a J. Mistrík (1997) ako metafory, ktoré vošli do bežného hovorového jazyka a ich pôvodná obraznosť (teda odchýlka od normy) sa už nepociťuje. Ide o neumelecké metafory, ku ktorým by sme mohli zaradiť bežne používané výrazy ako *barančeky* (na oblohe), *vyhodit'* (niekoho zo školy), (architektonická) *perla*, alebo napr. aj odborné termíny, ktoré prešli z konkrétnej pojmovej oblasti do oblasti abstraktnej (*koreň slova, predmet slovesa, mäkká spoluhláska*, atď.).

b) **Lexikalizované metafory** tvoria podľa J. Mistríka (1997) prechod medzi katachrézou a originálnou metaforou. Pri nich sa, na rozdiel od katachréz, pôvodný význam ešte trochu pociťuje. „K lexikalizovaným metaforám patria také obrazné pomenovania, ktoré sú už pevne zrastené s označovanou vecou a už sa nepociťuje ich sekundárnosť“ (Mistrík, 1997, s. 136). Vznikali (a naďalej vznikajú) na základe tvarovej alebo funkčnej podobnosti (*vodovodný kohútik, počítačová myš, stolička v ústach* atď.).

Uvedené dva druhy metafor považuje J. Mistrík (1997) za tzv. nepravé metafory, pretože sa používajú a chápu automaticky a viac sa nepociťujú ako odchýlky od normy. Ich metaforický pôvod odhalí len etymologický prístup. Často sa používajú nielen v bežných, ale aj v odborných textoch (*myši chvostík, kozia brada, ihlica, rebríček, vtáčie mlieko*, atď.).

c) **Originálna metafora založená na jednoduchej podobnosti** popri tom, že je prekvapivá, nová, originálna a aktuálna (odlišná od sémantickej normy), je pre používateľov jazyka

dostatočne priehľadná a zrozumiteľná. Môžeme ju nájsť v umeleckých textoch resp. v niektorých typoch novinových článkov.

d) **Originálna metafora spájajúca odľahlé idey** reprezentuje najväčšiu odchýlku od normy, pretože „sa dá pochopiť iba na pozadí zložitých asociácií, širokého kontextu, často s uplatnením bohatej fantázie, encyklopedických vedomostí, na základe poznania autora, doby... Vznik predstavy u básnika a schopnosť prijatia metafory u čitateľa je v nemalej miere závislá od ich mentálnej príbuznosti. Takáto metafora často vzbudzuje iba tušenie autorovej výpovede“ (Mistrík, 1997, s. 137).

Originálne metafory sú autorské, invenčné, aktuálne, okazionálne. Vzťahujú sa väčšinou k jednému textu, resp. k jednej textovej situácii. Môžu však nastať aj prípady, keď originálna metafora používateľov jazyka osloví natoľko, že ju začnú používať a prenášať do kontextov príbuzných tomu, v ktorom sa s ňou stretli po prvýkrát. Jej frekvencia v úze začne stúpať a metafora sa postupne „ošúcha“ až sa lexikalizuje a stane sa konvenčnou.

- O. Ducháček (1971) delí metafory z hľadiska **príčiny ich vzniku**, resp. prostredia v ktorom vznikli, na dve hlavné skupiny: na **metafory expresívne** a **zámerné**. K expresívnym patria tie druhy metafor, ktoré sme spomenuli vyššie pri tzv. citových metaforách (eufemizmy, dysfemizmy, nadávky, lichôtky atď.). Vznikajú prevažne spontánne, v situáciách, keď hovoriaci prechádza istým stupňom vzrušenia alebo chce zapôsobiť na poslucháča, resp. zdôrazniť (napr. preháňaním) význam niektorej časti svojej výpovede. K zámerným metaforám patria napr. **metafory básnické**, resp. **literárne** (oživujúce text a rozvíjajúce predstavivosť), **novinárske** (príťahujúce pozornosť), **hovorové** (označujúce novú skutočnosť, resp. zdôrazňujúce nejakú vlastnosť), **slangové** (tvorené prevažne odborníkmi na pomenovanie vecí, s ktorými sa bežne stretávajú vo svojej praxi) a v neposlednom rade aj **argotické** (vytvorené zámerne istou sociálnou skupinou na šifrovanie a zastretie významu odkazu pre tých, ktorí do tejto sociálnej skupiny nepatria).

- Keď sa spolu s J. Dolníkom (2003) zamyslíme nad vnútornou, hĺbkovou stavbou metafory, stretneme sa s pojmami ako **tenor – báza – vehikulum** (5), ktoré tvoria jej základnú štruktúru. „Tenor sa uchopuje prostredníctvom vehikula na podklade bázy. ... Kým tenor sa vzťahuje na východisko (základ, tému) vypovedania, vehikulum sa dotýka obrazu (figúry) vypovedajúceho o tenore“ (Dolník, 2003, s. 67). Kvôli lepšiemu pochopeniu uvádza J. Dolník nasledovný príklad: *Tvoje oči sú žiarivé hviezdy / Tvoje oči sú hviezdy* (oči = tenor, hviezdy = vehikulum, žiarivé = báza). V Encyklopédii jazykovedy (1993) sa namiesto pojmov tenor, vehikulum a báza používajú termíny *comparandum*, *comparatum* a *tertium comparationis*. Báza (resp. tertium comparationis) ako spoločná vlastnosť, ktorá je základom

obrazného metaforického prirovnania dvoch vecí, sa často vynecháva. Pri použití metaforických vyjadrení v hovorenom alebo písanom texte sa môžeme často stretnúť aj s tým, že v nich explicitne nie je uvedený tenor (resp. comparandum), ktorý sa dá vydedukovať z kontextu. Na porovnanie môžeme uviesť nasledujúce metaforické vyjadrenia:

Táto speváčka je naozajstný slávik. / Slávik opäť rozospieval celý štadión. / Umlčte konečne niekto toho „slávika“!

Kým pri prvej z uvedených troch metafor je tenor prítomný (*speváčka*), pri ostatných dvoch je štruktúra metafory zredukovaná len na vehikulum (comparatum). Z tohto hľadiska vydeľujú francúzski lingvisti (ako napr. N. Laurent, 2001) dva základné typy metafor, tzv. **metaforu „in praesentia“** (s tenorom prítomným v jej štruktúre) a **metaforu „in absentia“** (keď tenor v štruktúre metafory nie je prítomný).

Keď už spomíname štruktúru metafory v texte, môžeme k jej typológii z tohto formálneho hľadiska doplniť aj delenie na **metafory jednoslovné** a **viacslovné** (napr. *hora svalov, svetlo pravdy, kameň úrazu, čierna ovca*), ktoré „tvoria špecifický typ ustálených spojení slov“ (Ripka – Imrichová, 2003, s. 62). Vo francúzskej odbornej literatúre nájdeme pre istý druh metafory v texte aj pomenovanie *métaphore filée* (v slovenčine chápané ako rozvitá metafora). Ide vlastne o postupné rozvíjanie metaforických vyjadrení (napr. v rámci celého jedného odseku textu) pomocou obrazných pomenovaní, ktoré sa tematicky viažu k jednému lexikálnemu poľu (významovému okruhu). Mnoho takýchto metafor sa vyskytuje v umeleckých textoch (napr. v básňach, resp. v opisoch, ktoré sú súčasťou prozaických textov), ale napr. aj v žurnalistickom štýle (napr. v príspevkoch so športovou tematikou).

Pred tým ako zakončíme naše uvažovanie o klasifikácii metafor z rôznych hľadísk, radi by sme ešte spomenuli zaujímavý pohľad J. Dolníka (2003), ktorý metafory delí podľa stupňa ich zreteľnosti, živosti a funkčného využitia na:

- **nominatívne (indikatívne, denotačné)**, pri ktorých dominuje pomenúvanie entít na základe tvarovej, kvalitatívnej a funkčnej podobnosti; pričleňujú sa k tzv. slovám – denotatívam, pri ktorých je pojmová stránka utlmená (napr. pri výrazoch ako *gombík, klávesa, zelený* atď.);
- **kognitívne (signifikatívne, pojmové)**, pri ktorých dominuje pojmovosť (napr. *úroveň jazyka, sématické pole, jadro problému, myšlienkový pochod, básnický obraz* atď.); pričleňujú sa k slovám – signifikátom (ako napr. *abstrakcia, pohyb, vlastnosť, byť, robiť, nekonečný*), pri ktorých je v úzadí denotatívna stránka a podobnosť nie je pri nich osobitne funkčne zatťažaná;

- **obrazné** - funkčne zaťažená je tu obraznosť; pomocou nej sa u používateľov jazyka vyvolá názorná predstava o označovanom, ktorá podnecuje k jeho emocionálnemu prežívaniu (napr. pri výrazoch ako *chrobáčik*, *hrkútať si*, *zamatový*, a pod.);
- **citové hodnotiace metafory**, pri ktorých je obraznosť zaťažená citovou hodnotiacou funkciou (napr. pri výrazoch ako *parazit*, *zver*, *štekať*, *zmijaa* pod.).

V závere nášho uvažovania o metafore chceme podotknúť, že s týmto druhom obrazného pomenovania sa v jazyku stretávame veľmi často, a to nielen pri básnických obrazoch, ale aj v bežnom komunikačnom styku, či v terminologických sústavách odborného jazyka. Veľké množstvo dlho a často používaných metafor sa v bežnej slovnej zásobe udomácnilo natoľko, že sa už ako pôvodné metafory zo synchronného hľadiska nepocitujú.

F. Gaudin - L. Guespin (2002, s. 307) celkom výstižne tvrdia, že jazyk by sme z historického hľadiska mohli považovať aj za akési „múzeum vyhasnutých metafor“. Na druhej strane, ľudská myseľ a predstavivosť sú schopné vytvárať neustále nové a nové analógie, ktorých ďalší osud sa dá len veľmi ťažko predpovedať. Jedny sa ujmú, dostanú sa do širšieho povedomia a postupne sa lexikalizujú, ďalšie sa budú používať len príležitostne a niektoré upadnú do zabudnutia po prvom použití. V každom prípade platí, že „dnes sa už metafora nechápe výlučne len ako slovná básnická figúra ...ale aj ako prostriedok, ktorým autor vyjadrí to, čo sa nedá povedať slovami, na čo mu nestačia slová, lebo medzi tým javom, ktorý sa pomenúva, a tým, od ktorého sa pomenovanie zapožičiava, je vzdialenosť, ktorá skrýva potenciálne bohatú výpovednú silu“ (Mistrík, 1997, s.135).

Poznámky

¹ Cit. In: J. Mistrík (1997, s. 135).

² Cit. In: V. Krupa (1997, s. 81 – 82).

³ Cit. In: M. Harpáň (1994, s. 97).

⁴ Cit. In: V. Krupa (1997, s. 82).

⁵ J. Dolník (2003, s. 67) pripomína, že termíny tenor a vehikulum zaviedol v r. 1936 klasik náuky o metafore J. A. Richards.

Literatúra

BAYLON, Ch. – MIGNOT, X.: *Initiation à la sémantique du langage*. Paris : Armand-Colin, 2005, 257 s.

ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J.: *Sémiotika*. Praha : Portál, 2004, 368 s.

DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava : Vydavateľstvo UK, 2003, 236 s.

DUCHÁČEK, O.: *Francouzské významosloví*. Praha : SPN, 1971, 160 s.

GAUDIN, F. – GUESPIN, L.: *Initiation à la lexicologie française. De la néologie aux dictionnaires*. Bruxelles : Duculot, 2002, 360 s.

HARPÁŇ, M.: *Teória literatúry*. Bratislava : ESA, 1994, 288 s.

HOLEŠ, J.: *Francouzská sémantika*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2002, 206 s.

- HOLEŠ, J.: *Apelativizace vlastních jmen osobních a místních ve francouzštině*. In: Časopis pro moderní filologii roč. 85, 2003, č.1, s. 35-43.
- KRUPA, V.: *Podobnosť ako základ metafory?* In: Jazykovedný časopis, roč. 48, 1997, č. 2, s. 81-87.
- LAURENT, N. : *Initiation à la stylistique*. Paris : Hachette, 2001, 128 s.
- LEHMANN, A. – MARTIN-BERTHET, F.: *Introduction à la lexicologie. Sémantique et morphologie*. Paris : Nathan Université, 2000, 206 s.
- MISTRÍK, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava : Obzor, 1993, 520 s.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1997, 600 s.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M.: *Základy slovenskej lexikológie*. Prešov: VUČ, FHVPV PU v Prešove, 2003, 152 s.
- SEKVENT, K.: *Arbitrárnosť, metafora, metonymia*. In: Jazykovedný časopis, roč. 55, 2/2004, str. 81- 86.
- VALČEK, P.: *Slovník literárnej teórie A-Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, 351 s.

Résumé

L'objectif de notre contribution intitulée „**Réflexions sur la définition de la métaphore et sur ses classifications possibles**“ est de présenter de différents regards des linguistes contemporains slovaques, tchèques et francophones sur la problématique liée à la définition et à la classification de la métaphore. Nous soutenons les opinions des linguistes qui ne se limitent pas au regard „traditionnel“ (d'ailleurs assez simplifiant) sur la métaphore en tant qu' une sorte de comparaison abrégée fondée sur le rapport de la ressemblance. Nous tentons d'expliquer toutes les notions qui sont en général étroitement liées à la notion de la métaphore, telles que l'image, l'iconicité, la similarité, la substitution, l'analogie et l'écart de la norme. En nous référant aux oeuvres linguistiques étudiées, nous proposons (en forme d'une synthèse globale) quatre classifications possibles de la métaphore et cela d'après les critères suivants: le type de la ressemblance utilisé, le degré de son écart de la norme sémantique, la cause de sa naissance, les éléments (présents ou absents) de sa structure de base.

PRICHÝLIŤ SVOJE SRDCE...
(TEMATIZÁCIA SAMOTY V DIELE JÁNA BODENKA – IVKOVA
BIELA MAŤ, 1938)

Zuzana Bariaková

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
zuzana.bariakova@umb.sk

„Chudobný vchádza a vychádza tak, že to nik nezbadá,
a uprostred davu je rovnako neznámy, akoby žil zatvorený vo
svojej chatrči.“

(Adam Smith)

Keby sa tvorba Jána Bodenka posudzovala prísne iba na základe bibliografických údajov, mohlo by sa zdať, že tvorba pre deti a mládež bola pre neho iba okrajovou záležitosťou.¹ Novela *Ivkova biela mať* vychádza v roku 1938 ako posledná zo série medzivojnových sociálnych próz pre deti a mládež, ktoré položili základ modernej realistickej literatúry pre deti a mládež a upriamili svoju pozornosť na problematiku zlého sociálneho postavenia detí v súdobej spoločnosti. Na jej začiatku bol *Baránok Boží* (1932) Ludmily Podjavorinskej,² *Jano* (1931) a *Čenkovej deti* (1932) Fraňa Kráľa, *Maroško* (1932) Martina Rázusa a *Zbojnická mladosť* (1937) Luda Ondrejova.

Ivkova biela mať od svojho vzniku stála v strede záujmu kritikov celé desaťročia. Jednotlivé hodnotenia boli často protichodné – od výrazne pozitívnych, až oslavných po negatívne. V období rokov 1938 – 1941 zaznamenal Ján Jurčo (v monografii *Premeny Bodenkovej prózy*) postrehy Andreja Mráza, Jána Martáka a Jána Štefánika. Fázu prvotnej a bezprostrednej reakcie na nové dielo v detskej literatúre môžeme vo všeobecnosti považovať za priaznivú a kladnú, aj keď, ako spomínal sám autor: „... prvá kritika na Ivkovu bielu mať prišla od J. C. Hronského. Kritik ju vyslovil ústne na chodbe budovy, miernym tónom. Znela takto: „Pre deti by sa nemali písať smutné knihy. Deťom treba poskytovať knihou radosť a veselosť““ (Poliak, 1978, s. 57). Andrej Mráz ho označil za „psychologický román pre mládež“ a dodal, že: „Málo kníh v našej detskej literatúre je naplnených takým súcitom a láskou k deťom chudobných a ich životnému prostrediu ako *Ivkova biela mať*“ (Jurčo, 1981, s. 25). V štúdiu postihol i nedostatok: „... autor vari preťažuje svoje rozprávanie meditatívnymi a analytickými prvkami“ (Jurčo, 1981, s. 24). Ján Marták kladne hodnotí Bodenkovu etickú rovinu: „... učí sociálne cítiť, núti mladého čitateľa zamyslieť sa nad utrpením chudoby a vzbudzuje v ňom veľké odhodlanie pomáhať jej“ (Jurčo, 1981, s. 25). Na

pozadí textu mu nekonvenuje literatúra útočná s jej manifestačnou túžbou po premene sveta a ako opozíciu k takémuto typu literatúry uvádza práve *Ivkovu bielu mat'*. Ján Štefánik ocenil, že sa Bodenek „... spovedal zo svojej mladosti“ (Jurčo, 1981, s. 25).

Vnímanie diela v päťdesiatych rokoch bolo poznačené vtedajšími deformovanými požiadavkami na literatúru pre deti a mládež, ktoré boli charakteristické neskrývaným presadzovaním politických tendencií na úkor umenia, s tým súvisiacim umeleckým i ideovým zjednodušovaním, a predovšetkým vonkajším prístupom k textu. Negatívne postoje k textu sú tak skôr zrkadlom vonkajšej mizérie v spoločnosti, ako a priori zmeneným recepčným hľadiskom kritikov. Toto sa napokon potvrdzuje v niektorých neskorších korektívach názorov. Vychýlenosť, podmienená históriou, znamenala pre *Ivkovu bielu mat'* obdobie negatívneho postoja k dielu, až jeho striktné odmietanie. Zlatko Klátik vnímal novelu ako „odzbrojovanie ubiedených“ a Bodenkom „odsudzovaných na večné živorenie, čím táto filozofia vyúsťuje v krajnom sociálnom defetizme“ (Jurčo, 1981, s. 26). V tomto čase pristúpil Bodenek po negatívnych kritikách ku korektúram pôvodného vydania. Ako sa sám autor vyjadril v rozhovore s Jánom Poliakom (1978), niečo z pripomienok akceptoval, pretože keď v roku 1959 pripravoval vydanie pre *Mladé letá*, všeličo sa mu zdalo neuspokojivé, a preto doň pomerne dosť zasahoval. Koncom päťdesiatych rokov Z. Klátik revidoval svoje hodnotenia a neskôr sa k dielu ešte vrátil v knihe *Slovo, kľúč k detstvu* (1975). „... cesta Bodenkovo Ivka je koncipovaná z hľadiska jednotlivca: je to vnútorne prekreslená púť chudobného chlapca cez vlastný subjektívny svet a katarziu k pochopeniu, že patrí k prostrediu, z ktorého vyrástol, zastúpením až do monumentality načrtnutých obrazom robotujúcej a sebaobetavej proletárskej matky“ (Jurčo, 1981, s. 27).

Ivkovu bielu mat' kriticky hodnotil aj Ján Poliak: „(Bodenek – doplnila Z. B.) obetoval ... nielen kus pravdy o živote bedárov z proletárskej kolónie, ale aj kus pravdy o schopnosti dieťaťa zmobilizovať v sebe obranné látky proti deštruktívnym vplyvom sociálnych procesov...“ (Jurčo, 1981, s. 28). V iných súvislostiach uviedol, že autor „neprivádza svojho detského hrdinu na prah protipanskej vzbury, dáva mu vybojovať v sebe iba čiastkový mravný zápas o správny smer k ľuďom najbližším“ (Jurčo, 1981, s. 27). Kritické stanoviská Zlatka Klátika a Jána Poliaka dokumentujú, že popri zjavnej sociálnej rovine si kritici uvedomili aj dôležitosť psychologickej roviny v novele – zobrazovanie vnútorných vzťahov v rodine Ivka Hancíka a riešenie problematiky odcudzenia.

Najvýraznejšie interpretácie Bodenkovo textu v sedemdesiatych rokoch podali Ján Kopál: „Základný sujetový konflikt sa zakladá na rozpore medzi čistým detským vyznaním a hľadaním ľudskej lásky, životného šťastia a nachádzaním nešťastia či biedy istej spoločenskej skupiny zo sveta dospelých“ (Jurčo, 1981, s. 28), a Milan Jurčo, ktorý upozornil

na potrebu „vyjsť zo vzťahu umeleckého diela k skutočnosti a zo svetonázorovej základne autora...“ (Jurčo, 1981, s. 29).

Iný z pravdepodobných dôvodov protikladného prijímania textu môže prameniť z jeho nejednoznačnosti. Novela *Ivkova biela mať* nie je explicitne intencionálnou literatúrou – Bodenek podľa svojich vlastných slov neuvažoval o adresátovi – z hľadiska adresnosti je preto ambivalentným dielom: „Chcel som zobrazit’ vnútornú drámičku jedného z tej generácie, ktorú tvrdo formovali dvadsiate a tridsiate roky nášho storočia. O konzumentovi som začal rozmýšľať až potom, keď bol rukopis hotový“ (Poliak, 1978, s. 57). Uvedená autorská výpoveď nás inšpiruje k tomu, aby sme si do centra nášho interpretačného záujmu postavili dve roviny textu – sociálnu („tvrdé 20. a 30. roky minulého storočia“) a psychologickú („vnútornú drámičku jedinca“).

Obraz ťažkej sociálnej skutočnosti, no najmä duševného rozpoloženia detskej postavy anticipujú výrazné možnosti práce s fenoménom samoty. Sociálna rovina bude východiskovým bodom v sujete, formálne vyjadreným všeobecnou chudobou. Zároveň si uvedomujeme, že v rámci dobového kontextu sme už spomínali „spriaznené knihy“ s podobnou tematikou, avšak u Bodenka „vonkajšie“ sociálne východisko vzhľadom na vytipovanú osamelosť detskej postavy budeme klasifikovať ako druhotné. Dôležitá a umelecky rovnako presvedčivá je výstavba vnútornej dimenzie hlavného hrdinu. Pre naše ďalšie uvažovanie je podnetná definícia Mirona Zelinu, ktorý indikuje chudobu ako „nedostatok niečoho“. „... chudoba je prežívanie absencie hodnoty v sústave významnosti človeka. Stav, ktorý je následkom rozličných druhov chudoby, v psychológii nazývame frustráciou. ... Chudoba je nedostatok niečoho, na základe čoho sa človek cíti menejhodnotný“ (Zelina, 2002, s. 22). Takto široko chápaná téza o chudobe nám otvára viac možností na jej identifikovanie v novele. Chudoba v *Ivkovej bielej materi* ako (de)formujúci prvok vzťahov v rodine nie je zúžená iba na materiálnu, finančnú chudobu. Zelina (2002) vyčleňuje viacero druhov chudoby – chudobu materiálnu, mravnú, chudobu rodiny, ducha, čistoty, lásky, zdravia. V *Ivkovej* rodine vládne okrem materiálnej chudoby aj chudoba lásky, rodiny a pozitívnych medziľudských vzťahov. Pre takúto multilateralitu preberieme Zelinov termín „*multichudoba*“. Okrem multichudoby môžeme situáciu Hancíkovcov charakterizovať aj pojmom americkej sociologičky Ruby Payneovej, ktorá v knihách *Základy porozumenia chudobe* a *Mosty z chudoby* píše o tzv. generačnej chudobe. Hoci sa to v texte explicitne nespomína, je zrejmé, že položenie *Ivkovej* rodiny siaha do minulosti (vychádzajúc z látkovej základne) a podľa autorky, po tom ako dve generácie jednej rodiny žijú v biede, celé ich vedomosti sú zamerané len na prežitie v chudobe. Generačná chudoba je situačne naučená v sociálnom prostredí na základe vzťahov. Odohráva sa v určitom kontexte a v určitých

medziľudských vzťahoch. Opustiť generačnú chudobu si vyžaduje, aby sa jednotlivec vzdal týchto vzťahov, aby sa začal vzdelávať alebo začal žiť iný život. Opustiť ktorýkoľvek kontext znamená nájsť si nových priateľov a iné pravidlá života a vyžaduje si veľkú nepohodu, kým sa jedinec oboznámi s novým spôsobom života (porovnaj Baker, 2008, s. 76 – 81).

Ivko práve nepriamo cez školu spoznáva „iný život“, resp. dimenzie života, o ktoré je ochudobňovaný vo vlastnej rodine. Nie je nezámerné, že práve detská postava sa snaží vyviazať z pre ňu neuspokojivých vzťahov, pretože ju neťaží situačná naučenosť a vedomie ich nemennosti. Variant naučenej bezmocnosti sa zráža s čistým detským svetom, v ktorom ešte nie je natrvalo zabudovaná kolektívna črta, zakódovaná do osobnostného vybavenia všetkých členov komunity od okamihu, keď začnú vnímať svet dospelých. Základným problémom, vyplývajúcim z katastrofálnej sociálnej situácie, je absencia uspokojenia základných biologických potrieb. Hlad ako primárna potreba človeka kriví charakter členov Ivkovej rodiny a širšieho spoločenstva továrenskej kolónie. Hmotný nedostatok spôsobuje, že aj ich citový život je chudobný a nedostáva priestor na svoje obohacovanie. To však hlavný hrdina pochopí až oveľa neskôr. Verbálna komunikácia je zúžená na stručné príkazy alebo je záporná, či nulová. Matka „*nezrozumiteľne šomre zavalená robotou*“, je „*mrzutá*“, „*púšťa sa do kriku*“, otec ho „*okrikuje*“ a zavše ho „*začiahne ťažkou dlaňou*“, bratia, ktorí ho odstrkujú, „*vrčia*“ naň. Citové väzby, navonok nevyjadrené, vedú Ivka postupne k presvedčeniu, že ho nikto nemá rád a že v celom ich dome chýba láska, šťastie, blahobyť. „*Refrénovite*“ ho zasahuje pocit samoty a odstrčenia: „*Ivko sa prikrčil a ušiel do izby, sadol si na zem k železnej piecke, v ktorej prvý raz tejto jesene kúrili, a horko sa žaloval na svoj osud. Otec, mať, ich dom, celý svet – všetko mu odpadlo od srdca a bolo cudzie, lebo nikde, zdalo sa mu, nenašiel trošku lásky*“ (Bodenek, 1988, s. 21). „*Otec, mať, celý dom s jeho bolesťami sa mu stávali čoraz cudzejšími, čoraz d'alšími, takými, ku ktorým on ani nepatrí*“ (Bodenek, 1988, s. 30).

V texte jestvujú pokusy o komunikáciu a citové zblíženie, ale aj tie sú vybudované na materiálnom základe. Je to napríklad situácia Ivka na smetisku za fabrikou, kde zbieral aj s inými ženami kúsky zaolejovaného dreva, súceho do pece. Chlapec sa tešil, že s ním bude matka spokojná, keď prinesie veľa dreva, ale jeho radosť bola podmienená prísľubom praženice z dvoch vajec: „*A ľudia (zvýraznila Z. B.) sa hodili na výsyp ako vrany a každý vyhadzoval kúsky dreva na svoju hrbočku. ... Každý z nich sa usiloval, navzájom si trhali z rúk väčšie kúsky – Ivko ženám, aby mu mať mala za čo dať praženicu, a ony jemu s uvzatým vedomím, že doma niet čo položiť do pece a pri čom variť. Prítom vykrikovali na seba pre pažravosť a lakotu – ženy medzi sebou a na Ivka, a Ivko zase na ne. ... Za chvíľočku rozchytali všetko a mlčky začali drevo napchávať do vriec, každý väčší kúsok prezerajúc so*

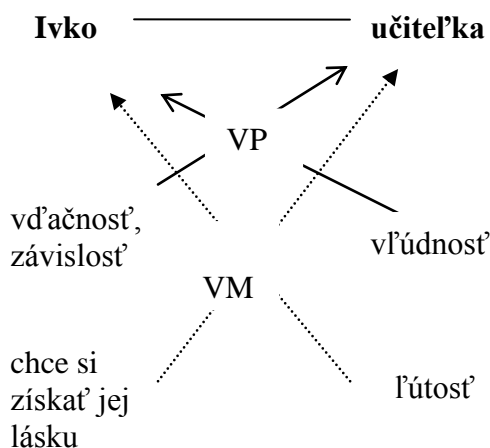
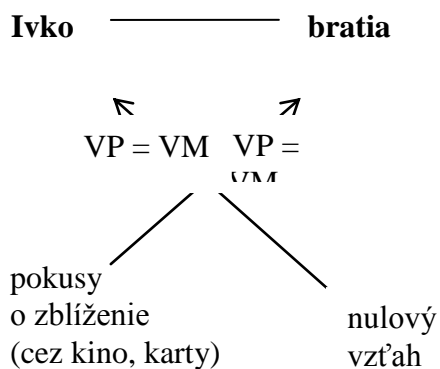
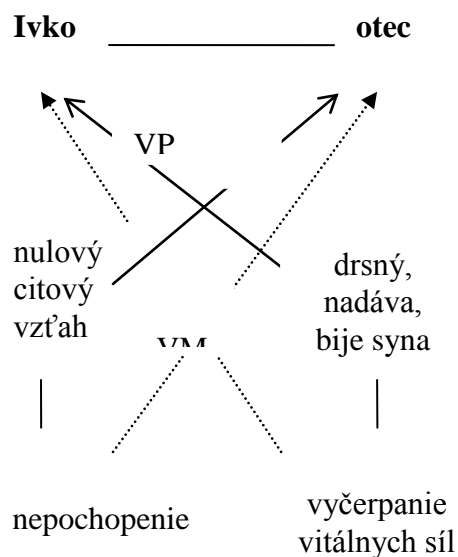
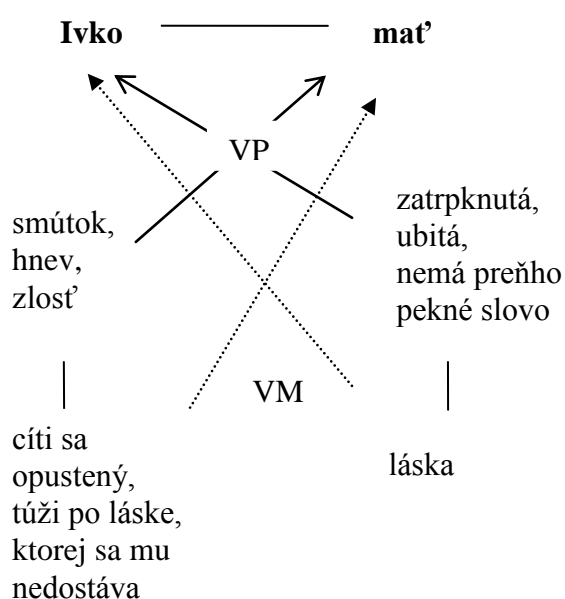
šľastnou úľubou. Každý väčší kúsok akoby bol posvietil na nich teplým lúčom a rozohrial im city. Malo tenkú platničku ich srdce – i malý dobrý ohník ju chytró rozohrial, ako Ivka rozohrial materin sľub, že dostane praženice, keď donesie drevo. Preto musel zápasit' so ženami o každý kúsok dreva, aby sa materi odvd'áčil za jej dobrotivosť. Usiloval sa, nakoľko mu sily stačili a veril, že mat' bude s ním spokojná“ (Bodenek, 1988, s. 11).

V danom krátkom úryvku sa rozkrýva obraz ľudskej biedy, ktorá stiera kontúry ľudskej identity a premieňa ju na zvieraciu schránku. Opisom ľudí trhajúcich sa o kus dreva ako vrany sa Bodenek dostáva až na samú hranu človečej existencie. Emocionálnosť tohto výjavu zvyrazňuje vykrikovanie si vzájomného lakomstva a pažravosti, čo zároveň ešte viac podčiarkuje nenormálnosť pomerov. Ivko ešte nevie, že i on je zasiahnutý týmto spoločným osudom. Depresívnosť doby mení ľudí na zvieratá. City prejavujú iba k materii ako k šanci zachrániť si aspoň elementárne bytie. Hlavný hrdina vníma tieto situácie zo svojej detskej perspektívy, kde sa mu matéria ešte spája aj s možnosťou dosiahnuť lásku a nakloniť si najbližších. V celom komplexe multichudoby teda Ivko viac ako materiálnu chudobu pociťuje nedostatok lásky a pozitívnych medziľudských vzťahov vo svojej rodine. Je postavou, cez ktorú autor upozorňuje na psychologickú rovinu dosahu nevyhovujúcich sociálnych podmienok. Ivko nevidí rovnaké problémy každého jedného člena society, vníma svoju situáciu ako jedinečnú. Takáto výstavba postavy umožňuje Bodenkovi poukázať na deštručnú zrážku dvoch entít. Neustály hlad po láske sa vinie celou fabulou. Podobnou situáciou je túžba udobriť si rozhnevanú matku. Ivkova cesta odprosenia nevedie cez verbálny alebo kinetický citový prejav, akým je objatie, pretože nič také nepozná. Matku si chce získať opäť cez materiálnu vec – ulovenú rybu: „...– netrafil ani jednu. Keby sa mu tak bolo pošľastilo jednu, ako sa mu už zo dva razy, bol by utekal s rybou domov k mamke, s horúcim víťazstvom – a bolo by po všetkom hneve“ (Bodenek, 1988, s. 8). Rovnako to bolo aj s jeho láskou k učiteľke. Aj k nej si vytvoril puto cez vec. Predstupňom Ivkovej lásky bola vd'áčnosť za kávu a zákusok: „– No jedz, Ivko, neboj sa, – a podávala mu zákusok. Ivko pozrel na ňu pohľadom, na ktorý možno ešte i dnes pamätá. Bol plný prekypujúcej vd'áčnosti a lásky k nej“ (Bodenek, 1988, s. 27).

Po jednom zo zlomových momentov, keď Ivko v dome učiteľky vidí, že existuje aj iný svet, iný spôsob života a najmä spozoruje prejavy lásky medzi učiteľkou a jej synom Ďurkom, po ktorých on intuitívne prahne, pocíti, že v jeho rodine niečo nie je v poriadku: „... vtom odkiaľsi zo záhrady pribehol chlapec ... oblečený v pekných čiernych zamatových šatách, a pustil sa do radostného kriku. – Mamulienka, mamulienka! Dobehol k učiteľke, a keď sa k nemu zohla, zavesil sa jej na hrdlo a začal ju bozkávať. – Mamulienka, kde si bola tak dlho? ... Vyjavený, prekvapený Ivko sa díval na mat' a na syna a nerozumel, čo robia. – Musela som

isť po tomto chlapca, Ďurík, – povedala učiteľka, vychytila synka do náručia a tuho ho bozkávala na obe líca“ (Bodenek, 1988, s. 25). Učiteľka sa preňho stáva akýmsi tajným snom, v ktorom sa vidí ako jej syn namiesto jej skutočného syna Ďurka. Ivkove vnímanie okolia je prirodzené vzhľadom na jeho ontogenetické dispozície. Vonkajší prejav lásky učiteľky k synovi postupne absolutizuje. Nevie pochopiť, prečo sa mu tiež nedostáva doma toľko lásky a prichádza k poznaniu, že ho nikto z jeho blízkych nemá rád. Spoznaním vonkajšieho prejavu lásky – objatia a bozkávania – sa stáva ešte zmätenejším. Uzatvára sa pred svetom, snažiac sa uniknúť okolitej nepriateľskej realite. Stret dvoch detských životných skúseností sa zvyrazňuje aj momentom pomenovania učiteľkinho syna – Ďurka. Do tohto momentu v textovom svete fungovali postavy „anonymne“ (*ženičky, ženy, chlapi, chlapi, bratia, človek, ľudia*) a jedinou postavou s vlastným menom bol Ivko. Tým sa ešte viac odlišoval od okolia, ktoré čitateľ mohol vnímať síce ako podmieňujúce, ale predsa len pozadie k Ivkovým skutkom a úvahám. Aj v nasledujúcich kapitolách evidujeme tento príznak, výrazne však v závere novely v podobe motívu Ivkovej práce na majeri, keď po celodennej lopote nevládze komunikovať s vrstovníkmi. Vtedy sa „*chlapci bledých tvári“* (Bodenek, 1988, s. 115) „menia“ na „*Adama“* a „*Belka“*, nechápajúcich, prečo im neodpovedá. Oblúkom sa tak uzatvára cesta Ivkovej detskej nevedomosti k pochopeniu správania sa matky: „... *teraz, zdalo sa mu, pochopil jej hlbokú, tvrdošijnú mlčanlivosť. Och, celá záhada jeho mamky bola mu nateraz jasná ako deň, i celý jeho život i všetka jej nevyslovená láska: zgniavená robotou nevládala im povedať, že ich má rada – tak ako on teraz Adamovi a Belkovi..... teraz prvý raz v živote si bol istý, že ju má rád“* (Bodenek, 1988, s. 117 – 118).

Dovtedajšie vzájomné vzťahy – povrchové (skutkové) a ich vnútornú motiváciu môžeme na základe vzťahu Ivka s členmi rodiny a učiteľkou charakterizovať nasledujúcimi schémami³, ku ktorým nás inšpirovala filozofická koncepcia Arthura Schopenhauera. Vo svojom diele *Svet ako vôľa a predstava* (1819) tvrdí, že obraz sveta je predstavou poznávajúceho subjektu a na tejto úrovni usporadúvame svoje predstavy o svete podľa kauzality a javy nášho vlastného konania vysvetľujeme princípom motivácie. V obidvoch prípadoch teda hľadáme dôvod. Toto všetko sa však týka iba sveta javov, nie sveta v jeho podstate (porovnaj Dejiny filozofie, 1993, s. 105 – 107).

Ak sledujeme postupnú premenu Ivka – od jeho nevedomosti, resp. detského vnímania reality k poznaniu (k pochopeniu) okolitého sveta – v celej koncepcii novely nachádzame niekoľko prelomových situácií, ktoré ho posúvajú k neskoršiemu porozumeniu. Považujeme za ne: otcovu smrť, útek za učiteľkou a následné stretnutie s matkou, nástup do práce na majer, matkinu chorobu a moment, keď pochopí svojich rodičov.

Vzťah Ivka k otcovi sme vyjadrili už v predchádzajúcej schéme. Pocit odcudzenia od otca v ňom upevňuje aj pocit krivdy a nespravodlivosti. Tým, že jeho životná skúsenosť je obmedzená vekom, v ktorom Ivka stretávame, je jeho vnímanie okolností bytia deformované. Nevníma otca, ktorý ťažko pracuje vo fabrike a aby vládol, za chrbtom svojich detí tajne je. Ivko vidí iba zlého a nežičlivého otca, ktorý, aby nemusel dať svojim deťom kúsok klobásy, skrýva sa za drevárňou: „*Otec sa opieral plec om vyčnievajúcu dosku, postojáčky skrížil nohy, vytiahol z pravého vrečka kabáta kus klobásy, z ľavého chlieb a jedol. Ivkovi sa zbehli sliny v ústach pri tomto pohľade, celkom horké a zlé. Spustil sa z hĺby dreva a rozhorčený*

(zvýraznila Z. B.) *začal do polienka. Otec, mat', celý dom s jeho bolesťami sa mu stávali čoraz cudzejšími, čoraz ďalšími, takými, ku ktorým on ani nepatrí. A keď mu ľútosť zožierala myšlienky nad tým, že všetci ho odbíjajú a krivdia mu, tým mocnejšie sa mu tisla do predstáv učiteľka ... Rozhorčený a bezradný vo svojej osamelosti túlal sa po vrbových húštinách do večera*“ (Bodenek, 1988, s. 31). Počas otcovho života nemá veľa príležitostí, resp. nijakú príležitosť vytvoriť si k nemu hlbší citový vzťah. Nie je to len vonkajšia absencia citu, ale aj absencia otcovej prítomnosti v rodine pre celodennú prácu v továrni. Jediným verbálnym kontaktom, prebiehajúcim medzi ním a otcom boli výčitky a príkazy, ktoré predchádzali zauchám: „– A ty zas kade zháňaš, lapaj?! – okríkol ho, začiahol ťažkou dlaňou po hlave – pre nič, len preto, lebo bol nahnevany“ (Bodenek, 1988, s. 21). Do momentu, keď otec nešťastnou náhodou vypije kyselinu a zomiera, bola najzreteľnejším spojivom, Ivkom citlivo (a negatívne) vnímaným, prezývka – automaticky prenesená z otca i na neho – „otrhaný Indián“. Nieкто z fabriky ju vymyslel a ujala sa natoľko, že rovnako začali prezývať aj Ivka jeho spolužiaci a rovesníci. V texte sa objaví okamih, keď sa otec vracia z práce a na jeho chrbte je nalepený veľký plagát s prezývkou. Kým Ivko nezistí, že je to jeho otec, usmieva sa nad tým šibalstvom, no vzápätí sa ho zmocňuje „ohromenie“. Necíti ľútosť voči otcovi. Je to zlosť, že prezývka patrí aj jemu a môže za ňu otec, ktorý ju dostal ako prvý. Tejto situácii predchádza skoro analogická okolnosť, v ktorej sa ešte viac, snád' hranične, dotkol Bodenek detskej psyché a naivite prináležiacej veku. Ivko dáva vinu za svoje poníženie menu, ktoré nosí: „Prečo, prečo sa len volám Hancík? Prečo nemám iné meno, ku ktorému sa nepripína toľko hanby a posmechov všetkých známych, toľko odstrkovania? **Zdalo sa mu, že pre to meno nikde niet miesta** (zvýraznila Z. B.) *a že jeho otec a jeho mat' mu krivdili, keď mu ho dali. A vtedy prvý raz pocítil k tým dvom ľuďom akúsi nelásku a začal veriť, že oni sú na vine, keď mu každý krivdí*“ (Bodenek, 1988, s. 19). A odrazu otec zomiera, dokonca Ivkovou nepriamou zásluhou. Ivko ukradol fľaštičku kyseliny na výrobu strojčeka a ukryl ju, aby si získal kamarátov, ktorých nemal. No namiesto úspechu sa jej otec nechtiac napil a skonal. Avšak ani táto emočne vypätá situácia ho nezblízuje s otcom. Nebojí sa o otca, ale o seba, čo sa stane, keď „otcovi prejde“. „Bude ho biť. Veľmi, zúrivo. Stislo mu hrdlo od ľúlosti nad sebou“ (Bodenek, 1988, s. 76). Prvý skutočný strach o rodiča prežíva až pri matke, ktorá neskôr vyčerpaná životom leží v posteli.

Učiteľkin odchod z mesta a následne nehoda s kyselinou sú zlomovými momentmi pred Ivkovou metamorfózou. Počas Ivkovho úteku, choroby a uzdravenia nepatrila ani jedna jeho myšlienka otcovi. Po prvýkrát na neho pomyslí sprostredkovane cez svoj strach z príchodu matky za ním do Vrchovian. Explicitne po prvý raz myslí na otca, keď odchádza s matkou domov. Opäť je to najskôr strach pred fyzickým trestom. Keď sa však dozvedá, že

otec umrel, po druhý raz si od onoho osudného večera naplno uvedomuje svoju vinu, no zároveň aj akýsi druh uľahčenia. „*Nejasné, zvrátené pocity strhli Ivkove myšlienky. Lútosť a strach, ťažký pocit previnenia, bojzlivé, prekvapujúce uľahčenie – všetko sa zmiešalo v jeho myslí*“ (Bodenek, 1988, s. 87). Celé koncipovanie otcovej smrti a Ivkovho reagovania na ňu je podriadené vyššiemu autorskému zámeru, ktorým je nájdenie vzťahu medzi matkou a synom. Otcova smrť sa stáva „prostriedkom“ na nadviazanie kontaktu chlapca s matkou. Takéto Bodenkovo kreovanie situácie naznačuje, že rodina ako celok nefungovala pred otcovou fyzickou smrťou. Ako zväzok bola rozbitá, mŕtva a jej poslanie nulové. Roly jednotlivých členov neboli spájané citovými väzbami. Tie pred otcovou smrťou nefungovali, no práve jej zásluhou sa zrekonštruovali aspoň medzi matkou a Ivkom. Preto ona sama nemohla stáť ako výrazný prelom, ktorý by znamenal úpadok v zmysle rodinnej súdržnosti. Fyzická smrť je iba explicitným prejavom vnútornej smrti rodiny, postupnej a zasahujúcej ich oveľa skôr, ako si to ktokoľvek z jej príslušníkov uvedomoval. Status rodiny bol redukovaný iba na pokrvné príbuzenstvo. Ich materiálna chudoba mala za dôsledok pridruženú chudobu lásky a rodiny. Tejto multichudobe bola podriadená a voči nej bezmocná. Práve to bol dôvod, prečo Ivko vo svojom detskom hľadaní nebol úspešný a cítil sa osamelo a cudzo.

Jediná osoba, s ktorou môže neskôr (znovu)obnoviť rodinu, je jeho mat'. Nulový citový vzťah identifikovaný medzi ním a bratmi (a zároveň ich vzťah k matke) a definitívna strata otca potvrdzuje našu tézu. Úloha daného motívu nebola v zmysle významovosti negatívna, ako by sa dalo predpokladať, ale nesie v sebe potenciál, ktorý Bodenek rozvíja napredovaním sujetu – prehodnotenie nefunkčnosti vzťahu matky a syna a jeho zmena, hlbšie pochopenie života, jeho komplikovanosti a nutnosti prispôbiť sa a integrovať so svojim sociálnym prostredím, nemožnosť izolácie a odmietania povinností v spojení s nástupom do pracovného zaradenia a v konečnom dôsledku zmierenie sa s otcom. V sujetovom vyústení preto nedochádza k frustrácii. Rodinná tragédia má posilňujúci a do istej miery i katarzný charakter. Ivko postupne nachádza svoje korene, rodinu (matku), po ktorej túžil (realizácia vnútornej drámy) a stáva sa otcovým nástupcom v zmysle spoluziviteľa rodiny (realizácia sociálnej situácie). Po smrti otca, hlavného živiteľa rodiny, Ivkov existenčný údel i údel jeho matky stojí pred bodom totálnej chudoby, no i napriek tomu sa ich chudoba lásky rapídny spôsobom zmenšuje. Slovo „*cudzia*“, ktoré sa mnohokrát pri uvažovaní o mame tlačilo Ivkovi na myseľ, sa mení na „*jeho mat'*“ a atribút cudzoty sa prenáša na „*cudzí, okolitý svet*“. Dôležitým medzníkom na ceste za pochopením a zblížením sa s matkou bola jej choroba. Ivkov strach o matku má úplne odlišný ráz, na rozdiel od reakcie na otcovu smrť. Je to strach mladého chlapca o život vlastnej matky: „*– Mamička, mamička, ja ťa rád, och, neumri, ja ťa rád...*“ (Bodenek, 1988, s. 126).

Od tohto momentu sa mení aj sémantika mlčania, ktorá na seba viazala výlučne negatívne konotácie – na jednej strane „vypovedala“ o nevšímavosti okolia k Ivkovi a na strane druhej intenzifikovala jeho obavy. Stáva sa potvrdením spolupatričnosti medzi synom a matkou: „... *Už mu nepotrebovala slovami prezrádzať, že ho má rada, cítil to z jej úsmevu, z jej pohľadu ... Nepovedala ani slova, len jej oči ho starostlivo sprevádzali až do dverí, a Ivkovi ony povedali viac ako slová*“ (Bodenek, 1988, s. 127). „... *A potom zas sedeli dlho mlčky, šťastní len tým, že sú spolu*“ (Bodenek, 1988, s. 128). Ivko, po prvýkrát uvedomujúci si materský cit, začína spoznávať aj pocit spolupatričnosti (po tom, ako Ivko pochopí, že ho má matka rada, začne jej pomáhať práve z pocitu spolupatričnosti). Tým sa zároveň napriek nepriaznivým sociálnym podmienkam posúvajú spolu s matkou z hrany, kde už končí človečenstvo a začína iba biologické prežívanie smerom k ľudskej kultúre. (Znovu)objavená koexistencia syna a matky vyplývajúca z duševného spojenectva znamená zároveň potvrdenie existencie rodinnej kontinuity: je to absolútna istota vôbec neprípúšťajúca pochybnosti o tom, že ten druhý nás akceptuje. Už sama prítomnosť jedného je pre druhého zdrojom pokojnej radosti. Ivko už nepotrebuje „odmenu“; ich láska je dôkazom silného a vyžarujúceho citu z ich vzájomnej existencie. Ivko, z ktorého sa stáva dospelý človek, nielen že sa už neuspokojuje s prijímaním ochrany zo strany matky, ale aj on chce plniť aktívnu úlohu. Aj on chce byť oporou a dávať najavo uznanie; lebo teraz chápe, že ak je výhodou byť ochraňovaný a uznávaný, podobnou, ba možno väčšou výhodou je, keď sám niekoho uznáva a chráni. Ale rozdiel je ešte zásadnejší. Ivko so svojimi rodičmi prežíval okamihy, keď sa utváralo jeho vnútorné psychické založenie, čo opačne neplatilo. A preto sú aj „úlohy“, aké oni zohrali v psychike Ivka, veľmi odlišné.

Ak sa vrátíme k začiatkom vnútornej drámy Ivka, ženie ho potreba, aby si ho niekto všimal. V jeho prípade to nechápeme iba ako konečnú detskú motiváciu, je to základ pre naplnenie ďalších Ivkových potrieb: „*Bolela ho jeho osamotenosť, jeho nikým nepovšimnutý život, jeho nepatrnosť. Och, keby ich bol vedel niečím ohromiť, spraviť niečo neobyčajné, čo by vzbudilo v nich záujem a priateľstvo k nemu!*“ (Bodenek, 1988, s. 15). Žiada uznanie od matky (ale aj od bratov či kamarátov), mať mu ho však nedáva. Usiluje sa upútať na seba najmä matkin pohľad, nielen preto, že sa oň stará, ale preto, lebo už tento pohľad sám osebe mu prináša nevyhnutný doplnok, potvrdzuje ho v jeho existencii. Túži po jej pohľade, po jej prítomnosti, skrátka po jej uznaní; ale takúto túžbu možno nazvať uznaním iba veľmi metaforicky. „Len keď má človek uspokojené základné fyziologické potreby, môže plnšie realizovať potreby vyššie, a to potreby bezpečia, istoty, poriadku, zakotvenosti v rodine. Len čo má človek uspokojené tieto potreby, jeho chudoba sa znižuje a vyžaduje si uspokojenie vyšších potrieb, čím sa rieši aj chudoba vyššieho stupňa. Je to potreba niekomu patriť,

niekoho mať rád. Vytvorila sa nové túžby napríklad po ocenení, uznaní...“ (Zelina, 2002, s. 26). Ivko mal množstvo túžob – chcel mať kamarátov, milujúcu rodinu, túžil po ocenení, pochvale, kúsku teplého slova: „*Bolo toľko horúcich túžob v jeho vnútri, neuskutočnených, odkopnutých – toľko túžob, že vreli v ňom, dusili ho, mučili, a nikde nemohol uskutočniť z nich ani jednu*“ (Bodenek, 1988, s. 15-16). Nič z toho, čo si želal, sa mu neplnilo. A paradoxne, napriek neuspokojeným základným biologickým potrebám, sa pustil do boja o realizáciu potrieb vyšších. A žiadajúc uznanie od matky, Ivko nepodstupuje nijaké riziko; iba vehementne potvrdzuje svoje človečenstvo. Ivko nežiada potvrdenie svojej hodnoty (nevie, čo to je). Stačí mu, že sa domáha uznania svojej existencie – a nič viac (hoci aj to je už nesmierne veľa). Ivko, keďže žije medzi dospelými (aj medzi ním a jeho bratmi je veľký vekový rozdiel), je vedený tak, aby sa cítil malý a slabý, aby sa pokladal za nesebestačného, menejcenného.⁴ Ivko zakúša tento pocit nielen vo vzťahu k svojim bratom, ale i kamarátom, s ktorými sa hráva. Na svojich rodičov (najmä na matku) sa však obracia s celkom inou žiadosťou: žiadosťou o to, aby ho uznali pohľadom a slovom. Ivko túži po uznaní vlastnej bytosti, lebo to je niečo, čo môže dostať iba od iných. Bodenek sa zameriava aj na to, čo je pravdepodobne ešte oveľa bolestivejšie než fyzická samota, ktorú si možno zaplniť alebo všelijako inak spríjemniť, a to žiť medzi inými a nedostávať o tom nijaké znamenie: „*O chvíľu vstal aj otec, ale on si Ivka nevšimol. Naraňajkoval sa, obliekol si veľký kabát a odišiel do továrne*“ (Bodenek, 1988, s. 63).

Ľudskú existenciu neohrozuje, podľa autora, izolovanosť – také niečo nie je možné. Ohrozujú ju určité formy komunikácie, ochudobňujúce a odsudzujúce, aj individualistické predstavy o tejto existencii, ktoré sú zaužívané a cez ktoré prežívame ako tragédiu sám ľudský údel; teda svoju pôvodnú neúplnosť a potrebu iných. Tieto predstavy nie sú totiž pasívnym odrazom skutočnosti, určujú naše hodnoty, a tým vplývajú na skutočnosť. Ivkov život – život v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia, ktorý neposkytoval „obyčajnému človeku“ možnosť žiť primerane ľudskej dôstojnosti – bol prezentovaný ako večné utrpenie. Bodenek sa inšpiroval filozofiou Arthura Schopenhauera a jeho „poňatím života ako utrpenia, ktoré je často spôsobované náhodou alebo omylom (motív kyseliny v slepom okne chalúčky), z nedostatku súcitu voči utrpeniu iných (vzťah detí k Ivkovi, ženy a Ivko na výsype a na pohrebe) a z istej pesimistickej modulácie príbehu“ (Jurčo, 1997, s. 29), a filozofiou marxizmu, ktorú uplatnil najmä v odcudzených vzťahoch proletárskej rodiny a v riešení problematiky pracovného zaradenia. Schopenhauerov pesimizmus sa zvlášť vzťahuje na ľudské jestvovanie. To je zaťažené množstvom potrieb, ktoré nikdy nemožno uspokojiť. Tie zo seba produkujú stále nové žiadosti, ktoré opäť nemožno utíšiť. Nič nie je schopné človeku „naplniť bezodnú priepasť jeho srdca“ (porovnaj Weischedel, 2007, s. 205 – 213): „Touha,

ktará je vedomým výrazem vôle k životu, je prožívaná jako nedostatek a zahrnuje utrpení, které jediné je pozitivní – zatímco radost pocházející z uspokojení potřeby je pouhým přechodem mezi dvěma utrpeními (nedostatkem a nasycením)“ (Durozoi – Roussel, 1994, s. 272). Vzhľadom na to, že sa každý z nás nachádza v rovnakej situácii, môžeme „nezmyselnosť svojho bytia zmierniť **súcitom**⁵ s inými“ (porovnaj Dejiny filozofie, 1993, s. 105 – 107). Ivkov život bol utrpením, chýbala v ňom láska, pocit patriť niekam, mať domov a rodinu. Sujet mal pesimistický tón a predpoklad beznádejnosti v otázke zmeny týchto „kvalít“. Riešenie však prekračuje hranice Schopenhauerovej filozofie.⁶ „Bodenek problematiku odcudzenia v individuálnej oblasti a na psychologickom pláne rieši vyzdvihovaním funkcie poznania. Aby Ivko prekonal totalitu odcudzeného sveta, v ktorom sa ocitol, musí najskôr poznať“ (Jurčo, 1997, s. 29). Zo Störigových slov vyplýva, že poznanie ako riešenie bezvýhodiskovosti utrpenia, ktoré ponúka Bodenek čitateľovi, nie je riešením v zmysle Schopenhauerovej filozofie. V závere novely sa prelamuje Bodenkova realita a prikláňa sa k učeniu blízkeho marxizmu o formovaní človeka ako robotníka. Karl Marx sa v prvých rokoch svojej filozofie orientoval na filozofiu človeka, zaujímal sa najmä o problematiku odcudzenia človeka. Prišiel k záveru, že v konkrétnych spoločenských podmienkach sa človeku odcudzuje produkt jeho práce, jeho ľudská druhová podstata, aj iný človek. Odcudzenie práce sa podľa neho prejavuje najmä v postavení proletára. Práve odcudzenie práce je základom všetkých ostatných foriem odcudzenia (porovnaj Dejiny filozofie, 1993, s. 102 – 103).

Ostáva ešte zmier Ivka s otcom. Bariéra medzi ním a otcom vo vzťahu synovskej lásky k otcovi sa láme cez vlastnú skúsenosť s ťažkou prácou: „*Videl, ako ťažká celodenná robota z veselých chlapov robila smutných, nezhovorčivých odľudov, zo samopašných chlapcov tichých, nehybných, z dobrých ľudí mrzutých, a pri tomto pozorovaní často mu prichádzal na um jeho otec, nádenník v trinástom oddiele fabriky, kde sa vraj najtuhšie pracovalo, lebo tam robievali na akord, a celý jeho život zjavoval sa mu v inom svetle, ako ho vídal kedysi. Začal na neho hľadieť očami ťažkej roboty a porozumel všeličo, čo mu predtým zazlieval*“ (Bodenek, 1988, s. 128-129). Tento moment zmierenia dokázal preklenúť i hranicu konečnosti života a naplnil sa Bodenkov zámer kreovania detskej postavy od nevedomosti k porozumeniu. Avšak práve vstupný „charakter“ postavy bol produktívny v zmysle uvažovania o fenoméne samoty, keď jeho „nevedomosť a nechápanie“ sveta (alebo práve naopak, snaha pochopiť ho) dostala Ivka do izolovanej pozície v rámci jeho okolia, aj keď sa vyznačovalo rovnakými negatívnymi sociálnymi charakteristikami. Pre reláciu príznakového modelovania výraznej postavy na jednej strane a „splývajúceho“, aj keď dôležitého okolia môžeme použiť termín Colina Wilsona (aj názov knihy H. G. Wellsa) „the country of the blind⁷ – krajina

slepých“, kde iba outsider má schopnosť nazerať na realitu a „vidieť spoločnosť, ktorá o sebe nevie, že je chorá“. Samozrejme, skutočnosť, že ide o detskú postavu, do veľkej miery determinuje aj jej „schopnosť vidieť“. Skôr to umožňuje autorovi poukázať „cez postavu“ – ňou racionálne neuvedomovane, ale detsky emocionálne – na fakt, že spoločenské podmienky sú „choré – nežiteľné“.

Poznámky

¹ Do literatúry vstúpil prózou *Ivkova biela mať* (1938), potom sa v literatúre pre deti a mládež na dlhší čas odmlčal, vrátil sa v polovici 50. rokov niekoľkými rozprávkovými miniatúrami a prózou pre najmenších *Žeriavček* (1960). V roku 1975 publikoval novelu *Leto na Rovniach*, v ktorej kritici nachádzajú isté afinity s jeho prvotinou. O dva roky neskôr vyšlo ešte súhrnné vydanie jeho starších rozprávkových textov pod názvom *Koza rohatá a jež* (porovnaj Sliacky, 1990, s. 173 – 177).

² Rukopis *Baránka Božieho* bol hotový už v roku 1927 (Jurčo, 1995, s. 5).

³ VP = vonkajší prejav, VM = vnútorná motivácia

⁴ Zuzana Hurtajová (2008) sa vo svojom príspevku *Furtácke dieťa : K literárnemu genotypu „detského outsidera“ v eulenspiegeládach, pikariádach a simpliciidach staršej anonymnej a neanonymnej medzinárodnej i domácej proveniencie* zaoberá aj zobrazovaním postavy dieťaťa v starších literárnych textoch. Upozorňuje, že už od predkresťanských čias bolo v literatúre petrifikované personálne poradie *muž – žena – dieťa* (chlapec, dievča). V európskom kontexte je od antických čias v literatúre zreteľne dominantný maskulínny typ, v podradnejšom postavení sa od raného kresťanstva zjavuje žena (počnúc biblickou Evou), pričom dieťa v literárnom umení funguje len ako *marginálny*, skôr *pasívny* ako aktívny zjav, „doplňok“, ako súčasť anonymnej masy, spoločenského „backgroundu“ (porovnaj Hurtajová, 2008, s. 72 – 78).

⁵ Zvýraznené v učebnom texte *Dejiny filozofie* (1993) od autorského kolektívu Kiczko – Marcelli – Waldschütz – Zigo.

⁶ Hans Joachim Störig (2000) v tejto súvislosti uvádza možné Schopenhauerove východiská z tejto strasti a trápenia. „Poznání jim není. Naopak. Čím vyšší jevová forma života, tím větší a zjevnější je utrpení. [...] Spíše je tu východiskem blahodárné šílenství, k němuž sahá příroda tehdy, když utrpení překračuje meze snesitelnosti. Ani sebevražda není východiskem. [...] A přece existuje východisko. Schopenhauer ukazuje dvě cesty. Jedna přináší přechodné, druhá trvalé vykoupení. Ta je také shodná s Buddhovou cestou“ (Störig, 2000, s. 389 – 390).

⁷ „The Outsider’s claim amounts to the same thing as Wells’s hero’s in *The Country of the Blind*: that he is the one man able to see. To the objection that he is unhealthy and neurotic, he replies: ‘In the country of the blind, the one-eyed man is king’. His case, in fact, is that he is the one man who knows he is sick in a civilization that doesn’t know it is sick. Certain Outsiders we shall consider later would go even further and declare that it is human nature that is sick, and the Outsider is the man who faces that unpleasant fact“ (Wilson, 1956, s. 20). [„Outsiderovo tvrdenie je totožné so slovami hrdinu z knihy H. G. Wellsa *Krajina slepých*, jediného človeka so schopnosťou „vidieť“. Voči námietke, že je nezdravý a neurotický, odpovedá: „V krajine slepých je aj jednooký človek kráľom“. Jeho prípad je ten, že je jediným človekom, ktorý vie, že je chorý uprostred civilizácie, ktorá nevie o tom, že chorá je ona sama. Ďalší outsideri, o ktorých budeme uvažovať neskôr, by dokonca išli ďalej a tvrdia, že to, čo je choré, je ľudská podstata a outsider je človek čeliaci tomuto neprijemnému faktu.“ – preložila Z. B.]

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0440/11 Tematizácia samoty vo vybraných textoch slovenskej literatúry.

Literatúra

- BAKER, B.: O chudobe generácií. In: .týždeň, 2008, č. 15, s. 76-81.
- BODENEK, J.: *Ivkova biela mať*. Martin : Osveta, 1988, 136 s.
- DUROZOI, G. – ROUSSEL, A.: *Filozofický slovník*. Praha : EWA Edition, 1994, 352 s.
- HURTAJOVÁ, Z.: Furtácke dieťa : K literárnemu genotypu „detského outsidera“ v eulenspiegeládach, pikariádach a simpliciádach staršej anonymnej a neanonymnej medzinárodnej i domácej proveniencie. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Podoby outsiderstva v umeleckej literatúre. Banská Bystrica, 2008, s. 72-78.
- JURČO, J.: *Premeny Bodenkovej prózy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1981, 224 s.
- JURČO, M.: Baránok sa vracia k vám. In: Baránok Boží. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1995, s. 5-7.
- JURČO, M.: Dotyky a prieniky nad textami diel literatúry pre deti a mládež. Banská Bystrica : Rektorát UMB a FHV UMB v spolupráci s vydavateľstvom SKALNÁ RUŽA, 1997, 264 s.
- KICZKO, L. – MARCELLI, M. – WALDSCHÜTZ, E. – ZIGO, M.: *Dejiny filozofie*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1993, 141 s.
- POLIAK, J.: *Rozhovory o literatúre pre mládež*. Bratislava : Mladé letá, 1978, 430 s.
- SLIACKY, O.: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*. Bratislava : Mladé letá, 1990, 276 s.
- STÖRIG, H. J.: Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche. In: *Malé dejiny filozofie*. Praha : Karmelitánské nakladatelství, 2000, 630 s.
- WEISCHEDEL, W.: *Zadné schody filozofie*. Bratislava : Petrus, 2007, 284 s.
- WILSON, C.: *The Outsider*. London : Victor Gollanz Ltd, 1956, 288 s.
- ZELINA, M.: Psychoanalýza chudoby. In: *Bibiana*, 2002, č. 2, s. 22-27.

Summary

CUDDLE YOUR HEART... (THE THEMATIZATION OF THE SOLITUDE IN TEXT IVKOVA BIELA MAŤ BY JÁN BODENEK, 1938)

The presented text deals with the identification and subsequent interpretation of the solitude phenomenon in chosen text from literature for children – *Ivkova biela mať* (1938) by Ján Bodenek. The most productive method of how to analyse it appears to be a personal point of view, especially the function and realization of literary character. The work is also dealing with specific attributes which result from the nature of literature for children and young people.

INTERDISCIPLINÁRNY DIALÓG O SAMOTE (1)

Martina Kubealaková

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

martina.kubealakova@umb.sk

Sloboda nie je odmena, ani vyznamenanie, ktoré oslavujeme pri šampanskom.
Nie je to ani darček, kazeta s maškrtami, po ktorých sa len zalizujeme.
Ach, práve naopak, je to hrdovisko, diaľkový beh... úmorný, a v plnej osamelosti.
(Albert Camus)

Filozofí, psychológovia, sociológovia reflektujú už po stáročia stav samoty a pocit osamelosti. Sledujú a usúvzťažňujú determinanty, definujú podoby, určujú vzájomné vzťahy tohto stavu a pocitu, i keď odborné priblíženie sa k nim nie je jednoduché. Sú totiž (a nielen) úzko spojené s človekom a so spoločnosťou, ktorých charakter interakcie sa mení v závislosti od času – od zmeny koncepcie vzťahu medzi nimi. Všeobecne známa Maslowova pyramída ľudských potrieb vníma potrebu sociálneho kontaktu ako jednu zo základných, nenaplnením ktorej môže vzniknúť napríklad osamelosť. Aj preto, skôr, ako sa pokúsime identifikovať a interpretovať literárne podoby samoty, pokladáme za dôležité rámcovo uvažovať prostredníctvom sociológie o vzájomnom pôsobení a ovplyvňovaní jednotlivca a society a terminologickým aparátom psychológie kvalitatívne vymedziť jeden z dôsledkov – zúženého s ohľadom na skúmanú tému – stav samoty a pocit osamelosti. Nakoľko je projekt orientovaný literárne, priestorom skúmania tematizácie samoty sa v ďalších príspevkoch stanú najstaršie literárne pamiatky slovenskej proveniencie, preto bude nevyhnutné naznačiť aj filozofický kontext vnútornej spojitosti človeka a spoločnosti v stredoveku, renesancii a baroku.

Vzťahy medzi jednotlivcom a spoločnosťou sú predmetom dlhodobých diskusií, existujú rôzne, nejednakrát protirečivé názory, ktoré vysvetľujú zviazanosť, stupeň závislosti a smer interakcie medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Viaceré filozofické koncepcie sa usilujú podať model takej organizácie spoločnosti, v ktorej by boli uspokojené osobné potreby a sklony všetkých osôb a súčasne by tieto osoby plnili všetky povinnosti, ktoré vedú k udržaniu a fungovaniu spoločnosti ako celku. Iné koncepty podriaďujú jednotlivca spoločnosti, ďalšie spoločnosť jednotlivcovi.

Jedným z dnes preferovaných stanovísk je nevnímať jednotlivca a spoločnosť ako antagonistické pojmy, ale ako spojené nádoby. Napríklad Norbert Elias (2006) uvažuje o funkčnej súvislosti, keď každý jedinec plní istú funkciu, čím sa bezpodmienečne ukotvuje ako člen spoločnosti, vzťahovým kontextom funkcií sa tak vytvára štruktúra konkrétnej

spoločnosti, ktorá je, samozrejme, dynamická a podlieha vplyvom rôznych faktorov zmenám. Preto nemožno stotožniť spoločnosť Anglicka v 12. storočí so spoločnosťou súčasnej Veľkej Británie, avšak rovnako to nemôžeme urobiť ani medzi spoločnosťami Francúzska a Anglicka napríklad v čase storočnej vojny. Táto súvislosť funkcií sa má podľa Elias nazývať spoločnosťou, potom spoločenské zákonitosti sú vlastne zákonitosti vzťahov medzi jednotlivými ľuďmi (2006, s. 25). Napätie či priepasť medzi jednotlivcom a spoločnosťou potom súvisí s „protirečeniami medzi spoločenskými požiadavkami a individuálnymi potrebami“ (Elias, 2006, s. 17).

Elias ďalej tvrdí, že „historickosť každej individuality, fenomén dozrievania a dospievania, má kľúčové postavenie pri pertraktovaní toho, čím je spoločnosť“ (2006, s. 35). Na tomto mieste do hry vstupuje sociologicky vymedzený proces socializácie, v ktorom dochádza k postupnému začleňovaniu sa jedinca do spoločnosti formou spoločenského (najskôr rodinného, neskôr širšieho skupinového) modelovania. I keď sociológovia konštatujú, že cieľom socializácie je také zaradenie jednotlivca do spoločnosti, v ktorom bude akceptovať ňou uznávané hodnoty (socializácia prebieha totiž prostredníctvom napodobňovania a identifikácie), zo psychologického hľadiska sa súčasne v tzv. individualizačnom procese tvárni bytosť autonómnejšia a diferencovanejšia. Z človeka sa stáva nielen člen spoločnosti, ale aj jedinečná bytosť, formuje sa jednak jeho osobná identita, vedomie vlastného Ja, ale aj identita sociálna (v rámci širšieho sociálneho celku; príslušnosť ku skupine (rodová, etnická, národná, kultúrna)). Ide tak o vzťahovú kategóriu, „k vlastnej identite sa jednotlivec dopracúva len v spleti sociokultúrnych vzťahov, postupnou identifikáciou s rôznymi skupinami a diferencovaním sa od ostatných, prijímaním a odmietaním vzorov, hodnôt, noriem a ideálov, s ktorými získava skúsenosť“ (Androvičová, 2004, s. 40). Ak sa chceme dopracovať k identite, je potrebné okrem hľadania súladu a totožnosti s niečím, vydeliť ju voči niečomu či niekomu inému – tak v sebe identita zahŕňa ja prvok jedinečnosti a neopakovateľnosti – z toho plynie, že len schopnosť diferenciacie predpokladá utváranie, rozvíjanie identity (Nemčeková, 2004). Zároveň je „problematika identity človeka neodmysliteľne spätá s kultúrou, v ktorej sa jedinec v nej nachádzajúci vedome alebo nevedome postupne identifikuje s niektorou z jej sociálnych skupín a zároveň s ich charakteristickými hodnotami, normami a vzormi“ (Šuch, 2004, s. 61).

S osobnou i sociálnou identitou úzko súvisia aj pojmy zakorenenie a vykorenenie. Filozofi ako Platón, Aristoteles, Tomáš Akvinský, ktorí zdôrazňovali vplyv spoločnosti na jedinca, ale aj J. de Maistre, L. G. A. de Bonald, F.-R. de Chateaubriand, H. F. R. de Lamennais či Y. Blot chápu zakorenenie synonymne k pocitu človeka, v rámci ktorého si uvedomuje, vďaka existencii siete vzťahov, svoju príslušnosť k nejakej sociálnej skupine –

rodine, náboženstvu, národu, kultúre a pod. Prejavom pocitu zakorenenia je spoločenské (skupinové) cítenie a spolupatričnosť medzi členmi, vďaka ktorej sa jednotlivec cíti v tejto societe stabilnejšie. Hneď ako dôjde k narušeniu či až prerušeniu týchto väzieb, k spochybneniu „recipročného porozumenia“ (Wolner, 2004, s. 101), k strate pocitu potreby zodpovedného konania, t. j. k strate regulačného princípu (bez ohľadu na príčiny tejto straty), dochádza k tzv. vykoreneniu.

Tak ako nemožno oddeľovať jednotlivca a spoločnosť, nemožno oddeľovať ani priebeh socializácie a individualizácie. Vzájomnú (zdravo fungujúcu) interakciu chápeme ako (auto)regulačný princíp utvárania oboch polôh identity. Ak sa jedinec v procese socializácie sociálne zakoreňuje, potrebuje mať súčasne vedomie vlastnej identity, inak hrozí, že ho táto skupina masifikuje. Aj z tohto dôvodu už zmienení filozofi považujú za najvyšší ideál rozvoja osobnej a sociálnej identity jedinca zakoreneného – v „kultúrno-sociálnom prostredí a zároveň jedinca, ktorý je jedinečnou, slobodnou, autonómnou bytosťou“ (Wolner, 2004, s. 104). Vytvoriť túto rovnováhu a – predovšetkým – udržať ju sa však doteraz v žiadnom stupni vývoja civilizácie nepodarilo.

Vychádzajúc z uvedeného, pri skúmaní podôb samoty v najstarších literárnych dielach zohráva úlohu aj poznanie koncepcie filozofie života stredovekej, humanisticko-renesančnej a barokovej spoločnosti, preto sa pokúsime charakterizovať bazálne vzťahy v nich a súčasne naznačiť aj kauzalitu ich vývinu.

Jedným zo základných determinantov stredovekého obrazu sveta je tzv. teória nemenlivosti vychádzajúca z axiómy, opretej o Bibliu, že všetko na svete je dané Bohom, a teda človekom nespochybniteľné, najmä však nemeniteľné. Všeobecná podoba stredovekého človeka sa utvárala vo vedomí konečnosti, ohraničenosti pozemského života i sveta, v dichotómii pozemské a nadpozemské je to žité len akousi nevyhnutnou, avšak stále len prestupnou stanicou na ceste k blaženosti. Hierarchické usporiadanie a lénna pyramída usmerňovali sociálnu organizáciu spoločnosti, dominantný vplyv cirkvi základným spôsobom určoval bytie človeka. Ten svoju existenciu akceptoval s vedomím, že prijíma Božie zjavenie. Práve teória nemenlivosti bola fundamentálnym kameňom istoty, ktorá tak mohla rušiť problematiku života jednotlivca.

V kulminujúcom boji kresťanskej dogmy a ľudského ratia sa táto, v stredoveku vytvorená, istota postupne rozbieha. Napríklad geocentrizmus s predstavou Zeme ako rovnej dosky je nahradený heliocentrizmom, dôkazmi o guľatosti našej planéty a teóriami o nekonečnosti univerza sa tak zlomili obmedzujúce hranice vnímania existencie, svet narástol do predtým ani netušených rozmerov. Do centra pozornosti sa dostáva človek a koncepcia života sa usiluje riadiť novými axiómami, totálne negujúcimi predchádzajúce. Ak

bol najmä v stredovekej spoločnosti najvyšším a v zásade jediným hýbateľom Boh, v duchovnom obrate humanizmu a renesancie sa táto úloha presúva na človeka. Zdôrazňuje sa jeho individuálnosť a jedinečnosť, slovami Pica della Mirandola sa hlása, že na svete nie je nič obdivuhodnejšie, ako je človek, že človek môže byť tým, čím chce byť. Preberá sa pevný bod z Archimedovho výroku a stáva sa ním človek, ktorému sa prisudzuje schopnosť a možnosť pohnúť zemeguľou. Práve tento taliansky filozof a učenec svojimi názormi anticipoval renesančný humanizmus ako reakciu na stredoveký teologický teocentrizmus a scholastiku. Oslobodenie spútaného racionalizmu a tvorivého potenciálu človeka (predpoklady ktorého vznikli už v stredovekej spoločnosti napríklad založením univerzít a pod.) explodovalo do množstva vynálezov a objavov. Avšak keď sa ľudstvo pokúsilo túto v zásade idealizujúcu koncepciu, v centre záujmu ktorej je neohrozený ľudský jednotlivec, realizovať, ukázali sa jej praktické obmedzenia.

Je potrebné si uvedomiť, že i humanistická spoločnosť ostáva stále spoločnosťou feudálnou, hierarchické usporiadanie nebolo možné zrušiť heslami o jedinečnosti človeka, v zásade, vzhľadom na nízku gramotnosť väčšinového obyvateľstva (aj v dôsledku stále neexistujúcej povinnej školskej dochádzky), sa zmeny v myslení dotýkali len niekoľkých. Majoritná skupina zotrúva v pyramíde minulosti, hoci aj v jej izolácii sa vytvárajú trhliny.

V súvislosti s nástupom humanisticko-renesančných myšlienok sa obligatórne okrem iného uvádza objavenie nového kontinentu a nástup reformácie. Prvé je dôkazom presadzujúceho sa racionalizmu, druhé symbolizuje vymanenie sa z dogmatických pút, je snahou o očistu. Tým sa zdôrazňuje ich pozitívny rozmer a v ich zrkadle sa negatívne hodnotí doba minulá.

Zmienené zlomenie obmedzujúcich hraníc vnímania existencie, nárast sveta do predtým netušených rozmerov a strata dovtedajších (bez ohľadu na to, že spochybniteľných) istôt súčasne otvorila priestor problematikosti ľudského bytia. V abstrakcii (t. j. s obmedzeniami na isté spoločenské skupiny) novej životnej filozofie – človek dostáva možnosť voľby. Reformácia na jednej strane pluralizovala možnosti príslušnosti k vierovyznaniu, na strane druhej nezničila feudálne kliešte *cuius regio, eius religio*, súčasne v rámci novovzniknutých hnutí kulminujú napätia a spory (napr. nemecká sedliacka vojna 1524 – 1525). Priestor pre výber sa vytvoril, ale nevytvorili sa podmienky pre výber slobodný. Pre väčšinu ostali len na základe individuálneho rozhodnutia spoločensko-sociálne obmedzenia nezničiteľné, čo môže, prirodzene, viesť k frustrácii a skepse.

Uvedené mimoliterárne skutočnosti sa tematizujú aj vo svete umenia. V tejto súvislosti sa žiada spomenúť maliara Hansa Holbeina ml., známeho renesančného portrétistu, presláveného aj vďaka obrazu *Vyslanci*. V portréte Jeana de Dintevilla, francúzskeho vyslanca

v Anglicku, a Georges de Selvu, lavaurského biskupa, sa zrkadlí nielen maliarova osobná životná filozofia, ale vôbec filozofia doby. Z kompozície obrazu je zrejmá trojstranová uzavretosť perspektívy. Po oboch stranách stoja majestátne postavy mužov, medzi nimi stolík pokrytý zbierkou predmetov spojených s novou dobou, novým učením – hviezdny glóbus, kompasy, slnečné hodiny, kalendár, vodováha, kvadrant, knihy, lutna, glóbus, spevník a iné. Perspektíva dozadu je uzavretá ťažkým závesom, po bokoch postavami a jediná perspektíva je vpred. Na prvý pohľad je kompozícia obrazu pokojná, stabilná a vyvážená, tváre mužov však vyjadrujú ustrnutie a váhanie. Nesrší z nich nadšenie, ich pohľady nehladia symboly racionalizmu a progresívnych zmien (hoci na lutne je prasknutá struna), sú upreté dopredu, ale nie v radostnom očakávaní budúcnosti. Zobrazení vplyvní, múdri, bohatí, mladí muži nie sú pyšní ani neoplývajú radosťou, sú akoby zmrazení uvedomením si svojej konečnosti, pretože v priestore pred nimi, v perspektíve budúcnosti z podlahy vyrastá šedivá deformácia lebky. V mnohých interpretáciách tohto výjavu dominuje neschopnosť racionálne vysvetliť ani tými najvplyvnejšími, najbohatšími a najmúdrejšími, čo sa stane s človekom po smrti. Pripomenutie si vlastnej konečnosti, vlastnej smrti tak ostáva tými najpevnnejšími, nezlomiteľnými okovami aj pre človeka renesancie a humanizmu.

Podobným príkladom stvárnajúcim renesančnú krízu človeka, túžbu po nájdení zmyslu existencie je jedna z najznámejších literárnych postáv – Hamlet. Na scénu vstupuje mladý, vzdelaný, urodzený, sebavedomý mladý muž (človek novej doby), ktorý sa pod tlakom túžby žiť slobodne, čestne, spravodlivo konfrontuje a vyrovnáva s podlosťou a falošnosťou v jeho okolí. Neoddeliteľným determinantom vývoja je v jeho vnútri odohrávajúci sa súboj medzi individuálnou túžbou a kolektívnymi obmedzeniami a zároveň boj medzi povinnosťou a vlastným chcením. Nová doba zdôrazňujúca silu jednotlivca mu dáva možnosť slobodne si vybrať, voľba však v sebe nesie aj otázky zneistenia zo správnosti zvoleného riešenia. Ľudské ratio vyzdvižené do výšin sa stáva morom človeka, neustále premýšľanie a zvažovanie mení Hamleta na deprimovanú, skeptickú, uzavretú, pochybovačnú a podozrievavú už len podobu človeka a súčasne sa javisko zaplňa mŕtvolami. To, čo malo človeka v duchu novej koncepcie života oslobodiť, ho v podstate uvalilo do víru otázok a zneistení, ktoré sa vyslovujú a utvárajú v jeho vnútri. „Osvobození jedince od předepsaného, zděděného a vrozeného určení... svaluje [na neho] zodpovědnost za plnění tohoto úkolu a za jeho důsledky“ (Bauman, 2004, s. 171). Aj preto sa zvykne konštatovať, že človek za svoju identitu platí uzavretosťou a osamotením, pričom osamelosť sa týka aj straty hodnôt, morálnych aspektov či otrasenia viery v Boha.

Pocit akoby individuálnej renesančnej krízy sa spája s krízou spoločenskou, politickou, náboženskou, sociálnou, hľadajú sa východiská z marazmu ľudskej existencie,

podkopanej tridsaťročnou vojnou, protireformáciou, v niektorých krajinách prítomnosťou tureckých vojsk, hladom, chorobami... Riešenie sa ponúka v základnom antitetickom barokovom napätí boja dobra a zla, Boha a Satana, teda v opätovnej viere v Boha, i keď už v odlišnom, reformáciou modifikovanom tvare, zároveň sa však polarizujú morálne i psychické vlastnosti barokového človeka a oproti askéze, sebazapieraniu, pokore, snahe odolať hriechu a pokušeniam sa stavia aj túžba po veľkoleposti, teatrálnosti, pýche, prepychu, sebavyzdvihovaní a sklony k pôžitkárstvu.

Človek si uvedomuje a intenzívnejšie pripúšťa, že nemôže robiť to, čo najviac zodpovedá jeho schopnostiam, že sa napriek heslu nestal tým, kým sa chcel stať, že je obmedzovaný štruktúrou, v ktorej sa nachádza, vonkajšie tlaky umenšujú jeho Ja, potláčajú vnútorné chcenie, človek skrýva sám seba pred ostatnými a niekedy aj pred sebou samým. Na jednej strane sa postupne otvára priestor individuálneho rozhodovania, na strane druhej manévrovaciu plochu nevytvára človek samotný, ale štruktúra, v ktorej sa nachádza – tým sa zároveň individuálne rozhodovanie limituje. „Žiaden jednotlivec, čo aký veľký je jeho formát, čo aká silná je jeho vôľa, čo aká prenikavá je jeho inteligencia, nemôže prelomiť vlastné zákonitosti ľudského pletenca, z ktorého pri konaní vychádza a do ktorého svojím konaním smeruje“ (Elias, 2006, s. 63). „Ešte aj spôsob a podoba jeho samoty, ešte aj to, čo pociťuje ako svoje ‚vnútorné‘, dostáva ráz prostredníctvom histórie týchto vzťahov – prostredníctvom štruktúry ľudskej siete, v ktorej dozrieva ako individualita a žije ako jeden z jej uzlových bodov“ (Elias, 2006, s. 44 – 45).

„Život znamená bytí ve věčném trvání a neměnnosti, znamená však také loučení, změnu a bolestivý nový začátek. Začátek a konec, zrození a smrt neurčují jen naši životní pouť, ale jsou to momenty vlastní celému životnímu procesu. V každém naplněném bytí bez zdánlivého konce je již obsaženo loučení, ze kterého může vzniknout – většinou v bolestech – to nové. V každém bytí se skrývá v temnotě a tíží pozemskosti konec, který někdy vyústí v nové poměry. ... Tam, kde přechází jeden prstenec do druhého, prožíváme opuštěnost, zakoušíme strach a tíseň, přijímáme do sebe smrt, která stále hrozivě proniká do života. Přechody – ať už jsou nám uloženy z jakýchkoli vnitřních nebo vnějších příčin – představují kritická období. Při nich musíme v životě najít nové místo, mění se náš sebeobraz, máme se vydat za novým sebezpojetím a někdy také k jiným sociálním a profesním kontextům. Máme hodně práce s pohledem nazpět i s výhledem dopředu, který se dostavuje jen neochotně“ (Asper, 2009, s. 22, 23).

Životné zlomy či prechody, pri ktorých sme nútení modifikovať dovtedajšiu životnú stratégiu, sú okamihmi, v ktorých sa najčastejšie pociťuje prázdnota, smútok, osamotenie – stav opustenia. Nemusí byť zažitý výlučne pri zjavných zmenách, ako sú strata blízkeho,

sociálne či priestorové (imigrácia, azyl, sťahovanie) vykorenenie, ale môžu byť pociťované aj bez vonkajškovo pozorovateľného obratu, pričom dôsledkom pocitu opustenosti, aj tej emocionálnej, niekedy radikálnej až traumatickej, môže byť až sebaodcudzenie.

Prostredníctvom naznačeného kauzálneho vzťahu vo vývine náhľadov na človeka a spoločnosť (v období od stredoveku po barok) sme, domnievame sa, vytvorili rámec, v ktorom možno identifikovať niektoré determinanty stavu samoty. Ako upozorňujú viacerí psychológovia (napr. K. Asper, J. Výrost, I. Slaměník, J. Oravcová a i.), pojmy samota a osamelosť bývajú často, avšak mylne stotožňované. Nakoľko ide o dva kľúčové pojmy nášho projektu, záver tohto interdisciplinárneho dialógu bude patriť práve psychológii.

Podoba prázdnoty – samoty nadobúda viaceré rozmery. Môžeme uvažovať o samote fyzickej – vo vzťahu k ľuďom, ide o samotu vonkajšiu, viditeľnú, zjavnú, objektívne posúditelnú, spojenú s izoláciou. Vo vzťahu k ľuďom možno hovoriť o psychickej samote, keď je človek síce v kontakte s ľuďmi, ale ostáva pred nimi uzavretý, odosobnený. Je to samota prežívaná vo vnútri jednotlivca, je neviditeľná, implicitná, vonkajším okolím môže byť tušená alebo nepostrehnutá, či úplne prehliadaná. Vo vzťahu k sebe sa psychická samota mení na odcudzenie voči sebe samému v prospech iných ľudí (jedinec môže uprednostňovať rozhodnutia skupiny pred svojimi vlastnými; deštruktívne sklony), aj pri tomto vymedzení ide o samotu vnútornú. Vo vzťahu k Bohu a hodnotám psychická samota vedie k duchovnej a morálnej prázdnote (ktorá ešte nemusí nutne implikovať samotu).

Medzi samotou fyzickou a psychicou tak funguje vzťah priamy i nepriamy, človek sa môže cítiť osamelým aj medzi ľuďmi a naopak, pri fyzickej samote nemusí zažívať pocit osamelosti. Kritický moment predstavuje tzv. absolútna samota, ktorej dôsledkom môže byť až strata záujmu o ďalšiu existenciu.

J. Výrost a I. Slaměník (1997) upozorňujú, že psychickú samotu je vhodnejšie nazývať osamelosťou. Podľa nich „samota je stav, díky kterému jedinec uniká ze svého sociálního prostředí (1) dobrovolně (jako prostředek vyrovnání se s prožitými událostmi, možnost nerušeného hledání řešení složité životní situace, příležitost k odpočinku a čerpání sil např. pro práci, nebo při potřebě přemýšlet o svém životě), (2) z vlastní vůle avšak pod tlakem (např. v důsledku obavy ze ztráty přízně svého sociálního prostředí, nebo v obavě z odhalení některých rysů jeho chování a osobnosti) a (3) nedobrovolně (např. v důsledku nehody, nehody, nebo zaviněním ze strany druhé osoby)“ (Výrost – Slaměník, 1997, s. 135). Samota je preto pri pozorovaní zvonka ľahko rozpoznateľný objektívny stav.

Osamelosť sa „týká našeho vnímání sociálních interakcí a jejich charakteristik a prožívání, či pociťování důvěrných mezilidských vztahů“ (Výrost – Slaměník, 1997, s. 135 – 136). Potom môžeme uvažovať o dvoch typoch osamelosti – izolácii sociálnej

a emocionálnej. Pri sociálnej izolácii ide, v dôsledku opustenia miesta a príchodu na nové, o stratu sociálnych väzieb najmä s priateľmi a známymi, s ktorými sme mali spoločné záujmy, osamelosť v novom sociálnom prostredí sa skončí nadviazaním nových vzťahov. Emocionálna izolácia je osamelosťou, ktorá pramení z pocitu, že nemáme nikoho blízkeho, komu dôverujeme, komu sa zverujeme so svojim vnútrom, z pocitu, že nás nikto nemá rád. Osamelosť je tak subjektívne prežívaná, že na jej odhalenie nestačí len pozorovanie, ale je nutné vnímať kvalitu osobných, intrapersonálnych vzťahov. Ako uvádzajú J. Výrost a I. Slaměník (1997, s. 137), „podle výsledků faktorové analýzy provedené C. Rubensteinem a P. Shaverem v r. 1982 jsou čtyřmi hlavními pocity zažívanými při osamělosti zoufalství, deprese, netrpělivá nuda a sebelítost, tedy čtyři různé negativní emoce“.

Vzhľadom na rôzne vonkajšie i vnútorné determinanty sa možnosti prežívania samoty líšia svojím charakterom, rozsahom a hĺbkou. Pod charakterom samoty rozumieme prežívanie na osi konštruktívne – deštruktívne, dobrovoľné – vynútené, uvedomelé – neuvedomelé. Za rozsahom samoty sa skrýva stupeň absencie istého vzťahu a hĺbka sa stotožňuje s intenzitou prežívania samoty. Marie-Paule Dessaintová (1999) pracuje s pojmom vyrovnanej samoty, ktorá umožňuje žiť podľa rytmu nášho tela a duše, v tichosti, bez zbytočných slov, dáva nám možnosť byť samými sebou bez pocitu viny.

Bude zaujímavé sledovať, ako sa prelínanie naznačených koncepcií života stredovekej až barokovej spoločnosti otláča v literárnych textoch týchto období. Neuralgických bodov v sledovaných epochách je hneď niekoľko. Ako sa esteticky i funkčne pretvárajú, to bude predmetom ďalšieho bádania. Samota ako sprievodný jav asketického života pustovníkov (žáner legendy), ako stav odzrkadľujúci rozpornosť vnútra a doby (napr. renesančná duchovná lyrika, baroková próza), ako osobitný prejav morálnej uspôsobenosti postáv knižiek ľudového čítania...

(1) Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0440/11 *Tematizácia samoty vo vybraných textoch slovenskej literatúry*.

Literatúra

Knižná:

- ASPER, Kathrin: *Opuštěnost a sebeodcizení*. Praha : Portál, 2009. 264 s. ISBN 978-80-7367-453-3
- BAUMAN, Zygmunt: *Individualizovaná společnost*. Praha : Mladá fronta, 2004. 292 s. ISBN 80-204-1195-X
- DESSAINTOVÁ, Marie-Paule: *Nezačínajte stárnout*. Praha : Portál, 1999. 296 s. ISBN 80-7178-255-6
- ELIAS, Norbert: *Společnost individui*. Bratislava : Kalligram, 2006. 256 s. ISBN 80-7149-853-X

Le GOFF, Jacque: *Kultura středověké Evropy*. Praha : Vyšehrad, 2005. 704 s. ISBN 80-7021-808-8

VÝROST, Jozef – SLAMĚNÍK, Ivan: *Sociální psychologie – Sociálna psychológia*. Praha : ISV, 1997. 460 s. ISBN 80-5866-20-X

VÝROST, Jozef – SLAMĚNÍK, Ivan: *Aplikovaná sociální psychologie II*. Praha : Grada Publishing, 2001. 260 s. ISBN 80-247-0042-5

Štúdia v zborníku:

ANDROVIČOVÁ, Zlata: O ľudskej identite z aspektu morálnej zodpovednosti. In: *Hľadanie ľudskej identity*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, 2004, s. 39 – 44. ISBN 80-8055-989-9

NEMČEKOVÁ, Mária – ŽIAKOVÁ, Katarína: Ľudská identita a diferencovanosť ako problém ošetrovatel'stva. In: *Hľadanie ľudskej identity*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, 2004, s. 25 – 32. ISBN 80-8055-989-9

ŠUCH, Juraj: Krátka úvaha o identite a histórii v postmodernej dobe. In: *Hľadanie ľudskej identity*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, 2004, s. 61 – 66. ISBN 80-8055-989-9

WOLLNER, Ulrich: Dichotómia zakorenenie – vykorenenie v tvorbe francúzskej Novej pravice (Alain de Benoist, Yvan Blot). In: *Hľadanie ľudskej identity*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied, 2004, s. 99 – 105. ISBN 80-8055-989-9

Resumé

The study Interdisciplinary dialogue about loneliness considers the relationship between the individual and society, the process of socialization and individuation, tracks the relationship between rooted and uprooted. In the context of medieval, Renaissance and Baroque concept of philosophy of life suggest possible moments, leading to a feeling of solitude – physical and mental, external and the internal.

DEFINÍCIE LITERÁRNEJ FANTASTIKY PODĽA PREDCHODCOV TZVETANA TODOROVA

Eva Mesárová

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
eva.mesarova@umb.sk

Ako uvádza Neuro Bonifazi (1982, s. 9), pod pojmom *fantastika* obvykle rozumieme veľkolepú oblasť úžasu a nepokoja voči nevysvetliteľným a znepokojujúcim, alebo ireálnym, strašným a neuveriteľným udalostiam, slobodný priestor pre invenciu, extrémne hranice fantázie a zmyslov, nelogický svet náhody, fatálne zhody okolností, svet nemožného, ktorý je vzdialený od zvyčajných skúseností a pravidiel.

Fantastická literatúra zostáva i v súčasnosti stále otvoreným, polysémickým literárnym podsystémom a napriek jeho systematickému skúmaniu sa neustále vynárajú mnohé ťažko riešiteľné problémy historického, teoretického či klasifikačného charakteru. Do bližšej pozornosti literárnych vedcov sa fantastika dostala koncom dvadsiateho storočia, a to hlavne zásluhou Tzvetana Todorova. Pri svojom výskume fantastiky a následnej publikácii výnimočnej štúdie *Introduction à la littérature fantastique* (1970) sa však Todorov inšpiroval niektorými návrhmi predchádzajúcich literárnych vedcov a o ich závery sa i vo svojom texte evidentne opiera.

Ide napríklad o definície ruského filozofa Vladimira Sergejeviča Solovjeva, chápanie anglického spisovateľa fantastických príbehov Montaguea Rhodesa Jamesa, francúzskych spisovateľov päťdesiatych a šesťdesiatych rokov – Pierre-Georgesu Castexa, Rogera Cailloisa, Louisa Vaxa, no inšpiroval sa tiež úvahami autorov fantastiky devätnásteho storočia – napr. E. T. A. Hoffmanna či Sigmunda Freuda. Todorov uznáva istú podľžnosť voči svojim predchodcom pôsobiacim v dvadsiatom storočí, no i voči Freudovi a Hoffmannovi. Dokonca tvrdí, že hlavný pojem jeho teórie, *váhanie*, je prítomné už u teoretikov devätnásteho storočia, hoci je formulované iným spôsobom. Rešpektuje ich zásluhu pri stanovení kľúčových pojmov fantastickej literatúry a oceňuje ich úlohu ako priekopníkov, ktorí sa vydali na nepreskúmané územia a preukázali relevantné závery.

Zároveň však dokazuje, že ich pozorovania nie sú komplexné a organické, čiže sa javia ako nesystematické. Podľa Todorova ide len o akýsi užitočný, no neskompletizovaný glosár, ktorý si vyžaduje bližšie prediskutovanie tak, aby spoločne uspokojil všetky tri požiadavky, ktoré Todorovova paradigma literárneho textu fantastiky považuje za opodstatnené. V prvom rade je to verbalita, totiž figúry a „predstavy“, ktoré sa vo fantastike

nemôžu prejavíť inak ako ambiguálne, a preto pôsobia ako znepokojujúce, neustále na hranici reálna a imaginárna. Druhou je syntax a s ňou súvisiaca sémantika, čiže *dispositio*, koncepcia jednotlivých symbolických „skutkov“ v deji. Nakoniec treba spomenúť interpretáciu, a to v zmysle alegorickej a poetickej interpretácie, pričom si dielo nutne vyžaduje silný a rozhodujúci účinok implicitného čitateľa, ktorý sa následne stane hlavným protagonistom váhania.

Prví teoretici zaoberajúci sa fantastikou, pokúšajúci sa zhrnúť charakteristiky fantastickej literatúry do jedného modelu, či spisovatelia, ktorí k svojim dielam pridávali predhovor a doslov, nedokázali nájsť relevantné odpovede, platné pre jednotlivé diela, no zároveň pre všetky súčasne.

Todorov sa oboznámil so Solovjevovou definíciou fantastiky prostredníctvom štúdie ruského formalistu Borisa Tomaševského, ktorá je súčasťou jeho antológie *Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes* (1965). Solovjevova definícia fantastiky bola v spomínanej štúdiu uvedená v predslove k románu ruského prozaika Leva Nikolajeviča Tolstého *Vampír*. Môžeme teda predpokladať, že sa Todorov začal zaoberať problematikou fantastiky práve po tom, ako spoznal spomínanú štúdiu Tomaševského. Solovjevove vnímanie fantastiky spočíva hlavne v nasledovných tvrdeniach:

„Fantastika sa nikdy nesmie predstaviť, takpovediac, v *odhalenej* forme. Jej prejavy nesmú spôsobiť vieru v mystický zmysel udalostí v živote človeka, ale skôr naznačiť, *nepriamo naň poukázat'*. V hodnovernej fantastike vždy zostáva formálna, externá možnosť jednoduchého vysvetlenia, založená na bežných, normálnych vzťahoch medzi jednotlivými fenoménmi. ... Všetky jednotlivé zložky musia mať prirodzený charakter a jedine ich spojenie do kontextu má naznačiť kauzalitu iného typu“ (Todorov, 1965, s. 34).

V Solovjevovej definícii je prítomný fenomén *zvláštna*, ktorý možno vysvetliť dvoma spôsobmi, a to pomocou jednotlivých typov prirodzených a nadprirodzených príčin. A práve možnosť váhania medzi prvými a druhými príčinami vytvára efekt fantastiky.

Koncepcia Montaguea Rhodesa Jamesa má taktiež podobu odporúčania pre prípadných autorov fantastickej literatúry a je veľmi podobná. Znova nám ponúka dve možné riešenia:

„Mali by sme sa snažiť zvoliť taký spôsob, aby sme boli vtiahnutí do sveta postáv veľmi miernou formou; zúčastniť sa na ich činoch tak, akoby boli úplne každodenné, nedotknuté predtuchou žiadneho žánru, aby sa nám postavy zdali byť spokojné s tým, čo ich obklopuje; a do tohto pokojného prostredia by sme mali nečakane umiestniť nejakú hrozivú vec. Na začiatku vo forme nenápadnej, a potom, postupne stále vytrvalejšie, až kým neovládne celú

scénu. ... Niekedy je nevyhnutné ponechať si východisko pre prirodzené vysvetlenie, ale musím dodať: táto cesta by mala byť dosť úzka, aby ju bolo možné použiť len s ťažkosťami.“ (James, 1924, s. 6 – 7).

Medzi významných inšpirátorov Todorova patrila i Pierre-George Castex, literárny kritik, skutočný priekopník štúdií o fantastickej literatúre vo Francúzsku. Veľkým prínosom bola hlavne jeho edičná činnosť, zvlášť tá, ktorá súvisela s kompletným dielom francúzskeho spisovateľa Villiersa de l'Isle-Adama. Ponímanie fantastiky podľa Castexa spočíva hlavne v nasledovnej definícii:

„Fantastiku si netreba zamieňať za vymyslené konvenčné príbehy typu mytologického rozprávania alebo rozprávania víl, ktoré implikujú prenesenie našej mysle do iného sveta (*un dépaysement de l'esprit*). Fantastiku, naopak, charakterizuje náhle vniknutie záhady do reálneho života; vo všeobecnosti je spojená s chorobnými stavmi vedomia, ktoré prostredníctvom fenoménov, ako sú nočné mory či delírium, premieta obrazy svojej úzkosti a svojho strachu. „Kde bolo tam bolo“, písal Perrault; Hoffmann nás však nepremiestňuje do neurčitej minulosti náhle a nečakane; on opisuje halucinácie, nemilosrdne prítomné v dezorientovanom vedomí a jeho neobyčajný charakter je v pozadí bežnej reality prekvapujúco odlišný“ (Castex, 1951, s. 8).

Roger Caillois, esejista a kritik, ktorého meno sa spája so surrealizmom, zohral veľmi dôležitú úlohu v procese uznania fantastiky ako predmetu „seriózneho“ výskumu. Považujeme preto za nevyhnutné spomenúť i jeho originálne definície, prostredníctvom ktorých, počnúc rokom 1958, trval na koncepcii „prerušenia“ či akéhosi porušenia, spôsobujúceho pobúrenie racionality. Tá totiž vníma v tomto zmysle fantastiku ako „neprijateľnú“, neprípustnú skúsenosť:

„Fantastika vyjadruje porušenie, tržnú ranu, takmer neznesiteľné, nezvyčajné vniknutie do sveta reality. ... Fantastika je teda prerušenie uznaného poriadku, vniknutie neprijateľného do vnútra každodenných, nemenných zákonov a nie úplné nahradenie reálneho sveta iným svetom, výlučne podivuhodným a zázračným“ (Caillois, 1984, s. 90).

„Fantastika znamená porušenie nemenného poriadku. ... Základným procesom fantastiky je *zjavenie*: to, k čomu nemôže dôjsť, no stane sa, v istom presnom bode a okamihu, v srdci dokonale určeného sveta, a mylné sa očakávalo, že záhady sú z neho naveky odstránené. Všetko sa zdá byť rovnaké ako dnes a včera: pokojné, banálne, nič nezvyčajné sa nedeje a postupne sem preniká niečo neprijateľné alebo sa nečakane prejaví niečo neprípustné“ (Caillois, 1980, s. 92).

Caillois definoval fantastiku odvolávajúc sa nielen na svoje prvé výskumy v literatúre, no aj na dojmy, ktoré v ňom zanechali obrazy renesančného surrealistu Hieronymusa Boscha.

Za fantastické považuje jedine to, čo sa javí ako neprípustné porušenie zákonov skúsenosti a rozumu. Ak však nejaké neuvážené rozhodnutie alebo okolnosť urobí z fantastiky normu, podľa ktorej sa potom správa nový sled udalostí, fantastika je ihneď nefunkčná a znehodnotená. Už nedokáže vyvolať úzkosť a prekvapenie. Caillois sa odvoláva na emocionálnu intenzitu, neprijateľné narušenie empirických zákonitostí. Navyše poukazuje na normalizovanú fantastiku, ktorá už nie je dokonalou fantastikou, pretože sa stáva pravidlom, koherentnou schémou, „princípom nového poriadku“. No Caillois nenaznačuje rozdiel medzi *zvláštnom* a *zázračnom* a ani podmienku neurčitosti či nerozhodnosti, ktorú Todorov následne obnovil, použijúc pritom termín *váhanie*.

Louis Vax prezentoval svoje názory ohľadom literárnej fantastiky predovšetkým vo svojich dvoch knihách: *L'art de la littérature fantastique* (1960) a *La séduction de l'étrange* (1965). Svojimi formuláciami koriguje závery o „neprijateľnom“ a „nevysloviteľnom“, ktoré formuloval Caillois, a nahradil ich pojmom „nevysvetliteľné“. Do svojho výskumu zahrnul mnohé fenomény a texty, ktoré dovtedy neboli preštudované, a tak značne rozšíril celú oblasť výskumov, týkajúcich sa fantastiky. V centre jeho definície sa nachádza úsudok o „konflikte“ medzi „reálnym“ a „možným“. Súčasne jeho definícia obsahuje i tvrdenie, podľa ktorého v sebe fantastika ukrýva výrazný prvok „oklamania“ či „omámenia“:

„Aby fantastika vzbudila pozornosť, nestačí jej len prerušiť reálno, je potrebné, aby jej reálno podalo ruku, pripustilo jej *oklamanie*. ... Fantastika nám, prebývajúcim v reálnom svete, v ktorom sa aj nachádzame, rada predstavuje ľudí, ako sme my, náhle postavených pred niečo nevysvetliteľné“ (Vax, 1965, s. 88).

Toto *nevysvetliteľné* môže na konci príbehu viesť k neznámemu fenoménu, ktorý sa prejaví v budúcnosti, alebo k udalostiam z predchádzajúcej skúsenosti z minulosti. Fantastická poviedka však stavia na prítomnosti, a tá je poznačená neistotou a vyhrotenu situáciou. No hoci Vax považoval za základ náhlu možnosť nevysvetliteľného vo svete každodennej reality a pridal nerozhodnosť ako ideálny znak, nenaznačil žiadny evidentný posun z paradigmatickej úrovne na syntagmatickú úroveň. Následne sa tak *záhada* a *nevysvetliteľné*, hoci obdarené prekvapením náhleho prerušenia a strachom, javia ako navzájom zameniteľné synonymá a samotný proces narácie zostáva nezachytený.

Niet pochyb o tom, že práve Todorovova teória rieši spomenuté nejasnosti, a keďže je zostavená a realizovaná veľmi precízne, zobrazuje kompletný náčrt, ktorý lokalizuje a opisuje nielen fantastiku, ale aj súvisiace fenomény. Preto je pre výskum fantastiky v súčasnosti rozhodne nevyhnutné preskúmať i jeho koncepciu tohto literárneho podsystemu.

Kvôli svojim komplikovaným, a zároveň fascinujúcim charakteristickým znakom si fantastika zaiste právom zaslúži záujem, ktorý bol vyvolaný len v posledných rokoch. Napriek diferenciáciám pri jej rozlišovaní a napriek tým najrôznejším definíciám, či rôznorodým procesom a špecifickým riešeniam možno skonštatovať, že spomínaný bizarný literárny korpus má vo všeobecnosti svoju konštantnú a spoznatelnú dimenziu, takže jeho výskum je istotne opodstatnený.

Literatúra

BONIFAZI, N.: *Teoria del fantastico*. Ravenna : Longo Editore, 1982.

CAILLOIS, R.: *Au coeur du fantastique*. Paris : Gallimard, 1965. (Preklad do taliančiny bol publikovaný v roku 1984 pod názvom *Nel cuore del fantastico*. Milano : Feltrinelli, 1984.)

CAILLOIS, R.: *Fantastique*. In : GREGORY, C : *Encyclopaedia Universalis*, E. U. Paris, France, VI, 1980, s. 92.

CASTEX, P.-G.: *Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant*. Paris : Corti, 1951.

JAMES, M. R.: Introduction. In: Collins, V. H.: *Ghosts and Marvelp. A Selection of Uncanny Talep*. London : Oxford University Press, 1924.

TODOROV, T.: *Introduction à la littérature fantastique*. Paris : Seuil, 1970. (Preklad do taliančiny: *La letteratura fantastica*. Traduzione di Elina Klersy Imberciadori. Milano : Garzanti, 2000.)

TODOROV, T.: *Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes*. Paris : Seuil, 1965. (Preložené do taliančiny v roku 1965 pod názvom *I formalisti russi*, Torino : Einaudi, 1965.)

VAX, L.: *L'art et la littérature fantastiques*. Paris : Presses Universitaires de France, 1960.

VAX, L.: *La séduction de l'étrange. Etude sur la littérature fantastique*. Paris : Presses Universitaires de France, 1965.

Resumé

Definizioni del fantastico fatte dai predecessori di Tzvetan Todorov

Tzvetan Todorov nel 1970 definiva il fantastico un genere letterario specifico e storicamente fondato, riprendendo alcune proposte fatte in precedenza da vari studiosi. Riprendeva alcune intuizioni di un gruppo di critici e scrittori francesi degli anni Cinquanta e Sessanta, ispirandosi alle riflessioni di poetica degli autori fantastici dell'Ottocento. Todorov ammette che la nozione centrale della sua teoria, l'esitazione, è presente, formulata in maniera diversa, fin dall'Ottocento. Tuttavia ritiene che le loro osservazioni siano incomplete e disorganiche.

DOSTOJEVSKIJ A BULGAKOV

Anton Repon

Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica
anton.repon@umb.sk

O diele Dostojevského sa popísali stohy papiera. Jeho románom dávali rôzne prívlastky – polyfonický, naturalistický, sociálno-kritický, psychologický. Niektoré jeho spisy sa zaoberajú kresťanskou vierou a Bohom, v iných videla marxistická kritika predzvesť kritického realizmu. Ďalšími prívlastkami sa zasa oháňali moderní existencialisti. Zakladateľ psychoanalýzy Sigmund Freud prirovnal Karamazovovcov k Hamletovi či Kráľovi Oidipovi. Karamazovovci sú zhustením myšlienkového sveta a pochybností autora a predznamenávajú mravné konflikty 20. storočia – boj medzi rozumom a inštinktami, medzi láskou a nenávisťou, vierou v dobro a Boha a skepsou, vojny medzi národmi, ideologickými a náboženskými systémami, zemetrasenia, cunami a navyše konflikt generácií.

Jean-Paul Sartre zasa povedal, že všetok francúzsky existencializmus je obsiahnutý v jedinej myšlienke Ivana Karamazova – ak nie je Boh, všetko je dovolené. Na jednom sa zhodujú všetci – viac než tridsaťročná literárna cesta Fiodora Michajloviča Dostojevského potvrdila, že Rusko zrodilo svetového autora. Dostojevskij sa narodil takmer pred 190 rokmi – 11. novembra 1821 v Moskve. Dostojevskij bol presvedčený, že úlohou ruskej literatúry je „восстановление погибшего человека.“ Toto veľké poslanstvo, v podstate, celej ruskej klasickej literatúry, bolo vnímané a realizované v práci Michaila Bulgakova. Môžeme predpokladať, že vzkriesenie umierajúceho človeka a jeho návrat do nového života, je hlavnou témou románu Majster a Margaréta. „Мы должны оценить человека во всей совокупности его существа, человека как человека, даже если он грешен, несимпатичен, озлоблен или заносчив. Нужно искать сердцевину, самое глубокое средоточие человеческого в этом человеке“ – písal Bulgakov (1). Román je niekedy chápaný ako vytvorenie nového človeka a života s jeho skutočnými hodnotami (dobro, láska, kreativita). Zdá sa, že autor nám ponúka možnosť vyliezť po rebríku poznania, maľuje pred nami symbolické i reálne obrazy duchovného vývoja človeka, vtlačeného do podoby Bezdomovca, Berliozu, Majstra, Margaréty, Piláta, Wolanda, Ješua.

Románu Majster a Margaréta je venovaných množstvo kníh a článkov, a bude ich napísaných ešte viac... Medzinárodná bibliografia Bulgakova, založená v USA v roku 1976, zosťarla.

Román postupne zarástol komentármi rôznych kvalít, množstvom výkladov z pera „evanjelických hláv“, existuje zoznam prototypov, niektorých veľmi dôsledných, seriózných, v duchu bulgakovského „mudrca“ Fesi, mytologickými a demonologickými štúdiami, presnými autorovými opismi literárnych a dokumentárnych zdrojov. Román čítame ako akýsi zložitý „kód“, bol zinscenovaný, sfilmovaný. Ako vnímavo predpovedal autor: *«Было большое брожение умов»*. Tieto práce, niekedy zaujímavé a užitočné, by však nemali zatieniť hlavný zmysel a účel románu. Hoci autor nazýva knihu *«моими секретными мифами»*, obrazy Majstra a Margaréty nie sú kód. Identifikovať a popísať zdroje románu je dôležité, pretože medzi použitými prameňmi a Bulgakovými obrazmi existujú obrovské vzdialenosti. Použiť múdre slovo „vplyv“ je v tejto polohe nedostačujúce.

Domnievame sa, že je nutné vysvetliť výber zdrojov autora, jeho postoj k nim, spôsob práce s týmito zdrojmi a porozumieť pohnútkam v tvorivom myslení Bulgakova. Chceme upozorniť na jeden príklad, ktorý, ako sa zdá, nie je dostatočne zmapovaný literárnymi bádateľmi. V Dostojevského románe Besi ľstivý kapitán Lebiadkin s netrepezlivosťou očakáva príchod Stavrogina a pripraví pre neho malé prekvapenie – prestretý stôl. Bolo na ňom jedlo: šunka, teľacina, sardinky, syr, malá zelená karafa a fľaša Bordeaux; a všetko bolo čisté, zručne naservírované. V Bulgakovovom románe Woland ponúka opitému Sťopkovi Lichodejevovi rovnakú láskavosť: *„Стопа выplešтил очи, keď videl, že na malom stolíku je táčňa a na nej nakrájaný biely chlieb, lisovaný kaviár v mištičke, nasolené rýdziky na tanieriku, čosi v rajničke a napokon vodka v zlatníčkovej objemnej karafe... Slovom, všetko bolo naservírované ako sa patrí, odborne“*(2).

Samozrejme, problém nespočíva v podobnosti citácií. Sledujeme postupné smerovanie a hľadanie spisovateľa, jeho presun k hlavnej knihe. V románe Biela garda, v ktorom autor zobrazuje ideu rodiny (*«мысль семейную»*) a obyčajných ľudí v centre histórie, čitatelia a kritici si okamžite všimli úplne originálne, lyrické obrazy, ktorým nechýba humor a satira a nadväzujú na tradíciu ruského eposu, Puškinovu Kapitánovu dcéru a Vojnu a mier Leva Tolstého. V Majstrovi a Margaréte počujeme iný hlas – hlas proroka a vizionára, nemilosrdného kritika a znalcu temných hlbín meniacich sa ľudských duší, o ktoré večne bojujú Boh a diabol. Áno, Bulgakov – umelec a mysliteľ – sa približuje k Dostojevskému vo väčšine filozofických úvah o večnom probléme dobra a zla, o zločine a treste. Fantázia, humor a satira (Bugakovom tak milovaný Gogoľ) mu v tom len pomáhajú.

Vo svojej hlavnej knihe nadväzuje na tému *«Белой гвардии»*, avšak sociálna a duchovná kríza v Rusku v roku 1930 sa ešte viac prehĺbila, a nadobudla iné formy; pády a zmätok ľudí, ich dobrovoľné alebo vynútené spojenectvo so silami zla a temnoty sa konštituovali jasnejšie. Napĺňali sa najhoršie proroctvá z Apokalypsy a Dostojevského

románu Besi. Oveľa viac ako inokedy bolo potrebné triezvo a inteligentne pripomínať ľuďom svet dobra, vysokých ideálov, vytrvalosť a vieru.

Pripomeňme si jednu dôležitú konverzáciu, ktorá sa konala v byte dramatika K. Treneva 9. 4. 1939. Bulgakov, ktorý v tom čase už mal napísané hlavné kapitoly svojho románu a pracoval na svojej hre Batumi, sa stretol s V. J. Kirpotinom, hlavným straníckym literárnym funkcionárom typu Berlioz, človekom inteligentným a vzdelaným, neskôr autorom mnohých kníh o Dostojevskom, v ktorých napriek povinnej marxistickej ideológii zaznieva skutočnú pravdu o *«архискверном писателе»*.

O niekoľko rokov neskôr Kirpotin poznamenáva: *«Один раз в своей жизни мне пришлось, сидя за столом, беседовать с Михаилом Булгаковым. Он спросил меня: кого я люблю из русских писателей? Я ответил: «Пушкина и Толстого». Он сказал: «А я Гоголя и Достоевского». Порозмышлял и добавил: «Я давно заметил: человеку, любящему Пушкина, непременно нравится Толстой, а человеку, любящему Гоголя, Достоевский». В общем, я согласился с ним»* (3). Na písacom stole u Bulgakova ležali dve Dostojevského knihy – Idiot a Besi. Autor knihy Majster a Margaréta ich poznal lepšie než niektorí profesionálni bádatelia Dostojevského. Vedel, že to nie sú jednotlivé diela, ale dialóg. Román Idiot je kniha o ruskom Kristovi, pozitívne krásnom človeku, čistom, úprimnom, ktorý praje všetkým len dobro, nie je schopný tieto vysoko kresťanské ideály previesť do fragmentov spoločnosti, presiaknutej sebecktom, nevernosťou, lžou, chamtivosťou, hnevom a trestnou činnosťou. Ide za svetlom, bojuje s temnotou v srdciach ľudí, a oni sa menia a idú za ním, ale víťazstvo pripadne diablovej. A ako ťažko bolo veriaceму autorovi napísať knihu o tejto hroznej neschopnosti ruského Krista... Knieža Myškin – čistý, ale bezmocný hrdina románu – je postavený do ostrého kontrastu s tmavými, arogantnými ruskými démoni z románu Besi, ktorí chcú zmenu ruského spôsobu života dosiahnuť prostredníctvom vraždy a podvodu, chcú, aby v platnosti ostali všetky ich „moderné“ politické názory a utópie o budúcnosti v socialistickom raji. Táto filozofia chudoby, bohužiaľ, žije dodnes, pretože démoni – zatiaľ – vyhrávajú. Týmto prorockým dialógom akoby Dostojevskij odpovedal revolučným demokratom a Černyševskému, konzervatívnym kruhom a slovianofilom, márne hľadajúcim výstup z „tohto sveta“, ktorí riešenie problémov vidia v návrate k ortodoxnému kresťanstvu.

Bulgakov sa domnieva, že nie v tejto smelej, nemilosrdnej odpovedi, nie v ostrej ideologickej výmene názorov je skrytý význam a vnútorná umelecká jednota Idiota a Besov. O význame románov Dostojevského povedal už filozof V. V. Rozanov: *«Удивительно: в эпоху совершенно безрелигиозную, в эпоху существенным образом разлагающуюся, хаотически смешивающуюся – создается ряд произведений, образующих в целом что-то напоминающее религиозную эпопею, однако со всеми чертами кощунства и хаоса»*

своего времени» (4). A syn profesora – teológa, Michail Bulgakov, videl v týchto pokániach a prorockých knihách nielen románové dilógie, ale Evanjelium Dostojevského, kde hlavnou postavou je postava Krista bojujúceho za svoje zatúlané deti a vyhnanie mocných posadnutých démonov zo záhrady.

Knihy sú dve, ale len jedna tragédia. Nie je to iba ruská tragédia, ale celosvetová. Dostojevskij v Besoch povedal, že: „*pre plnosť života je potrebné toľko nešťastia ako aj šťastia...*“ (5).

Podme od začiatku. Pri Partiarchových rybníkoch Bezdomovec, Berlioz a Woland hovoria o tehle, ktorá môže vždy spadnúť človeku na hlavu. Ide o typicky ruskú konverzáciu v duchu románov Dostojevského. To nie je len paradox, ale jasná, literatúrou rozpracovaná národná myšlienka o predurčení, osude. Za ňou nasleduje večná idea vyjadrená v názve slávneho románu Zločin a trest. Aj to je evanjeliová idea, ktorú smelo interpretuje Bulgakovov Ješua prekvapenému Pilátovi.

«*...Самый осторожный человек не может всякую минуту защититься от кирпича, падающего с соседнего дома»* (6), bolo povedané v Dostojevského románe Idiot. Kto vládne a kontroluje tehlu? Diabol? Nie, on okamžite popiera pravdivosť tejto moci nad celosvetovým poriadkom a osudom jednotlivca. Ale potom, kto to je? Slávny ruský filozof a mučeník Čaadajev hovorí:

„*Často ma volali šialenec, a ja som sa nikdy nebránil takému pomenovaniu a tentoraz hovorím – amen – ako to vždy robím, keď na moju hlavu padá tehla z neba*“ (7).

Satan je vyhnaný z neba, a preto nemôže zasiahnuť. Ale nebesia nie sú prázdne. V románe Bulgakova, rovnako ako v Bratoch Karamazovovcoch, existuje ďalšia sila – Boh, a čo viac, Boh je jeden z hlavných a najaktívnejších postáv v románe Majster a Margaréta.

Ak je román postavený na Evanjeliu, v strede jeho pozornosti musí byť Ježiš Kristus. Už bolo povedané, Ješua svojim presvedčením a nebojnosťou pripomína Dona Quijota, o ktorom Bulgakov, pracujúc nad románom, veľa rozmyšľal a napísal o ňom hru. Ale ešte viac nám Ješua pripomína knieža Myškina z Dostojevského románu Idiot – jemného, zasneného, ľudsky slabého s čistou dušou, všemohúcnosťou, ktorá je citelná najmä v scéne ukrižovania: «*Он все время пытался заглянуть в глаза то одному, то другому из окружающих и все время улыбался какой-то растерянной улыбкой*» (8).

U Bulgakova pozorujeme zmeny aj u diabla. Demagóg – sofista z Bratov Karamazovovcov (niektoré jeho črty sú zobrazené v malom výkonnom démonovi Korovievovi) sa premieňa na spokojného, pokojného, všemohúceho, vševedúceho Diabla. Postava Wolanda si od neho vyžaduje strohosť, vznešenosť. Inak by sa nemohol postaviť vedľa Ješua. Spomína si na Dostojevského myšlienku vyjadrenú v Idiotovi: «*Закон*

саморазрушения и самосохранения одинаково сильны в человечестве! Дьявол одинаково владычествует человечеством до предела времен, еще нам неизвестного. Вы смеетесь? Вы не верите в дьявола? Неверие в дьявола есть французская мысль, есть легкая мысль» (9). Za takúto ateistickú ľahkomyselnosť zaplatil nomenklatúrny hráč Berlioz. Diabol sa mení a mení sa i bulgakovovský román. To však neznamená, že autor ospravedľňuje zlo vo svete. Ale bez hroznej práce Wolanda, ako aj bez trestnej činnosti Petra Verchovenského a Fedky v Besoch nie je možné dosiahnuť pocit plnosti a konečnej spravodlivosti života, ktorý Bulgakov v románe pomenoval *«гармонией страдания»*.

Umelecký svet Majstra a Margaréty je riadený vysokými a poctivými úvahami; je to lekcia o morálke, čisto ruský román – tragédia o zločine a treste. Dostojevského obľúbené myšlienky z románov Besi a Idiot našli svojho dediča a nástupcu. Všetko je rovnako vypovedané v Idiotovi: *«Сострадание есть главнейший и, может быть, единственный закон бытия всего человечества»* (10). V Majstrovi a Margaréte víťaznú silu súcitu a milosrdenstva dokonca pripúšťa neľudský Woland. Pokračujúc v šľapajach Idiota a Besov Michail Bulgakov vytvoril ruské Evanjelium od Majstra, a jeho Ješua, jeho viera a nádej sa z ničoho nič stali realitou, ktorá nás súčasníkov vracia k večným témam večnej knihy, ktorú v matnom svetle sviečok čítali vrah a prostitútka v slávnom románe Dostojevského. Dostojevskij povedal, že hlavný účel a cieľ vysokého humanistického umenia ruskej klasiky spočíva vo *«восстановлении погибшего человека»*. To je hlavná téma a problém románu Majster a Margaréta. Veď v skutočnosti táto myšlienka je veľké posolstvo Dostojevského a celej klasickej ruskej literatúry od Puškina po Čechova – nájsť v človeku človeka, pomôcť zablúdenému, stratenému, zničenému človeku vrátiť sa späť do života.

Sviatosť eucharistie je obsiahnutá v jednote človeka s Bohom a prísľube budúceho vzkriesenia. Po spojení diabla s Margarétou okamžite nastáva „vzkriesenie“. Smrť Majstra a Margaréty nastáva po „spojení“ s diablom: *«Вино нюхали, налили в стаканы, глядели сквозь него на исчезающий перед грозой свет в окне. Видели, как все окрашивается в цвет крови»* (11).

Sviatosť manželstva v románe uskutočňuje Woland, zmieruje Majstra a Margarétu, a posilňuje zväzok požehnaním a darom – zlatou podkovou s diamantmi. Podľa učenia pravoslávnej Cirkvi, sviatosť pomazania je duchovné liečenie na telesné neduhy, a tiež dáva chorým nádej, konať pokánie za hriechy, na oľutovanie, ktorých nemali čas. Pravda, lekár, ktorý lieči telesné neduhy nevysvetliteľnými prostriedkami – taký môže byť len jeden – Ješua Ha-Nozri.

Román Michaila Bulgakova *Majster a Margaréta* je kniha o rozlúčke so životom a ľuďmi, rekvieom pre seba. Ale v dobe, v ktorej bol román napísaný, je to poetická kniha. V tomto diele je vyjadrená viera v lásku a nádej, pretože ľudia nie sú rozbití silami zla, nie sú rozdrvení, ale vzkriesení.

Michail Bulgakov ostáva vždy verný tomuto posolstvu.

Poznámky

- 1 Citované z knihy BULGAKOV, M. A.: *Majster a Margaréta*. Bratislava : Slnovrat, 2002.
- 2 Tamtiež, s. 16.
- 3 Citované z knihy KIRPOTIN, V. J.: *Mir Dostojevskogo: etjudy i issledovanija*. Moskva : Sovetskij pisatel', 1972.
- 4 Citované z knihy ROZANOV, V. V.: *O pisatel'ach i pisatel'stve*. In: Pamjati F. M. Dostojevskogo (1906). www.bibliotekar.ru/rus-Rozanov/72.htm
- 5 Citované z knihy DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Běsi*. Praha : Odeon, 1987.
- 6 Citované z knihy DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot*. Bratislava : Tatran, 1989.
- 7 Citované z knihy ČAADAJEV, P. J.: *Filosofičeskije pis'ma*. In: Pis'mo treťje. Praha : Odeon, 1987.
- 8 Citované z knihy DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot*. Bratislava : Tatran, 1989.
- 9 Citované z knihy DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot*. Bratislava : Tatran, 1989.
- 10 Citované z knihy DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot*. Bratislava : Tatran, 1989.
- 11 Citované z knihy BULGAKOV, M. A.: *Majster a Margaréta*. Bratislava : Slnovrat, 2002.

Literatúra

- BACHTIN, M. M.: *Dostojevskij umělec*. Praha : Čs. spis., 1971.
ČERVEŇÁK, A.: *Dostojevského sny*. Pezinok : Formát, 1999.
DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Idiot*. Bratislava : Tatran, 1989.
DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rusko a Európa. Z Denníka spisovateľa*. Bratislava : Vydavateľstvo Európa, 2010.
DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Rozjímání o Vel'kom inkvizitorovi*. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2005.
DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Bratia Karamazovovi*. Bratislava : Tatran, 1990.
DOSTOJEVSKIJ, F. M.: *Denník spisovateľa*. Praha : Odeon, 1977.
GROSSMAN, L.: *Dostojevskij*. Bratislava : Tatran, 1979.

Резюме

«Взывая к человечности, гуманизму» Достоевский прошел трудный путь исканий. В основе их была любовь к человеку, к русскому народу, вера в великое историческое предназначение России. Высокий гуманизм, глубина художественных исканий Достоевского привлекают к нему прогрессивных писателей мира. Все ценили и ценят в Достоевском гениального художника-психолога, с потрясающей силой обнажившего трагедию голода, нищеты, попрание человеческого достоинства «униженных и оскорбленных».

Высокими и честными размышлениями движем художественный мир «Мастера и Маргариты», таковы уроки нравственности этого чисто русского романа-трагедии о преступлении и наказании Михаила Булгакова. Идеи «Бесов» и «Идиота», любимые мысли Достоевского нашли своего наследника и продолжателя. Ведь сказано же в «Идиоте»: «Сострадание есть главнейший и, может быть, единственный закон бытия»

всего человечества». В «Мастере и Маргарите» победительную силу сострадания и милосердия признает даже бесчеловечный Воланд. Вослед автору «Идиота» и «Бесов» Михаил Булгаков создал русское Евангелие от Мастера, и его Иешуа, его вера и надежда неожиданно стали реальностью, вернув нас сегодня к вечным темам вечной книги, которую при тусклом свете свечи читали убийца и блудница в знаменитом романе Достоевского.

Достоевский говорил, что основная идея и цель высокого гуманистического искусства, русской классики — «восстановление погибшего человека». Это главная тема и задача романа «Мастер и Маргарита». Сохранилась запись интереснейшей булгаковской мысли: «Мы должны оценить человека во всей совокупности его существа, человека как человека, даже если он грешен, несимпатичен, озлоблен или заносчив. Нужно искать сердцевину, самое глубокое средоточие человеческого в этом человеке». Ведь это, в сущности, великий завет Достоевского, всей русской классической литературы от Пушкина до Чехова — «при полном реализме найти в человеке человека». И помочь погибающему, изверившемуся, разрушенному человеку, возродить его к новой жизни.

Равнодушно читать Достоевского невозможно. И как бы мы спорили с великим романистом, как бы ни расходились с ним во взглядах на некоторые жизненные вопросы, мы всегда ощущаем его неприятие несправедливо устроенного общества, его гуманизм, его страстную мечту о гармонической, светлой жизни. Михаил Булгаков всегда был верен этому завету.

PREKLAD SYNONÝM V KORPORÁTNÝCH DOKUMENTOCH Z ANGLICKÉHO DO SLOVENSKEHO JAZYKA

Jana Šavelová

Fakulta Humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

jana.savelova@umb.sk

1 Úvod

V našom príspevku sa budeme zaoberať problematikou prekladu synonym z anglického do slovenského jazyka, ktoré sa vyskytujú v dokumentoch potrebných pre zapísanie novej spoločnosti do Obchodného registra. Preklad takýchto dokumentov je oprávnený urobiť len certifikovaný prekladateľ zapísaný v Registri znalcov, tlmočníkov a prekladateľov na Ministerstve vnútra Slovenskej republiky. Prekladateľ postupuje podľa stanovených právnych predpisov, zákon č. 382/2004 Z. z. a zákon č. 491/2004 Z. z. Pri preklade dokumentov nevyhnutných pre zapísanie novovzniknutej spoločnosti do Obchodného registra čelí prekladateľ problémom, ktoré okrem lingvistických aspektov súvisia aj s rozdielnymi právnymi systémami Slovenskej republiky a angloamerického sveta.

2 Charakteristika niektorých typických črt anglického právneho jazyka

Slovenský termín „korporátne dokumenty“ a jeho anglický ekvivalent „corporate documents“ sa týka dokumentov potrebných na založenie spoločnosti a zápis spoločnosti do obchodného registra, takých ako spoločenská zmluva (Memorandum of Association), stanovy spoločnosti (Bylaws), výpis z obchodného registra (Certificate of Incorporation), plná moc (Power of Attorney) a iných dokumentov požadovaných podľa platnej slovenskej legislatívy. Korporátne dokumenty písané v anglickom jazyku požívajú jazyk anglického práva a obchodnú angličtinu. Obchodná angličtina v jazyku korporátnych dokumentov nepredstavuje pre slovenského prekladateľa nijaký zásadný problém, aj keď má svoje špecifiká. Problematická je právna angličtina, ktorá sa líši od slovenského právneho jazyka v gramatike, štylistike a v slovnej zásobe. Právny jazyk charakterizuje Tomášek (1998) ako odborný jazyk, ktorý zachycuje a prenáša právne texty a z funkčného hľadiska je potom prostriedkom komunikácie v rámci práva ako normatívneho systému. Melinkoff (1994) chápe jazyk práva „the language of the law“ ako jazyk, ktorý by mal z hľadiska komunikácie zodpovedať bežnej reči. Problém vidí vo fakte, že bežnej reči vôbec nezodpovedá. Jazyk

práva má špecifické vlastnosti, ktoré sa prejavujú v gramatických, štylistických a lexikálnych aspektoch.

Lexiku právneho jazyka najlepšie vystihuje Melinkoffova (1994) charakteristika:

- a) časté používania bežných slov v nezvyčajných významoch,
- b) časté používanie slov zo starej angličtiny a stredovekej angličtiny,
- c) časté používanie latinských slov a fráz,
- d) používanie slov zo starej francúzštiny a anglonormánskych slov
- e) používanie slov a fráz so špeciálnym významom v určitom kontexte,
- f) používanie žargónu,
- g) časté používanie formálnych slov,
- h) zámerné používanie slov a výrazov s flexibilným významom,
- i) manierizmus, ktorý sa prejavuje v strojenosti, vyumelkovanosti, kvetnatosti a formovými náležitosťami.

Na ilustráciu uvádzame príklady v anglickom jazyku a ich preklad do slovenského jazyka:

- a) časté používania bežných slov v nezvyčajných významoch (napr. *action* = súdna žaloba, *without prejudice* = bez straty akýchkoľvek práv, *these presents* = v tomto právnom dokumente sa uvádza);
- b) časté používanie slov zo starej angličtiny a stredovekej angličtiny, (napr. *forthwith* = bezodkladne, *herein* = v tomto dokumente, *aforesaid* = hore uvedené);
- c) časté používanie latinských slov a fráz (napr.: *pari passu* = rovnako; *mens rea* = protiprávny úmysel, *lex fori* = právo miesta, kde sa prípad prejednáva);
- d) používanie slov zo starej francúzštiny a anglonormánskych slov (napr.: *defendant* = žalovaná strana, *plaintiff* = žalujúca strana, *covenant* = zmluva, dohoda, *morgage* = hypotéka),
- e) používanie slov a fráz so špeciálnym významom v určitom kontexte (napr.: *negligence* = nedbanlivosť, *punitive damages* = náhrada škody nad bežnú kompenzáciu, *landlord and tenant* = prenajímateľ bytu a nájomca),
- f) používanie žargónu (napr.: *court below* namiesto *lower court* – súd nižšej inštancie, *due care* = stanovený štandard pre povinnosť, *without prejudice* = fráza, ktorá sa používa pri rokovaniach zmluvných strán v písomnom styku a znamená, že dohodu nie je možné predložiť súdu alebo sa na ňu spoliehať, ak sa zmluvné strany nedohodnú),
- g) časté používanie formálnych slov (napr. v preambulách zmlúv: *whereas the parties agree* = zmluvné strany sa dohodli, *prior* namiesto *before*, *subsequent* namiesto *after*),

h) zámerné používanie slov a výrazov s flexibilným významom (napr. *and/or* = a/alebo, *on or about* = fráza týkajúca sa dátumu a miesta pri podávaní žaloby. *Thus, a complaint will read on or about July 11, 2009* = Žaloba sa bude prejednávať dňa 11. júla 2009),

g) snaha o extrémnu precíznosť (napr. *words in singular include the plural and vice versa* = slová v singulári budú zahŕňať aj plurál a naopak, *including, but not limited to* = vrátane, ale bez obmedzenia na; ... *including, but not limited to buildings, offices, means of transportation* = vrátane, ale bez obmedzenia na budovy, úrady, dopravné prostriedky),

h) manierizmus, ktorý sa prejavuje v strojenosti, vyumelkovanosti, kvetnatosti a formovými náležitosťami; napr. zdvojené výrazy “*doublings*”, *place and stead* = miesto, *last will and testament* = posledná vôľa; časté sú aj “*triples*”, *to amend, to modify and to supplement* = zmeniť; *This agreement may only be amended, modified and supplemented in writing* = Túto zmluvu je možné meniť len v písomnej forme).

Vyskytujú sa aj zvláštne kombinácie ako napr. zo starej angličtiny *withstand* (*oppose*), stredovekej latinčiny *non obstante*, stredovekej francúzštiny *non obstant*, ktoré sú pôvodom pre *nothwithstanding* (= despite the fact), ktoré má častý výskyt v korporátnych dokumentoch. Bázlik a Ambrus (2008) charakterizujú „*nothwithstanding*“ ako prvok, podobný predložke, v prípusťkovom význame, ktorý je viac alebo menej synonymný s „*regardless*“ a jeho prítomnosť predstavuje silný indikátor formálneho, právneho charakteru textu.

3 Preklad synonym v korporátnych dokumentoch

Používanie synonym ako zdvojených výrazov v právnom anglickom jazyku, známych pod termínom „*doublings*” alebo „*two words in one pattern*” patrí aj k špecifikám právneho jazyka korporátnych dokumentov. Ich nadmerné používanie chápeme ako prejav zbytočnej vyumelkovanosti či kvetnatosti, ktorý spôsobuje pri preklade zbytočné problémy a sťažuje zrozumiteľnosť preloženého textu. Prekladateľ tak čelí náročnej úlohe nájsť vhodné synonymá pri preklade korporátnych dokumentov, čo nie je vždy pri právnej angličtine možné. Preto je namieste otázka, či je to vôbec za každých okolností potrebné, ak sa stotožňujeme s chápaním synonym podľa Richardsa a Platta (2003). Podľa nich je synonymum slovo, ktoré má rovnaký alebo takmer rovnaký význam ako iné slovo. Podobne Rajnohová (1999) charakterizuje synonymá podľa Schippanovej (1987), ktorá uvádza, že synonymá sú jazykové jednotky a štruktúry, ktoré sa od seba formálne odlišujú a majú podobný alebo rovnaký význam, a preto sa zhodujú v sémach, prípadne môžu sprostredkovať rovnakú informáciu.

Ak sprostredkujú rovnakú informáciu, ich používanie v právnej angličtine vo forme „*two words in one pattern*“ sťažuje prácu slovenskému prekladateľovi a radí ich do kategórie

redundantného manierizmu. Existuje viacero dôvodov pre jav synonymie v jazyku právnej angličtiny, a preto aj v jazyku korporátnych dokumentov. Používanie synonym radených za sebou, jav označený v anglickom jazyku ako „two words in one pattern“ alebo „doublings“ má aj historické príčiny. Existuje množstvo bilingválnych synonym, zdvojených v jazyku práva s pôvodom vo francúzštine a latinčine, napr. *final and conclusive*, *pardon and forgive*, *will and testament*. Podobne existujú zdvojené výrazy francúzskeho pôvodu, čiastočne modifikované latinským pôvodom: *authorize and empower*, *null and void*, *fraud and deceit*. Rovnako existujú spárené výrazy, ktoré majú svoj pôvod v starej angličtine: *by and with*, *each and all*, *each and every*. Okrem historických dôvodov sa používanie „two words in one pattern“ často v právnej angličtine zdôvodňuje snahou o extrémnu precíznosť.

V nasledujúcej vete sa vyskytujú synonymá *force and effect*. Uvádzame príklad ich prekladu.

The Agreement shall enter into force and effect on October 19, 2008 and shall thereafter continue in force successive periods of one (1) year each, subject to termination by either party at the end of any term of one (1) year on the giving of not less than three (3) month prior notice in writing to the other. (Táto zmluva nadobudne platnosť 19. októbra 2008 a bude naďalej platiť vždy nasledujúce obdobie v trvaní (1) jedného roka, pričom túto zmluvu môže ukončiť ktorákoľvek zmluvná strana na konci takéhoto jednoročného (1) obdobia na základe oznámenia v písomnej forme zaslaného druhej zmluvnej strane najneskôr tri mesiace (3) vopred).

Melinkoff (1994:352) uvádza, že právnici používajú *force and effect* ako synonymá; t. j. ak je niečo *in force*, tak je aj „*in effect*“ a naopak a radenie slov za seba nezmení ich význam a nepridá nič na presnosti vyjadrenia. Z toho dôvodu aj ich preklad do slovenského jazyka ako zdvojeného výrazu nie je ani v tomto prípade potrebný. Iná situácia môže nastať pri preklade slovenského *platný a účinný* (*valid and in effect*), čo pri preklade zo slovenského do anglického jazyka nemožno zamieňať alebo vynechať. Ide o problém, ktorý Tomášek (1998) charakterizuje ako problematiku intersemiotického (medzijazykového) prekladu a intrasemiotického (vnútrojazykového prekladu). Inými slovami, prekladateľ si musí overiť, či prekladaný termín má vo východiskovom a cieľovom jazyku rovnaký význam. Predpokladom pre intersemiotický preklad je jazyková príprava a predpokladom intrasemiotického prekladu je príprava odborná. Matějková (2000) zdôrazňuje, že nestačí len osvojiť si dva „právne jazyky“ (väčšinou sa obsah tohto označenia redukuje na právnu terminológiu). Dôležitým momentom je schopnosť rozpoznať a pomenovať rozdiely v právnych poriadkoch, v právnych kultúrach a ich komunikačných konvenciách. Vlastné jadro kompetencie prekladateľa právnych textov spočíva v schopnosti eliminovať

komunikačné bariéry, vyplývajúce z rozdielov v právnych kultúrach a z ich zdanlivých podobností a z množiny rovnakého, podobného a rozličného vytvoriť množinu akceptovateľného. Bell (1995) považuje synonymiu za obzvlášť problematickú pre prekladateľa, pretože v podstate ide o prekryvanie významu a absolútna. 100 % synonymia pri preklade do cieľového jazyka je zriedkavá a takmer nemožná. Ak sa prikláňame k názoru, že fenomén „two in one pattern“ je redundantný a prekladateľ na dostatočnej úrovni zvláda kompetenciu lingvistickú, odbornú a disponuje dostatočne dlhou praxou, preklad zdvojených výrazov je ľahko možné nahradiť jedným termínom, napríklad tak, ako to uvádzame v uvedenom príklade „force and effect“. Takéto odstraňovanie redundancií si však prekladateľ korporátnych dokumentov môže dovoliť len vtedy, ak má dostatočné skúsenosti a len v prípade jemu už dobre známych zdvojených výrazov. Ak sa vyskytnú nejasnosti, je vždy potrebná konzultácia s právnikom.

4 Hnutie za zrozumiteľnú právnu angličtinu

Britskí lingvisti, ktorí sa zaoberajú problematikou právnej angličtiny poukazujú na fakt, že právna angličtina je zbytočne zložitá, archaická, preumelkovaná. Je ťažko zrozumiteľná aj rodenému hovoriacemu a môže predstavovať ťažko riešiteľný problém pre prekladateľov do druhého jazyka. Tento fakt je o to závažnejší, že angličtina sa stala v prostredí globalizovanej ekonomiky obchodným jazykom číslo jeden. Beverigeová (2010) uvádza, že približne pred 15 rokmi sa začalo tzv. Plain English Movement (Hnutie za zrozumiteľnú angličtinu). Úsilie urobiť právnu angličtinu zrozumiteľnejšou prebieha v krajinách, ktoré používajú „common law“ (zvykové právo). Za počiatkový úspech sa považuje fakt, že sa podarilo zjednodušiť právnu angličtinu v takých právnych dokumentoch, ako sú nájomné, hypotekárne a poisťné zmluvy a aspoň čiastočne v právnej angličtine používanej pri obchodných transakciách. Napriek takýmto snahám a Hnutiu za zrozumiteľnú právnu angličtinu, väčšina právnikov píše v archaickom štýle, pretože sú na takýto spôsob zvyknutý a množstvo precedenčných rozhodnutí je písané práve v starom štýle. Nemožno preto očakávať, že k nejakému závažnému zjednodušeniu jazyka dôjde v najbližšej budúcnosti. Tozzi uvádza (2000), že kampaň za zrozumiteľnú angličtinu Plain English Campaign zaútočila na právnu angličtinu vo Veľkej Británii a aj v USA. Dnes už existuje jednoduchšia právna angličtina v stovkách právnych dokumentov, ale napriek tomuto faktoru je zrejme, že čím zložitejší bude kontext právneho textu, tým ťažšie budú právnici prejavovať ochotu vyjadriť ho jasnejšie.

5 Záver

Právny jazyk používaný v krajinách so zvykovým právom nebude nikdy rovnaký ako bežná angličtina, pretože právnici sa musia vyjadrovať presnejšie v porovnaní s ľuďmi, ktorí komunikujú v bežných každodenných situáciách. Právnici si nemôžu dovoliť vytvárať nejasnosti. Na druhej strane by však právnici píšuci v anglickom jazyku nemali podceňovať fakt, že ich text je určený aj na preklad do cieľového jazyka. Nadbytočné používanie špecifických vyjadrovacích prostriedkov v globalizovanom svete spôsobuje problémy prekladateľom. Do tejto kategórie radíme aj používanie synonym, výrazových prostriedkov kategórie „two in one pattern“. Redundantné zdvojovanie sa v textoch korporátnych dokumentov používa preto, lebo historicky malo účel objasnenia, či zdôraznenia. Dnes je už len rigidným zotrúvaním na tradícii napriek tomu, že praktický účel je nefunkčný.

Literatúra:

- BÁZLIK, M. – AMBRUS, P.: *A Grammar of Legal English*. Bratislava : Iura Edition, 2008. 204 s.
- BELL, R.: *Translation and Translating*. New York : Longman Group UK Limited, 1995. 298 s.
- BEVERIDGE, B.: *Legal English - How It Developed, and Why it Is Not Appropriate for the International Commercial Contracts*. In: *The Development of Legal; Language*. Rovaniemi, Fínsko, 2000. <http://www.tradulex.org/Hieronymus/Beveridge.pdf>. {03.02.2010}
- MATĚJKOVÁ, N.: *Překlady právních textu, rozdíly vo volbě strategií laiku a u překladařelu s teoretickým zájemím*. In : *Preklad a tlmočenie*. Banská Bystrica Filologická fakulta UMB, 2000, s. 214-223.
- MELINKOFF, D.: *The Language of the Law*. Little, Boston- Toronto : Brown and Company, 1994. 525 s.
- RAJNOHOVÁ, A.: *Synonymia a význam*. In: *Acta Universitatis Matthiae Belli III*. Banská Bystrica : FHV UMB, 1999. s. 36-39.
- RICHARDS, J. – PLATT, J. – PLATT. H.: *Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Singapore : Longman Group UK Limited, Singapore, 2003, s. 423
- SCHIPPAN, T.: *Lexicologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig. Bibliographisches Institut, 1987. 217 s.
- TOMÁŠEK, M.: *Překlad v právní praxi*. Praha : Linde Praha a. s, 1998. 132s.
- TOZZI, K.: *The Language of the Law, the Plain English Campaign*. In : *Acta Universitatis Plackianae Olomouensis, Facultas Iuridica 2*, 2000. http://publib.upol.cz/~obd/fulltext/Iuridica2/Iuridica2_26.pdf. {05.02.2010}

Resume

TRANSLATION OF SYNONYMS IN CORPORATE DOCUMENTS FROM ENGLISH INTO SLOVAK

This paper deals with the pragmatic aspects of the translation of synonyms in corporate documents from English language into Slovak language. It points out the phenomenon of synonyms that is also known as “two words for one pattern” or “doublings”, “three words for one pattern” and “the chains of near-synonyms”. The synonyms are sometimes jointed for clarity, sometimes for emphasis or just to keep with legal tradition, which results in difficulties for Slovak translators. Despite the “Movement for Plain English”, the usage of specific legal English features persists in corporate documents.

NIEKOĽKO POZNÁMOK KU KONCEPTU POSTMODERNY

Zuzana Ištvanfyová

Fakulta humanitných vied, UMB Banská Bystrica

zuzana.istvanfyova@umb.sk

„Postmodernism is the process of making the product; it is absence within presence, it is dispersal that needs centering in order to be dispersal; it is the idiolect that wants to be, but knows it cannot be, the master code; it is immanence denying yet yearning for transcendence“ (Hutcheon, 1988, s. 49)

Postmoderna je charakteristická svojou bezcharakternosťou. Vedome či nevedome sa vyhýba možnosti jednoduchých definícií, prípadne neslušne mení svoje vonkajšie prejavy a domnelé hodnoty, o odporujúcej si metodike pozorovania samej seba pomocou svojich „pravidiel-nepravidiel“ ani nehovoriac. Drzo odpisuje od psychoanalýzy, sociológie, filozofie (a nielen jednej!) a ďalších kedysi vzdialených príbuzných, a z mixu, ktorý vytvorí, sa jej chce potom samej občas zvracať. Vrávi sa, že zabila krásu a vznešenosť, že je elitárska a srší sarkazmom. Že je čím ďalej, tým viac difúzna, ambiguitná a sebastredná. Tieto excesy by sme jej ešte odpustili. Ale že sa rozhodla narušiť pekné binárne hranice – veď boli vskutku moderné – a namiesto toho vytvorila akýsi pojem diskurzu, že zabila históriu, autora a ktovie koho ešte – to jej nikdy neodpustíme! Elektrické kreslo, prosím! Postmoderna.

Termín postmoderna sa podľa mnohých literárnych teoretikov vzťahuje na historické obdobie po moderne a všetky myšlienkové koncepty, ktoré s týmto obdobím súvisia. Najčastejšie sa označuje ako „kulturnédějinná epocha po moderně, resp. esteticko-filozofické koncepty a kultúrní konfigurace této doby“ (Nünning, 2006, s. 621) a jej vznik úzko súvisí s umeleckými, politickými a mediálnymi zmenami v 60. rokoch 20. storočia v USA. Keď sa už teda pokúšame o historické a miestne kontextovanie literárnej postmodernity, môžeme súhlasiť so Žilkom v tom, že postmoderna je „prvým literárnym a umeleckým smerom, ktorý vznikol na americkom kontinente“ (Žilka, 2000, s. 43) a ako taký je reflexiou spoločenského diania, ktoré bolo v USA ovplyvnené studenou vojnou, najmä McCarthyho obdobím (McCarthy Era) (1), kórejskou vojnou, vietnamskou vojnou, ekologickým ohrozením, zbrojením viacerých svetových veľmocí, rozvojom masových médií a ďalšími udalosťami. To znamená, že aj napriek tomu, že hovoríme o literatúre, nemôžeme už viac hovoriť *iba* o literatúre.

Kontextovanie postmodernity však možno tiež spochybníť, najmä ak budeme vychádzať z tézy o „smrti histórie“, ktorú hlásajú niektorí teoretici postmodernity (Baudrillard,

Acker, Lyotard). Z ich uhla pohľadu potom „história“ ako taká nemá význam, pretože nemôže fungovať ako východisko k porozumeniu znakov, textov a súborov znalostí, ktoré sme si tak pekne petrifikovali. John Frow píše: „Pseudotalities generate pseudo-histories; the epochal concept of the postmodern depends of its existence on such historico-spiritual fictions“ (2) (podľa John Frow, Niall Lucy, s. 251). Keďže už nepredpokladáme, že systém ľudského bytia (a vedenia) je poznateľný (lebo veď ani jazyk ako štruktúra sa už nepovažuje za taký spoľahlivý ako predtým), nemôžeme veriť ani histórii, ktorá už je napísaná, pretože na jej vytvorenie poslužil nespoľahlivý jazyk a kontext (či encyklopédia) tých, ktorí mali dost' moci na to, aby takúto svoju históriu vytvorili. Zákonite teda v „histórii“ chýbajú tí, ktorí moc nemali. Možno potom takýto koncept histórie považovať za pravdivý? Alebo by sme mohli hovoriť o histórii istých skupín ľudí s tým, že väčšina objektívnych, subjektívnych a objektívno-subjektívnych histórii tam nie je?

Na základe uvedených uvažovaní je zrejmé, že to, čo dnes nazývame postmodernou, je tiež len konštrukt neúplných histórií a moci, ktorý vytvorili isté skupiny ľudí a otázkou zostáva, kto boli (sú) títo ľudia a prečo postmodernu vytvorili. Teoreticky by sme (z opačného pohľadu) mohli rozmýšľať nad koncom postmodernity a nástupom ahistorického obdobia bez totality akýchkoľvek teórií, histórií a zaužívaných praxí. To je totiž implicitné poslanstvo postmodernity, ako ju chápem ja. Pravdepodobne najlepšie z môjho hľadiska bude odmietnuť niektoré jej všeobecne zaužívané definície a uvažovať o tom, že keď už mám hovoriť o postmoderne, tak potom jedine v tom zmysle, čo tento pojem znamená pre mňa práve teraz. Tu sa teda bude odrážať aj moja identita vytvorená stredoeurópskym priestorom, a všetkým tým, čo ma kedy mohlo formovať, ale i tým, čo ma neformovalo (pozri tiež Baudrillardove *simulacre*, čiže zjednodušene situáciu, keď znak nemá nijaký vzťah voči nijakej realite). Čo teda postmoderna dnes znamená pre Zuzanu Ištvánfyovú?

Výsmech poriadku, sarkazmus a radikálna irónia

Výsmech poriadku v rámci „teórie“ postmodernity súvisí s tým, že celá koncepcia ľudského poznania je, z hľadiska vychádzajúceho primárne zo štrukturalizmu a psychoanalýzy a ich následného prekonania, nemožná. So skepsou, ktorá takýmto zistením vzniká, sa následne spája snaha o akúsi reakciu na uvedený stav, ktorý hraničí s totálnou anarchiou, prípadne rezignáciou. Jednou, a pomerne častou možnosťou je výsmech, sarkazmus smerujúci do vlastných kruhov, ale i navonok. Postmoderna teda pre mňa môže znamenať aj výsmech akýmkoľvek snahám o definíciu, pretože definícia znamená vieru v objektivitu jazyka. Ako píše Niall Lucy: „structuralism dealt the fatal blow by turning ‘man’ into a linguistic construct. For structuralism, everyone is born into a particular language

community such that anyone's perception of reality is predetermined by the particular 'grammar' through which they come to know the world. What is called 'reality' (by an individual, a culture or an epoch) is structured, therefore, as a language: reality is simply what is able to be classified as such according to a system – to structures – of regulations and prohibitions which produce objects, knowledges, feelings, values and events 'in' the world. But the very notion of a world is always going to be culturally and historically specific to specific language communities since the structure of structures, as it were, is language, and so the very concept of 'structure' itself is a linguistic metaphor“ (3) (Lucy, 1997, s. 7).

Definícia postmodernity (úplná a jednoznačná) nie je podľa mňa možná aj preto, že akákoľvek definícia je možná iba v konkrétnom kontexte, ktorý neplatí pre žiadne iné kontexty, a že, ako som už uviedla vyššie, postmoderna je do istej miery ahistorická, pretože sama popiera pravdivosť, resp. úplnosť akýchkoľvek histórií. Druhým dôvodom je jej imanentná povaha odmietajúca poriadok, resp. rešpektujúca chaos (tzn. že už samotný pojem „definícia“ stráca svoj prvotný význam a zmysel), čo opäť súvisí s nemožnosťou uchopiť realitu jazykom. Keď sa teda chaosu nemožno vyhnúť, možno si z neho, síce sarkasticky, ale predsa, urobiť cieľ.

Ak túto moju úvahu zúžime a pokúsime sa aplikovať v rámci literárnej postmodernity, štruktúra textu môže predstavovať chaos, odraz lingvistickej metafory a prázdnych miest, ktoré nijako nereflektujú realitu (*simulacre*), ale iba sami seba cez neobjektívny a nespoľahlivý jazyk. Následná interpretácia takéhoto textu bude potom meta-chaosom, pretože na analýzu systému znakov – na text – použijeme opäť len inú časť zo štruktúry systému znakov. Samozrejme, obyčajne nad textom a jeho interpretáciou takto neuvažujeme, pretože stále veríme v „zmysel“ znaku/textu a v jeho komunikovateľnosť, a pretože sa spoliehame na kontext, ktorý je vďaka istým všeobecne platným dohodám zrozumiteľný istým skupinám ľudí v istom časopriestore.

Postmoderna je pre mňa aj radikálnou iróniou, a tá sa často prejavuje práve prenesením známej vety: Človek sa trápi a Boh sa smeje; resp. „Boh sa smeje, pretože človek rozmýšľa (ba navyše: koná nezmysly), a zatiaľ mu skutočnosť preteká medzi prstami.“ (Žilka, 1995, s.11). Je zrejmé, že to, čo sa *o* postmoderne a *v* postmoderne hovorí, nemožno brať vážne a práve výsmech, často uštipačný alebo až brutálny, je podľa mňa jednou z mála možností ako sa vyrovnáť s nemožnosťou existencie všeobecného zmyslu života alebo čohokoľvek, vrátane literatúry.

Pluralita

Ako uvádzajú Egon Gál a Miroslav Marcelli „prvé, na čo pri prekročení hraníc moderny narážame, je zmena perspektívy, respektíve zmnoženie perspektív. Vďaka tomu je všetko iné, aj keď ostalo rovnaké.“ (Gál – Marcelli, 1991, s. 15). Postmoderná filozofia sa niekedy označuje ako „radikálny relativizmus“ alebo „pragmatizmus“. Podľa Jeana-Françoisa Lyotarda je úlohou filozofie „zlomiť teror teórie“ a nie tvoriť teórie nové. Ak by sme sa o to totiž pokúšali, postmoderna by sa dala vnímať skôr ako ďalšia fáza moderny, odlišná síce v metodológii, ale v podstate vychádzajúca z rovnakých premís.

Postmodernosť teda spolu s Lyotardom chápem ako proces snahy o ne-totalizáciu a „postmoderný umelec, spisovateľ je v situácii filozofa: text, ktorý píše, dielo, ktoré tvorí, sa v zásade neriadi vopred stanovenými pravidlami a nemožno ich posudzovať pomocou určujúceho súdu, aplikovaním známych kategórií na tento text, na toto dielo. Tieto pravidlá a kategórie sú to, čo dielo alebo text hľadá. Umelec a spisovateľ teda pracujú bez pravidiel a na stanovovaní pravidiel toho, čo *bude urobené*“ (Lyotard, 1991, s. 104).

Rovnaký postup potom zákonite musí platiť aj z druhej strany. Čitateľ/čitateľka alebo literárny kritik/literárna kritička teda tiež nepracujú podľa stanovených pravidiel, ale vytvárajú si ich v procese čítania a podľa môjho názoru ich môžu aj kedykoľvek svojvoľne meniť. Ich cieľom by nemalo byť stanovenie kánonu, ako sa to dialo do istého obdobia literárnej histórie, ale naopak zdôrazňovať relatívnosť vlastných zistení a názorov. Práve teraz ako nikdy predtým sa podľa mňa literárna veda (4) značne prekrýva so samotným objektom svojho výskumu – s umeleckou literatúrou (beletriou) – a táto tendencia platí aj opačne (beletria môže úplne legitímne využívať prostriedky náučného štýlu). S tým súvisí aj isté elitárstvo, ktoré popri mne voči konceptu postmodernity pociťujú aj iní teoretici/teoretičky a filozofi/filozofky. Viac o elitárstve píšem neskôr v tomto príspevku.

V rámci pluralizmu by som chcela hovoriť aj o hodnotách, pretože existujú názory, podľa ktorých nástup postmodernity znamená zrušenie hodnôt ako takých, čo je, samozrejme, príliš zjednodušené uvažovanie. Pluralizmus znamená, že už nemôžeme hovoriť o jedinom pravdivom hodnotovom rámci, znamená, že zrazu vedľa seba existuje potenciálne nekonečné množstvo správnych odpovedí na otázku, čo je dobré a správne. Podľa tohto názoru nijaký systém hodnôt nie je nadradený inému, čo v praxi implikuje, že vedľa seba koexistujú mnohé názorové a hodnotové systémy a nutnosťou (voľbou?) človeka je vybrať si z nich. Problémom sa však opäť stáva, akým spôsobom si vybrať a či máme k dispozícii všetky prvky, z ktorých vyberáme. Pluralitná otvorenosť spočíva v snahe o liberálnosť ponímania konkrétneho objektu, no zároveň znamená, že si môžeme zvoliť aj totalizáciu alebo byť tolerantní voči intolerancii a naopak. Postmoderna, ktorej vlastnosťou je aj pluralizmus, preto neprináša

popretie či rozpad hodnotového systému, prináša len zmenu pohľadu naň a v podstate aj jeho nekonečnú fragmentarizáciu.

Na tomto mieste by som rada pripomenula, že pluralizmus sa podľa mňa nerovná liberálnosti, pretože fakt, že si môžeme vybrať, nie je úplne taký samozrejмый a jednoznačný. V skutočnosti si pravdepodobne vybrať nemôžeme, a to práve preto, že sme do takej miery formovaní tým, ako, kde a kedy žijeme a ako sme sa k práve tejto prítomnosti dopracovali. To, že potenciálne existuje veľa možností výberu, ešte neznamená, že *ja* ako konkrétna osoba v konkrétnom kontexte si môžem vybrať zo všetkých. To, čo si vyberiem, bude odrážať moju situáciu a pravdepodobne preto bude výber pomerne malý. Ak som napríklad vychovaná v striktnom katolíckom prostredí a pôsobím v kruhoch, kde sa odo mňa *očakáva* odraz takéhoto môjho pozadia, ťažko si asi vyberiem feministický či nebodaj gejovský/lesbický literárno-kritický prístup k analyzovanému dielu. Takýto prístup by bol revoltou voči vonkajšiemu svetu a mal by pravdepodobne isté nepriaznivé konzekvencie.

V rámci plurality chcem ešte spomenúť koncepciu umeleckého textu ako individuálneho perцепčného artefaktu, ktorý je do istej miery ovplyvnený recepčnou estetikou. Domnievam sa totiž, že zmysel textu je utváraný kombináciou (tvorivej) činnosti implikovaného recipienta a samotným diskurzným aspektom literárneho textu (ktorého hlavným nositeľom je práve rozprávač), resp. súhlasím s tvrdením Suzi Gablikovej, že umelec neodovzdáva svojim divákovi, publiku, zmysel. Jediné, čo im môže dať, je modelový príklad osobného odovzdania, záväzku hľadania hodnôt a pravdy. Rozpoznať pravdu preto nie je vecou talentu, ale charakteru umelca (Gabliková, 1995, s. 140). Tu sa mi žiada iba doplniť, že pravda možno vôbec nie je to, čo dnes v umení hľadáme a charakter umelca nás možno vôbec nezaujíma.

Aký dopad má takéto teoretické uvažovanie o postmoderne na chápanie literatúry ako celku, ale aj na jej interpretovanie v jednotlivých individuálnych situáciách, je zrejmé z uvažovania Wolfganga Welscha: „Iba slepi by mohli prehliadnuť, že diela navzájom proti sebe zápasia. Tento zápas nemá len nejaký periférny charakter, ale charakter celkom zásadný. (...) Diela sa však navzájom nevyhľadujú, ani neničia. V umení skôr platí koexistencia heterogénneho, koexistencia radikálne rôzneho. Diktát chronológie je tu oveľa menej neúprosný ako niekde inde. Kým Chronos pojedá svoje deti, dcéry umenia ostávajú živé.“ (Welsch, 1993, s. 50 – 51).

Elitárstvo a citátovosť

Skôr, ako sa začnem venovať tejto čiastkovej úlohe, ktorú som si sama zadala, chcem zdôrazniť, že celý tento príspevok je vlastne kombináciou citátov a odkazov (dokonca aj

mojich vlastných) a dodatočného kritického myslenia. Je to práve intertextualita, ktorá má veľmi významné zastúpenie v postmoderne. Formálne prejavy ako napríklad citátovosť alebo aj migrácia postáv (deje sa tak napr. „v postmodernej próze, kde do výrazu prichádza intertextovosť postavy, čiže ‚premiestňovanie‘ postavy z jedného textu do druhého“ porov. Harpán, 2004, s. 211), sú podľa mňa časté práve preto, lebo môžu pozmeniť pôvodný kontext a obohatiť ho. V postmoderne sa vychádza z myšlienky, že všetko tu už bolo a autorom neostáva nič iné, ako „požičať“ si (napr. citát, postavu, celé dielo) z minulosti. Základom tejto myšlienky je výrok Borgesovej postavy: „Okrem citátov nám už nič nezostáva. Jazyk je systémom citátov“ (Žilka, 1995, s. 19).

Elitárstvo sa v pojme postmoderny pre mňa spája práve s odkazmi do minulosti, a tie nie sú prístupné všetkým rovnako. Je teda rozdiel, či pri tomto aspekte uvažujeme o autorovi/autorke, čitateľovi/čitateľke, alebo o literárnom kritikovi/literárnej kritičke. Najnevýhodnejšie z tohto trojuholníka pravdepodobne vyjdú druhí menovaní, pretože je možné, že odkazy, ktoré prečítajú (napr. v umeleckej literatúre) nebudú vedieť identifikovať, a nebudú preto čítať text v jeho potenciálnej (z hľadiska intencionálnych odkazov) úplnosti. Podobne ako v histórii sú neúplné miesta, aj v ich vedomí bude po prečítaní chýbať niečo, čo *im* nie je *určené*, pretože nepatria do tej vyvolenej skupiny, ktorá *vie*. Samozrejme, táto absencia nemusí znamenať, že čitateľ/čitateľka sa z textu nepoučí, prípadne, že sa vďaka nemu nepobaví – istá funkcia sa teda naplniť môže. Otázne zostáva, kto sa na neúplnom pochopení textu sarkasticky zasmieje.

Na druhej strane v tom zmysle má autor tiež zaujímavú pozíciu. Ide totiž o autorský zámer premiestniť už existujúcu, hotovú postavu, myšlienku a pod. do iného diela. Ak tento zámer chýba, nejde podľa môjho názoru o migráciu, citáciu (a teda intertextualitu), ale len o náhodu, pretože práve v tom zámere je skrytá myšlienka postmoderny. „Umeľci zisťujú, že jediná cesta, jak stvořit něco nového, je vypůjčit si to z minulosti“ (Gabliková, 1995, s. 129). Čo sa však stane, ak autor do diela vloží odkaz neúmyselne, prípadne, že za konkrétnym znakom možno nájsť nevedomie autora? Je pre intertextualitu autor dôležitý? Alebo „smrť autora“ otvára voľnejší priestor pre recipienta textu?

Postmoderna je jej vlastný koniec

Postmoderna vždy bola tak trochu paradoxom. A zdá sa, že ekonomické procesy v spoločnosti a mediálny priestor do istej miery tiež prispeli k vzniku, vzostupu i pádu postmoderny. Je zrejme, že to, o čom tu hovorím, sa týka najmä amerického priestoru, pretože stredoeurópsky priestor disponuje/disponoval niečím, čo sme sa síce veľmi snažili zadeliť do priečinku „postmoderný“, ale nie celkom sa nám to darilo. Je samozrejme, že vlastnosti či filozofické konštrukty, ktoré vznikli ako reakcia na úplne iný priestor, ako je ten náš, nemohli

fungovať úplne. A preto sme si často pomáhali termínmi ako „tendencie“, „náznaky“ a pod. Postmoderna, ako ju chápem ja, sa, pravdepodobne, v slovenskej literatúre ani neobjavila. Vzniklo tu však niečo, čomu by sme mohli vymyslieť nejaký *iný* názov a potom usporiadať konferenciu a vydať zborník. Môžeme to pokojne nazvať aj postmodernou – veď je to len názov. Ale kvalitatívne to bude úplne iná pesnička. Možno opäť paradoxná, možno sa bude v niektorých tónoch zhodovať s tou západnou, možno bude výpovedná svojím tichom.

V každom prípade však skončím koncom postmodernity, resp. postmodernizmu ako takého, a to slovami Raymonda Federmana: „Postmodernism is indeed dead, finished: on the one hand because it was swallowed and digested by the economy and eventually excreted and disseminated into the culture, on the other hand because it was stifled by academic bickering and consequently turned into a futile debate (especially in America)” (5) (Federman, 1993, s. 123). I keď Ecova téza o pokračovaní minulosti (pomocou irónie), ktorej deštrukcia by viedla k tichu, možno tiež stojí za úvahu. Postmodernizmus v takej podstate, ako som ho tu načrtla, možno nemá prítomnosť ani budúcnosť, možno nemá zmysel. Čo teda môže byť obsahom budúcich uvažovaní v týchto literárno-filozofických intenciách?

Poznámky:

- (1) Počas tohto obdobia senátor Joseph McCarthy prenasledoval amerických občanov, ktorí boli podozriví, že sú alebo boli sympatizantmi komunistickej strany, čo vytváralo atmosféru strachu a nevoľu ocitnúť sa na známych čiernych listinách. Takáto obava v istých rezíduách pretrváva dodnes.
- (2) Pseudo-totality vytvárajú pseudo-histórie; epochálny koncept postmodernity závisí od jej existencie v takýchto historicko-duchovných fikciách (preklad Z. I.).
- (3) Štrukturalizmus dostal fatálny úder tým, že premenil „človeka“ na lingvistický konštrukt. Podľa štrukturalizmu sa každý rodí do konkrétneho jazykového spoločenstva, a preto vnímanie reality je pre každého predurčené konkrétnou „gramatikou“, cez ktorú spoznáva svet. To, čo nazývame „realitou“ (jednotlivcom, kultúrou alebo epochou), je preto štruktúrované podobne ako jazyk: realita je jednoducho to, čo ako také môžeme klasifikovať podľa nejakého systému – štruktúr – pravidiel a zákazov, ktoré produkujú objekty, znalosti, pocity, hodnoty a udalosti „vo“ svete. Ale vlastné poňatie sveta bude vždy kultúrne a historicky špecifické podľa špecifických jazykových spoločenstiev, pretože, ako predtým, štruktúrou štruktúr je jazyk, takže samotný koncept „štruktúry“ je vlastne lingvistická metafora (preklad Z. I.).
- (4) Slovo „veda“ je pomerne problematické a v iných kultúrnych kontextoch sa v spojení s interpretovaním literatúry ani nepoužíva.
- (5) Postmodernizmus je naozaj mŕtvy, skončil: na jednej strane pretože bol prehltnutý a strávený ekonomikou a následne vylúčený a roztrúsený do kultúry, na druhej strane preto, že bol utlmený akademickým hašterením sa, a potom sa zmenil na zbytočné debaty (najmä v Amerike) (preklad Z. I.).

Literatúra:

- FEDERMAN, R.: *Critifiction: Postmodern Essays*. Albany : State University of New York Press, 1993. 133 s.
- GABLIKOVÁ, S.: *Selhala moderna?* Vydání první. Olomouc : VOTOBIA, 1995. 157 s.
- GÁL, E. – MARCELLI, M.: *Svet za zrkadlom*. In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava : Archa, 1991. 320 s.
- HARPÁŇ, M.: *Teória literatúry*. Bratislava : Tigra, 2004. 287 s.
- HUTCHEON, L.: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York : Routledge, 1988. 268 s.
- IŠTVÁNFYOVÁ, Z.: *Pluralitná otvorenosť individuálneho hodnotového rámca subjektu v textoch súčasnej slovenskej proveniencie*. In: *SLOVO – OBRAZ – ZVUK*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta. 2008. s. 243-251.
- LUCY, N.: *Postmodern Literary Theory: An Introduction*. Malden : Blackwell Publishers, 1997. 283 s.
- LYOTARD, J. F.: *Odpoveď na otázku: Čo je postmoderna?* In: *Za zrkadlom moderny*. Bratislava : Archa, 1991. 320 s.
- NÜNNING, A.: *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006. 911 s.
- WELSCH, W.: *Estetické myslenie*. Bratislava : Archa, 1993. 168 s.
- ŽILKA, T.: *Postmoderná semiotika textu*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2000. 204 s.

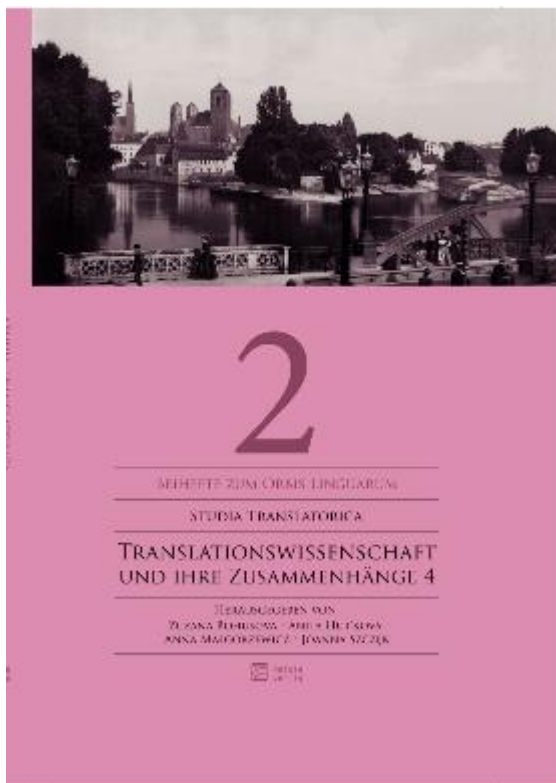
Summary

SOME COMMENTS ON CONCEPT OF POSTMODERN

The contribution deals with the concept of postmodern within broader contexts and also as the matter of fact in literature. The author of the paper tries to outline her understanding of the term from the philosophical point of view, and its application in literature and live as well. Her main interest lies in mockery, sarcasm, radical irony, plurality, elitism, and some other aspects of postmodernism. At the end of the paper she opens a discussion about the end of postmodernism and ask question about the future of knowledge concepts.

RECENZIA MEDZINÁRODNÉHO VEDECKÉHO ZBORNÍKA

Translationswissenschaft und ihre Zusammenhänge 4/2011

Recenzovaná publikácia:

Bohušová, Zuzana – Huťková, Anita – Małgorzewicz, Anna – Szczęk, Joanna (eds.): *Translationswissenschaft und ihre Zusammenhänge 4 – The Translation Studies and its Contexts – Badania nad przekładem i ich konteksty*. Studia Translatorica Vol. 2. Dresden, Wrocław: Neisse Verlag, 2011.

QUANTUM SCIMUS GUTTA EST, IGNORAMUS MARE – toho, čo vieme, je len kvapka, toho, čo nevieme, more – hovorí starý latinský výrok. V kontexte recenzovaného zborníka sa obsahová náplň tohto výroku reflektuje dvojako: 1. ako úsilie zostavovateľov pokračovať v tradícii vydávania zborníkov **Translatológia a jej súvislosti**, pretože ide už o 4. ročník v rade uvedeného zborníka, ktorý programovo, metaforicky povedané, kvapku po kvapke uberá z mora nepoznaného a rozširuje translatologické poznanie; 2. jednotlivé príspevky (celkovo 14) uchopujú také rôznorodé fenomény, navyše v rôznych jazykových mutáciách, že navonok pôsobia ako izolované kvapky, ktoré sa až ako celok zlievajú do prúdu a otvárajú širší obzor poznania v oblasti translatológie. Napriek polytematickosti príspevkov našli zostavovatelia (Z. Bohušová, A. Huťková, A. Małgorzewicz, J. Szczęk) styčné body a recenzovaný zborník rozdelili na štyri väčšie obsahové celky. V troch z nich je i formálne spojivo – leitmotív – z názvu zborníka, a tak v ňom čitateľ nájde obsahový celok *Súvislosti odborného prekladu (Fachübersetzerische Zusammenhänge)*, ktorý zahŕňa tri príspevky; *Súvislosti umeleckého prekladu (Literarische Zusammenhänge)* so šiestimi príspevkami a *Didaktické súvislosti (Didaktische Zusammenhänge)*, ktoré sú zastúpené tromi príspevkami.

Špecifickú obsahovú kategóriu tvorí tlmočenie. Táto translačná činnosť má už tradične v zborníkoch a vedeckých monografiách frekvenčne najnižšie zastúpenie. Výnimkou nie je ani tento zborník – problematiku tlmočenia pertraktuje len jeden príspevok. Druhý, hoci je zaradený v rovnakom obsahovom celku, sa venuje skôr rôznym semiotickým interpretačným (a nadväzne aj translačným) prístupom k umeleckému textu. Násť spoločného menovateľa pre obidva špecifické príspevky nebolo možné, a tak zostavovatelia pri názve tohto obsahového celku postupovali veľmi kreatívne. Využili anglický pendant pre tlmočenie (*Interpreting*) a nemecký ekvivalent interpretácie (*Interpretieren*). Názov *Interpreting versus Interpretieren* zjednocuje a zároveň konfrontuje obidva príspevky.

Úvodnou štúdiou prvého obsahového celku je príspevok *Anette Durović (Äquivalenz und Adäquatheit in der Rechtsterminologie der EU und außerhalb – am Beispiel ausgewählter Abschnitte des deutschen und serbischen Ausländergesetzes)*. Ako zdroj komplikácií pri hľadaní ekvivalentných vzťahov a nadväzne aj adekvátnosti prekladu pri transfere právnych textov uvádza autorka dva problémové okruhy: a) právny jazyk, ktorý už sám osebe predstavuje jazykovo veľmi diferencovaný a kultúrne podmienený útvar; b) inkompatibilitu právnych systémov východiskovej a cieľovej kultúry. Obidva problémové okruhy sa v preklade manifestujú nielen v rovine diferencií v právnych jazykoch a právnej terminológii, ale i v rozdielnych textových konvenciách v právnych textoch. Autorka ich dokumentuje na príklade prekladu vybraných pasáží zo zákona o cudzincoch v SRN a jeho pendantu v Srbskej republike. Tematicky príbuzný je príspevok *A. D. Kubackého (Analiza błędów w tłumaczeniu na język polski dokumentu spadkowego Erbschein)*. Autor analyzuje chyby v preklade nemeckého právneho dokumentu Osvedčenia o dedičstve do poľštiny. Všima si vecné, jazykové, formálne i technické chyby, ako napr. nesprávny transfer samotného názvu dokumentu, neadekvátny preklad vlastných mien, chybnú interpretáciu skratiek, ortografické nepresnosti pri prevode názvu mesta, ale i layout dokumentu, ktorý nezodpovedá konvenciám cieľovej kultúry. Tento obsahový celok uzatvára príspevok významného translatológa *L. N. Zybatowa (Metaphern, Metaphernmodelle und metaphorische Abbildungsstereotypen im Vergleich und in der Übersetzung)*. V teoretickej rovine sa autor zamýšľa nad opozíciou univerzálnosť verzus kultúrna podmienenosť metafory a nad otázkou jej generálnej preložiteľnosti. Uvádza rôzne prekladateľské stratégie pre preklad metafory a názorne, na vhodne zvolených príkladoch, ilustruje postupnosť krokov pri jej transfere, ktoré sú vlastne analýzou kultúrne podmieneného mentálneho obrazu a jazykového vyjadrenia metafory. Popri „tradičných“ prekladateľských stratégiách uvádza aj heuristické postupy, ktoré reflektujú kreativitu prekladateľa a jeho prekladateľský idiolekt.

Obsahový celok *Interpreting vs Interpretieren* reprezentuje príspevok Z. Bohušovej (*Neutralisierungen beim Dolmetschen und Neutralität des Dolmetschers*). Autorka rozoberá interdependenčný vzťah medzi neutralizáciou ako tlmočnickou stratégiou a neutralitou ako eticko-profesijným postojom tlmočníka. Za jednu z dôležitých úloh tlmočníka považuje autorka jeho úlohu mediátora konfliktných situácií. V prehľadnej tabuľke uvádza typy komunikačných udalostí, okruh účastníkov bilingválnej komunikácie a druhy výpovedí, ktoré sú potenciálnym zdrojom nekorektnosti, konfliktnosti, neetickosti, resp. komunikačných bariér a vyžadujú si neutralizačný „zásah“ zo strany tlmočníka. Zaujímavý je názor autorky na riešenie konfliktných situácií formou voľby tzv. zlatej strednej cesty, pri ktorej by tlmočník zachoval lojálnosť, nestrannosť voči rečníkovi i recipientovi a zároveň zabránil eskalácii konfliktu.

Inšpiratívnym je aj príspevok *Flavie Cardone (Arte e traduzione. Appunti intorno Sophie Calle)*, ktorý skúma transfer výpovede do rôznych intersemiotických systémov na príklade diela francúzskej umelkyne Sophie Calle „Prenez soin de vous“.

Tretí obsahový celok venovaný umeleckému prekladu uvádza príspevok *M. Bekeho (Překládání jako zápas mezi jazyky (o české literatuře v maďarštině))*. Autor upozorňuje na úskalía prekladu, keď v cieľovom jazyku absentuje celá jazyková vrstva, konkrétne obecná čeština, ktorá má z translačného hľadiska práve v preklade beletrie nezastupiteľnú charakterizačnú funkciu – signalizuje sociálny status literárnych postáv. Autor uvádza rôzne substitučné postupy, ako sa s týmto deficitom v preklade do maďarčiny vyrovnáť. Ďalej rozoberá prekladateľské oriešky založené na kultúrnej podmienenom rôznom videní sveta, diferenciami v lexikálnej konvergencii a divergencii výraziva a pod.

Príspevok *M. Harpána (Typológia posunov v autorskom preklade)* v teoretickej rovine rozoberá translatologický pojem „autorský“ preklad z pohľadu dvoch koncepcií: personálnej (autopreklad – prototext) a textovej (autopreklad – metatext) a túto „dilemu“ rieši na príklade autorských prekladov básnických zbierok zo srbčiny do slovenčiny. Za tertium comparationis, ako zistiť mieru „prototextovosti“ a „metatextovosti“, si autor zvolil prekladateľské posuny. Pri tejto komparácii dospel k záveru, že autorský preklad je špecifický fenomén, ktorý sa nedá označiť za tvorbu dvoch primárnych textov, ale nezodpovedá ani klasickým vzťahom medzi originálom a prekladom.

Za veľmi prínosný považujeme príspevok *A. Huškovej (Antonymický preklad)*, ktorý sa venuje v odbornej literatúre málo pertraktovanej translačnej stratégii – antonymickému prekladu. V tomto kontexte rozoberá autorka rôzne druhy antonymie založenej na kontrastnosti výrazu vyjadrenej dvoma lexémami, ale aj sémantickej disjunkcii (tzv. enantiosémii), štylistickému fenoménu, v ktorom je protikladnosť obsiahnutá v sémantike

jednej lexémy a konverzívnosti, t. j. schopnosti viazať na seba obligatórne, resp. fakultatívne doplnenia. Na príklade excerpíí z umeleckých textov v jazykovej relácii maďarčina – slovenčina skúma autorka frekvenčné zastúpenie uvedených typov antonymického prekladu.

Ďalší príspevok *J. Jarosza (Zur Wahrung der literarischen Qualität in der Übersetzung am Beispiel der Wiedergabe von Sprichwörtern)* sa zameriava na translačné postupy pri preklade prísloví. Ilustruje ich na príklade štvorzväzkového poľského románu W. S. Reymonta „Chłopi“ a jeho prekladu do dánčiny. Konštatuje výraznú prioritáciu exotizačných postupov pri preklade prísloví a pozitívne hodnotí kongeniálny prístup prekladateľa k transferu prísloví, ktoré sú v cieľovom jazyku menej známe, resp. neznáme a prísloví, ktoré vôbec nemajú adekvátny pendant, pretože ich prekladateľ rieši vytváraním neologických prísloví, zdôrazňujúcich kolorit východiskovej kultúry. Za najproblematickejši považuje preklad prísloví, ktoré nesú znaky subštandardných foriem jazyka ako charakterizačného prostriedku v umeleckom texte a vytvárajú kontrast k ich spisovným ekvivalentom.

V príspevku *P. Öhla (Althochdeutsche Übersetzungsliteratur in einem Modell translatorischen Wandels)* autor paralelne skúma genézu, funkciu a objektívnu zložitosť prvých prekladateľských stratégií pri preklade starogermánskych pohanských textov do novej (ranokresťanskej) jazykovej i kultúrnej reality, neskôr preklady sakrálnych latinských textov vo forme interlineárnych verzíí, glosárov a pod., na pozadí dvoch opozitných translatologických konceptov verný verzus voľný preklad.

J. Vörös sa vo svojom príspevku (*A költői hang fordíthatóságáról. Fordulat Vladimír Holan Toszkánája, körül*) venuje zložitej problematike prieniku do skúsenostného horizontu autora, jeho autorského idiolektu a transferu jeho poetiky do cieľového textu i poetologických konvencií cieľovej kultúry. Komplexnosť a význam poznania nielen lingvistických, ale i extralingvistických faktorov ovplyvňujúcich tvorbu originálu, dokumentuje na príklade prekladu básne V. Holana „Toskana“.

Posledný obsahový celok *Didaktické súvislosti* uvádza príspevok *R. Moratta (Translation Trends in the 21st Century: the Role of Trainers and the Future of Trainers. A Taiwan Perspective)*. Autor v ňom rozoberá pro a contra prekladateľských softvérov a iných elektronických pomôcok, vrátane ich zneužívania študentmi, ktorí si zjednodušujú prekladateľskú analýzu prostredníctvom vyhľadávačov typu Google. Za pozitíva prekladateľských softvérov považuje rýchly a bezproblémový prístup k translačným jednotkám, veľký výber jazykov i zastúpenie tzv. small languages. Ako negatíva uvádza nedostatok presnosti, neosobnosť a „neohrabanosť“ cieľového textu. Z didaktického aspektu

považuje za dôležité naučiť študentov správne segmentovať text, aby vedeli do softvérových programov zadať správne translačné jednotky.

Príspevok *M. Sieradzkej (Cepelia, Kresy, Kaszuby, szlachta, kontusz ... Kritische Anmerkungen zum Umgang der Studierenden mit den Nachschlagwerken bei der Übersetzung von Realienbezeichnungen)* je kritickou sondou do spôsobu prekladu reálií študentmi postgraduálneho štúdia translatológie. Väčšina semiprofesionálnych prekladateľov z jej výskumnej vzorky sa totiž pri preklade známych poľských reálií uspokojila so slovníkovými variantmi „prvého kontaktu“, resp. čerpala z neoverených internetových zdrojov. Len nepatrná časť študentov siahla po iných spoľahlivých zdrojoch s komplexnejším lexikografickým popisom reálií alebo sa pokúsila o vlastnú interpretáciu. Príspevok je vlastne playdoyer za zlepšenie práce študentov so slovníkmi a ostatnými translatologickými pomôckami pri preklade kultúrne determinovaných lexém.

Autorom ostatného príspevku je *M. Ustaszewski (EuroCom Translat: Intercomprehensive Teaching of Polish through Russian in Translator Education)*. Prináša veľmi inšpiratívne podnety na receptívne osvojovanie si nového cudzieho jazyka prostredníctvom iného blízko príbuzného jazyka, ktorý už študent ovláda. Autor prezentuje svoje pozitívne skúsenosti s takýmto typom výučby (konkrétne výučby poľštiny cez ruštinu). Osvojenie si nového (tzv. C jazyka) takýmto spôsobom by nesporne rozšírilo uplatnenie translátorov na európskom multilingválnom trhu práce.

Celkovo považujem recenzovaný zborník *Translationswissenschaft und ihre Zusammenhänge 4* za cenný vklad, obohacujúci vedu o preklade a tlmočení o nový pohľad na často pertraktované translačné fenomény i o objavné prístupy k rozširovaniu jazykovej i translatologickej kompetencie.

Daniela Müglóvá

LINGVISTICKÉ A PRÁVNE ASPEKTY V INTERDISCIPLINÁRNOM KONTEXTE

Recenzovaná publikácia:

ČULENOVÁ, Eva: *Jazyk a štýl v slovenských zákonoch*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2010, 140 s. ISBN 978-80-557-0053-3

V súčasnej dobe sa výskum filológie neuzatvára len do vlastného tematického rámca, ale prechádza do viacerých areálov, najmä smerom k sociálnym vedám, politológii, právu a podobne. Prelínanie vedeckých areálov v odborných lingvistických, resp. literárnovedných prácach tak reprezentuje širší (a vo viacerých oblastiach „využiteľnejší materiál“ – t. j. nielen v danom odbore, ale v minimálne dvoch, troch odboroch) pohľad, smerujúci k interdisciplinárnemu uchopeniu daného výskumu. Jednou z najnovších prác, ktoré prepojili lingvistický a v tomto prípade právny areál, je monografia členky oddelenia prekladateľstva a tlmočníctva Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela Evy Čulenovej *Jazyk a štýl v slovenských zákonoch*. Ako vyplýva už zo samotného názvu, téma práce je interdisciplinárna (predmetom i terminológiou) – týka sa lingvistiky (komunikácie), logiky a práva, dominantnou je však nepochybne lingvistická zložka a ako celok ju môžeme považovať za monografiu z oblasti lingvistiky, najmä štylistiky (mimochodom, napríklad v niektorých „západných“ výskumoch sa využíva pojem sektorové, resp. sektoriálne jazyky v zmysle právny jazyk, politický jazyk a pod.).

Publikácia vznikla ako výsledok teoretického výskumu zákonov uverejnených v Zbierke zákonov Slovenskej republiky v rámci doktorandského štúdia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave pod vedením Mgr. Alexandry Jarošovej, CSc.

Práca sa z lingvistického hľadiska pohybuje na syntaktickej a štylistickej rovine (i keď autorka naznačuje i morfológické a lexikálne hľadisko, najmä ako morfológický podklad textov zákonov, či termíny v legislatívnom texte a pod.), prioritu majú syntakticko-štylistické osobitosti textov zákonov, kompozičné elementy a pod. Autorka využíva i komparatívny prístup, najmä pri analýze paralel a diferencií viacerých používaných štýlov (t. j. administratívneho, legislatívneho a notárskeho).

Hlavným autorkiným cieľom bolo podrobnejšie „prebádať“ jazyk v slovenských zákonoch a nájsť úskalia jeho zrozumiteľnosti pre širokú verejnosť. Zároveň ponúkla niektoré nové poznatky z oblasti právneho jazyka, ktoré neboli doteraz spracované, resp. terminologicky usúvzt'ažnené. Keďže doterajší výskum jazykového štýlu zákonov nechával niektoré otázky otvorené, práca skúmala práve charakteristické vlastnosti tohto štýlu. Ako

píše, „odborná literatúra často zaraďuje jazykový štýl zákonov do administratívneho, administratívno-rokovicieho, administratívno-právneho štýlu (prípadne do odborného štýlu)“. Preto autorka skúmala jazykové paralely aj s ostatnými textami, ktoré na zákony nadväzujú a vychádzajú z nich, prípadne aplikujú zákony v praxi (ide o administratívne a notárske dokumenty), pričom hľadá kontinuitu textov zákonov a ostatných nadväzujúcich textov. Veľkú pozornosť venuje autorka už spomenutej zrozumiteľnosti a transparentnosti jazyka zákonov, ktorá je podľa mienky širokej verejnosti často neuralgickým bodom oficiálnej komunikácie. Problém vidí v určitých konkrétnych faktoroch, napr.: právny jazyk – tak ako všetky ostatné vedné oblasti – disponuje vlastnou terminológiou, ktorá nie je vždy zrozumiteľná. Základnou požiadavkou na jazyk zákonov je však jeho jednoznačnosť a presnosť vo vyjadrovaní. Preto tento druh jazyka musel prejsť formalizáciou. Tým sa však, naopak, zrozumiteľnosť pre bežných občanov obmedzila (pretože sa tento jazyk odchyľuje od princípov prirodzeného jazyka). Navyše, ako dodáva Čulenová, slovenský jazyk nemusí mať vždy prostriedky na to, aby dokázal vyjadriť určité právne skutočnosti (napr. terminológia nadnárodných štruktúr a pod.).

Celkovo môžeme zhodnotiť monografiu Evy Čulenovej ako prínosnú a svojou podstatou i originálnu, a to predovšetkým vo výskume filologicko-právneho areálu. Veríme, že si nájde svojich čitateľov nielen v rámci society lingvistov, ale i (a najmä) právnikov – ergo tvorcov zákonov, ktorým sa (verme) azda aj na základe lektúry tejto publikácie podarí prekonať doslova nezmieriteľnú binaritu na štylistickej osi zrozumiteľnosť-oficiálnosť komunikátu.

Ivan Šuša

LINGEA ŠIKOVNÝ SLOVNÍK

Recenzovaná publikácia:

Lingea. Šikovný slovník. Bratislava : Lingea, s.r.o. 2009

Publikácia *Lingea Šikovný slovník slovensko-nemecký a nemecko-slovenský* vydaný nakladateľstvom Lingea s.r.o. v roku 2009 predstavuje typ slovníka malého formátu, ktorý vhodne dopĺňa rad prekladových slovníkov na slovenskom knižnom trhu. Obsahuje 35 000 hesiel, 10 000 príkladov, idiémov a fráz, 74 000 prekladov, 65 strán konverzačných okruhov a 100 študijných poznámok.

Slovník pozostáva z dvoch základných prekladových častí (nemecko-slovenský a slovensko-nemecký slovník), ktoré sú doplnené prílohami venovanými konverzácii a gramatike. Časti nesúce názov *Predslov, Skratky a Poznámky* predchádzajú ostatným častiam slovníka a pomáhajú čitateľovi zorientovať sa pri ďalšom narábaní s publikáciou.

Slovník je vhodný najmä pre začínajúcich a stredne pokročilých. Výber hesiel uvedených v oboch slovníkových častiach odráža aktuálne potreby žiakov a študentov, ktorí sa zaujímajú o nemecký jazyk. Uvádzajú sa tu v jazyku bežne používané lexémy a slovné spojenia. Zastúpenie lematických jednotiek zohľadňuje aj prirodzený vývin jazyka, t. j. v slovníku nachádzame výrazové prostriedky, ktoré možno uplatniť nielen v písomnom, ale aj hovorenom rečovom prejave, charakteristickom svojou dynamickosťou. Mikroštruktúra je takisto koncipovaná s prihliadnutím na potreby učiacich sa. Pri jednotlivých heslách sú okrem prekladu uvedené aj ďalšie informácie, dôležité pre správne narábanie s cudzím jazykom.

Okrem údajov o gramatickom rode, genitívnej forme a množnom čísle podstatných mien, ktoré tvoria štandardnú súčasť mikroštruktúry lém slovníkov nemeckého jazyka, tu nachádzame aj informáciu o slovnom druhu i prípadnom štylistickom charaktere hesla. Veľmi pozitívne treba vnímať skutočnosť, že mikroštruktúra je v mnohých prípadoch obohatená o predložkové väzby, kolokácie a praktické príklady viažuce sa na jednotlivé heslá, čo žiakovi a/alebo študentovi výrazným spôsobom pomáha pri efektívnom osvojení si cudzieho jazyka. Precíznosť sprostredkovanej informácie je umocnená spresňujúcimi zátvorkami, ako aj doplňujúcimi poznámkami (napr. o sémantickej ekvivalencii či naopak nerovnosti, alebo o špecifickom použití v konkrétnom kontexte) pri heslách, ktoré si to vyžadujú. Takto dôsledne rozpracovaná mikroštruktúra jednotlivých lém prepožičiava tomuto, svojim rozsahom skôr menšiemu slovníku, priam jedinečný charakter.

Ďalšie súčasti slovníka tvoria konverzačná a gramatická časť. *Konverzácia* je členená tematicky, čo vo výraznej miere prispieva k prehľadnému a praktickému charakteru tejto časti. Učiaci tu môžu nájsť jednak základnú slovnú zásobu k príslušnej téme, ako aj prehľad fráz bežne používaných v danej oblasti. Vyzdvihnúť treba vhodný výber tém (napr. jedlo a nápoje, rodina, zdravie, dom a bývanie, škola, telefonovanie), ktoré sú zvyčajnou súčasťou učebných plánov v rámci konverzačnej časti vyučovacích hodín, a sú zároveň vhodné aj z praktického hľadiska, pretože sa viažu na základné oblasti každodenného života. V časti nesúcej názov *Gramatika* je v rámci prvej kapitoly pozornosť venovaná problematike nemeckej abecedy a výslovnosti jednotlivých písmen, príp. ich kombinácií. Zvládnutie tejto úlohy tvorí dôležitú súčasť úplne prvej fázy zaoberania sa cudzím jazykom, preto začlenenie takejto kapitoly celkom určite ocenia najmä začiatočníci. Ďalšie kapitoly gramatickej prílohy sú zacielené na jednotlivé slovné druhy, čo umožňuje používateľovi slovníka rýchlu orientáciu v problematike. Možnosť efektívneho narábania s touto časťou publikácie podporuje aj prehľadné členenie prostredníctvom množstva tabuliek, bodov, zvýraznených koncoviek a dôležitých tvarov odrážajúcich paradigmy týkajúce sa príslušného slovného druhu. Gramatickú časť uzatvárajú kapitoly venované stavbe vety, tvorbe slov a prehľadu silných slovies, čím je v publikácii v primeranej forme načrtnutá podstata všetkých základných okruhov gramatického charakteru potrebných pre správne narábanie so slovnou zásobou nemeckého jazyka.

Publikácia je prítlačlivá aj svojou grafickou úpravou, ktorá vhodne spája funkčné a estetické hľadisko. V slovníkových častiach sú heslá farebne odlišené od ostatných údajov, kolokácie a príklady použitia lematických jednotiek vo vetách sú zvýraznené tučným písmom, čo prispieva k celkovej prehľadnosti a rýchlejšiemu zorientovaniu sa pri hľadaní potrebnej informácie. Doplňujúce poznámky týkajúce sa významových ekvivalencií, rozdielov alebo

iných špecifik, ktoré sú uvedené v modrom poli, používateľa slovníka vhodnou formou upozorňujú na zaujímavú a/alebo dôležitú informáciu. Rovnako pozitívne možno hodnotiť aj konverzačnú a gramatickú časť knižnej publikácie. Obe sa vyznačujú vysokou mierou prehľadnosti, ktorú zaručujú časté tabuľkové členenia, farebné odlišenia, ako aj rôzne typy písma, ktoré sú vhodne kombinované, takže okrem dosiahnutia funkčného efektu vynikne aj estetická stránka. Atraktivnosť slovníka zvyšujú aj farebné mapky jednotlivých nemecky hovoriacich krajín doplnené základnými informáciami týkajúcimi sa príslušného štátu.

Z celkového hľadiska možno konštatovať, že publikácia **Lingea Šikovný slovník slovensko-nemecký a nemecko-slovenský** spĺňa všetky predpoklady dobrého slovníka malého formátu a je veľmi vhodnou pomôckou pri výučbe nemeckého jazyka pre začiatočníkov a stredne pokročilých. Vzhľadom na množstvo doplňujúcich a spresňujúcich informácií v slovníkových častiach a na začlenenie konverzačnej a gramatickej prílohy táto publikácia prekračuje štandardne stanovené parametre prislúchajúce takémuto typu publikácií. Tento, svojou fyzickou formou skôr útlejší slovník obsahuje nadštandardné množstvo informácií cenných pre všetkých, ktorí si chcú osvojiť nemecký jazyk a môže plným právom niesť názov s atribútom *šikovný*.

Zuzana Tuhárska

LITERARISCHE LESUNG AUS DEM KRIMINALROMAN „DIE HINTERTÜR“ VON INGA PFEIFFER

Inga Pfeiffer, die lange Zeit als Österreich-Lektorin am Germanistik-Institut der Matej Bel Universität in Banská Bystrica tätig war, kam am 16.3. 2011 als Autorin in ihre „ehemalige Heimat“ zurück. Sie las für das hauptsächlich studentische Publikum, das sehr zahlreich erschienen war, im Festsaal der Staatlichen wissenschaftlichen Bibliothek (ŠVK) aus ihrem Kriminalroman „Die Hintertür“.

Weil Inga Pfeiffer mit dieser Stadt und ihrer Universität auch heute noch freundschaftlich verbunden ist, war es möglich gewesen, dass jene Ausschnitte, die sie für die Lesung ausgewählt hatte, von Nadežda Zemaníková, einer Kollegin und Freundin der Autorin, übersetzt worden waren und jeweils im Anschluss an die Originalausschnitte von Anna Zemaníková, Tochter der Übersetzerin und Schauspielstudentin der Akademie der Künste in Banská Bystrica, vorgetragen wurden.

Neben dem Mordfall an einem sozial engagierten Rechtsanwalt im Wien der heutigen Zeit und den Versuchen der Klärung desselben durch die Polizei und die Buchhändlerin Sophie Treber, in deren Geschäft der Mord stattgefunden hat und die darüber hinaus sowohl mit dem Ermordeten als auch mit dem ermittelnden Polizisten gut befreundet war und ist, wurden im Gespräch auch die Wahrnehmungen der Autorin der (gesellschaftlichen) Veränderungen sowohl in Wien, als auch in Banská Bystrica zum Thema am Podium.

Dank für diesen gelungenen Nachmittag gilt natürlich der Autorin selbst, aber auch Nadežda und Anna Zemaníková für die Übersetzung bzw. das Vortragen im Slowakischen, sowie Katarína Šmelková, der Leiterin des Deutschen Lesesaals der Staatlichen Bibliothek Banská Bystrica für die herzliche Aufnahme und dem Österreichischen Kulturforum in Bratislava für die finanzielle Unterstützung.

Christina Julia Müller

Spoločnosť učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska
Verband der Deutschlehrer und Germanisten der Slowakei
Mitglied des Internationalen Deutschlehrerverbandes

Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky
Ing. Eugen Jurzyca
minister školstva, vedy, výskumu a športu SR
Stromová 1
813 30 Bratislava

Stanovisko SUNG

k vládnemu návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Banská Bystrica 22. 10. 2010

Vážený pán minister,

obraciam sa na Vás ako prezidentka Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska (SUNG), ktorá ako nepolitická stavovská organizácia zastupuje záujmy učiteľov nemčiny na všetkých typoch škôl v Slovenskej republike, ako aj záujmy germanistov a ostatných podporovateľov nemeckého jazyka a kultúry. Dovoľte mi, aby som Vám tlmočila stanovisko SUNG k vládnemu návrhu zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní.

V dôvodovej správe k predmetnému návrhu zákona sa uvádza, že zákon „zavádza anglický jazyk ako povinný cudzí jazyk.“ Od tohto kroku sa očakáva lepšie uplatnenie slovenských občanov a zvýšenie konkurencieschopnosti na trhu práce. Predkladacia správa k návrhu zdôrazňuje, že „zákon neurčuje ročník a termín povinného zavedenia vyučovania anglického jazyka, ale vytvára len legislatívny priestor, aby ročník a termín zavedenia mohlo určiť Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR prostredníctvom štátneho vzdelávacieho programu.“ Verím, že v tomto legislatívnom priestore budú zohľadnené aj pripomienky stavovských a profesijných organizácií.

Úvodom mi dovoľte zdôrazniť, že naše pripomienky nespochybujú potrebnosť a dôležitosť výučby anglického jazyka, ich zámerom je poukázať na úskalia a možné dôsledky celoplošného zavedenia záväznej povinnosti výučby anglického jazyka. Nespochybniteľná je pre nás potreba inovácie vzdelávacej politiky, ako aj skutočnosť, že jazyková a kultúrna kompetencia sú dôležitou konkurenčnou výhodou na trhu práce.

Princíp viacjazyčnosti a jazykovej rozmanitosti

Kľúčové dokumenty Rady Európy a Európskej komisie určujú ako ciele jazykovej politiky Európskej únie pestovanie viacjazyčnosti a jazykovej rozmanitosti, podporu sociálnej

súdržnosti, výučbu cudzích jazykov ako prostriedku interkultúrnej komunikácie, kontinuitu vo vzdelávaní cudzích jazykov. Jazyková rozmanitosť sa vníma ako kultúrne bohatstvo Európy, preto chce Európska únia zabrániť jej prípadnému zredukovaniu na svojom území, hoci si uvedomuje, že sa angličtina stáva najrozšírenejším jazykom. Ján Figel' ako komisár EÚ pre vzdelávanie, odbornú prípravu, kultúru a mládež tiež podporoval viacjazyčnosť ako jeden z prioritných cieľov.

Podľa odporúčaní Rady Európy by sa princípom viacjazyčnosti mal riadiť výber vykonávacích nástrojov v oblasti jazykového vzdelávania, ktoré má podporovať rozvíjanie schopnosti osvojovať si viac jazykov a kultúr. Európska legislatíva preto ustanovuje, aby sa v krajinách Európskej únie vyučovali najmenej dva cudzie jazyky a každý jej občan mal viacjazyčný jazykový repertoár.

Bilaterálne vzťahy medzi národmi Európskej únie by sa podľa odporúčaní mali uskutočňovať v jazykoch týchto národov bez toho, aby bol používaný tretí jazyk. V bežnej komunikácii prostredníctvom tretieho jazyka dochádza často k nedorozumeniam predovšetkým pri riešení praktických pracovných problémov.

Otvorený európsky priestor by mal viesť aj k otvorenosti voči kultúrnej a jazykovej rozmanitosti, mal by teda podnecovať záujem o širšie spektrum jazykov, o ich vzájomnú súvislosť a prepojenosť vo vzdelávacom systéme, nie o posilnenie hegemonie jedného cudzieho jazyka. Otvorená a dostatočne široká ponuka cudzích jazykov v slovenských školách bola aj členmi expertnej skupiny Rady Európy hodnotená veľmi pozitívne.

Výchovou k viacjazyčnosti sa posilňuje tolerancia voči jazykovej odlišnosti. Práve 1. stupeň ZŠ je veľmi vhodný na prebudenie vnímavosti a otvorenosti voči jazykom a kultúram, na výchovu k jazykovej tolerantnosti. Zavedením jedného povinného cudzieho jazyka sa tento potenciál nebude môcť efektívne využívať.

Aj historické a geografické súvislosti hovoria v prípade Slovenskej republiky v prospech viacjazyčnosti ako dôležitej kompetencie a tiež v prospech vyučovania nemeckého jazyka, ktorý mal v našej kultúre stáročia neodmysliteľné miesto. Posilnením dominantného postavenia anglického jazyka v slovenskom školskom systéme a jeho preferovaním na úkor ostatných cudzích jazykov bude ohrozená myšlienka a princípy multilingválnej výchovy občanov Európskej únie.

Zvýšenie konkurencieschopnosti

Odporúčania Európskej komisie tiež zdôrazňujú, že výber jazykov sa nemá riadiť iba krátkodobými pragmatickými zámermi. Spoločenská mienka môže navyše význam ovládania jedného jazyka nadhodnocovať.

Aj pri uplatnení prísne ekonomického hľadiska však práve osvojovanie si jazyka susedných krajín prináša často výraznejšie pozitívne efekty ako ovládanie „univerzálnej“ angličtiny. To, čo sa stáva bežnou kompetenciou uchádzača, stráca na hodnote; mladí ľudia dobre ovládajúci angličtinu nebudú v dohľadnej dobe na pracovnom trhu žiadnou zvláštnosťou.

Z hľadiska uplatnenia v nadnárodnom hospodárskom priestore má nemecký jazyk nemalý trhový význam. Už v súčasnosti pracuje množstvo Slovákov v susednom Rakúsku. Otvorením pracovného trhu Rakúska a Nemecka od 1. mája 2011 aj pre Slovensko vzrastie prirodzená motivácia pre výber nemčiny ako cudzieho jazyka. Znalosť nemeckého jazyka je dôležitým predpokladom mobilnej pracovnej sily a uplatnenia na európskom trhu práce.

V európskom priestore zohráva nemecký jazyk naďalej dôležitú úlohu pri nadobúdaní medzikultúrnych kompetencií. Chceli by sme pripomenúť, že nemčina je najpoužívanejším

materinským jazykom v Európe a Nemecko je najdôležitejším ekonomickým partnerom Slovenskej republiky.

Právo na slobodný výber

Zavedením záväzného modelu vyučovania povinnej angličtiny ako 1. cudzieho jazyka by sa školám, rodičom a predovšetkým samotným žiakom výrazne zúžila možnosť výberu. Neprihliadalo by sa pritom na podmienky jednotlivých škôl, ani na potreby určitých regiónov. Návrh zákona obmedzuje ponuku a smeruje k uniformite, keď sa pokúša ešte viac upevniť už beztak dominantné postavenie anglického jazyka.

Aj v prípade, že akceptujeme nevyhnutnosť ovládania anglického jazyka vzhľadom na jeho rozšírenie a využitie v praxi, je možné ponechať voľnosť výberu povinného anglického jazyka ako 1. alebo 2. cudzieho jazyka. Nielen v takomto prípade je však nevyhnutnosťou **zvýšenie hodinovej dotácie pre 2. cudzí jazyk** v rámci Štátneho vzdelávacieho programu. Bez posilnenia hodinovej dotácie pre 2. cudzí jazyk nie je možné zabezpečiť, aby žiaci dosiahli po ukončení stredoškolského vzdelania minimálnu komunikačnú úroveň B1 Spoločného európskeho referenčného rámca cudzích jazykov.

Výraznejšie by sa pritom mal využívať transfer spôsobov osvojovania si cudzieho jazyka, malo by sa napríklad stavať na príslušnosti jazykov k tej istej jazykovej skupine, na ich podobnosti, a takto smerovať ku kompetencii viacjazyčnosti.

Kvalita výučby cudzích jazykov

Viacero odborníkov vo verejnej diskusii k návrhu zákona už poukázalo na nedostatočné personálne zabezpečenie kvalitnej povinnej výučby anglického jazyka. Pripravenosť škôl splniť zákonom stanovenú povinnosť je aj podľa vyjadrení kolegov z pedagogickej praxe otázná, čo môže viesť k znižovaniu celkovej úrovne výsledkov vo výučbe cudzích jazykov.

Princíp kontinuity osvojovania si cudzieho jazyka v priebehu jazykového vzdelávania by mal zabezpečovať podmienky prechodu na vyššie jazykové úrovne. Ak zákon postaví nemčinu, francúzštinu, ruštinu, španielčinu a taliančinu celoplošne a záväzne do pozície 2. cudzieho jazyka, bude môcť ich výučba na školách garantovať nanajvýš dosiahnutie komunikačnej úrovne B1 Spoločného európskeho referenčného rámca cudzích jazykov, v priemere sa však dajú očakávať ešte nižšie úrovne. Predpoklady pre vykonanie maturitnej skúšky na úrovni B2 z jazykov, ktoré sa takto dostanú do úzadia, nebudú vôbec zabezpečené.

V snahe udržať kontinuitu budú navyše viaceré typy stredných škôl ponúkať iba výučbu angličtiny, hoci špecifiká niektorých odborov a profesijná orientácia budúcich absolventov by mali skôr motivovať k ovládaniu iného cudzieho jazyka. Takéto smerovanie potom bude tiež znamenať, že maturitnú skúšku budú žiaci týchto škôl vykonávať iba z anglického jazyka. Ovládanie angličtiny ako 1. cudzieho jazyka môže demotivovať pri osvojení si ďalšieho cudzieho jazyka.

Viaceré inštitúcie signalizujú, že v prípade zavedenia povinného anglického jazyka ako 1. cudzieho jazyka vznikne enormný nedostatok odborne vyučujúcich učiteľov anglického jazyka pre 1. stupeň ZŠ. Ak hrozí, že povinnú výučbu anglického jazyka ako 1. cudzieho jazyka na 1. stupni ZŠ budú realizovať nekvalifikovaní vyučujúci, potom vzniká riziko demotivácie žiakov vo vyšších ročníkoch kvôli nedostatočným základom v tomto cudzom jazyku. Pre kvalitu vedomostí a zručností žiakov ZŠ je zabezpečenie kvalitnej výučby v počiatočnom štádiu mimoriadne dôležité. Práve učenlivé malé deti, ktoré si začínajú osvojovať cudzí jazyk, sú otvorené pre všetko, čo sa im bude prezentovať a k čomu budú vedené. Odstraňovať nedostatky nadobudnuté v ranom veku, odučiť žiakov od nesprávnych

štruktúr, nesprávnej výslovnosti či nesprávneho spôsobu nadobúdania jazykových vedomostí a zručností bude vo vyšších ročníkoch nesmierne náročné.

Bilingválne gymnáziá, bilingválne sekcie škôl, ako aj školy s rozšíreným vyučovaním cudzích jazykov dosahujú na rozdiel od toho pozoruhodné výsledky. Bolo by škodou zastaviť ich rozvoj koncentráciou školstva na jeden cudzí jazyk.

Ohrozenie zamestnanosti a postavenia učiteľov cudzích jazykov

Návrh zákona v nás vyvoláva obavu, že vážnym dôsledkom zavedenia povinného anglického jazyka bude profesijné znehodnotenie učiteľov nemeckého jazyka a učiteľov ďalších cudzích jazykov okrem angličtiny. Zamestnanosť kvalifikovaných a kvalitných učiteľov iného cudzieho jazyka ako angličtiny bude týmto krokom ohrozená.

Na mnohých stredných odborných školách, predovšetkým na bývalých stredných odborných učilištiach, sa v súčasnosti uplatňuje prechodný model výučby cudzích jazykov a obvykle sa vyučuje iba jeden cudzí jazyk. Učitelia iného ako anglického jazyka však v dôsledku načrtnutého vývoja stratia na týchto školách uplatnenie a hrozí ich prepúšťanie.

Potreba vyučovania cudzích jazykov navyše býva často zľahčovaná a spochybňovaná samotným vedením škôl. Obmedzením výberu sa pozícia cudzích jazykov a ich učiteľov v školskom systéme neupevní.

Finančné straty

Stovky učiteľov sa v oblasti nemeckého jazyka zapojili do národného projektu Vzdelávanie učiteľov základných škôl v oblasti cudzích jazykov v súvislosti s Koncepciou vyučovania cudzích jazykov na základných a stredných školách. Naši učitelia sú zapojení v obidvoch cieľových skupinách projektu: Väčšinu tvoria zamestnaní a kvalifikovaní učitelia 1. stupňa základných škôl, ktorí nemajú kvalifikáciu pre vyučovanie cudzieho jazyka a v projekte ju mali nadobudnúť. Ako druhá skupina sú v projekte zapojení aj zamestnaní kvalifikovaní učitelia nemeckého jazyka, vyučujúci na 2. stupni základných škôl, ktorí si majú rozšíriť vzdelanie o pedagogicko-psychologické poznatky a didaktiku potrebnú pre výučbu nemeckého jazyka na 1. stupni ZŠ.

Doplňujúce vzdelávanie takmer 600 učiteľov v prípade nemeckého jazyka, s ktorými počíta národný projekt financovaný zo zdrojov ESF Operačný program Vzdelávanie, by pri povinnom vyučovaní anglického jazyka od 3. ročníka 1. stupňa ZŠ stratilo svoje opodstatnenie. Finančné prostriedky z ESF, ktoré už boli investované do ich prípravy, nebudú využité.

Dôsledky vo sfére vysokého školstva

Prípravu kvalitných učiteľov cudzieho jazyka zabezpečujú vysoké školy a inštitúcie ďalšieho vzdelávania učiteľov. V oblasti nemeckého jazyka sa na slovenských univerzitách po roku 1989 etablovalo viacero germanistických pracovísk. Nielen v prípade absolventov učiteľského štúdia nemeckého jazyka, ale cudzích jazykov vo všeobecnosti možno dlhodobo pozorovať pokles záujmu absolventov o učiteľské povolanie. Dôvody sú známe a zreteľne ukazujú potrebu komplexnejších zmien: nízke spoločenské postavenie učiteľov, neadekvátne a málo motivujúce finančné ohodnotenie učiteľov na školách v porovnaní so súkromnou sférou. V takejto situácii je zavedenie anglického jazyka ako povinného 1. cudzieho jazyka pre viaceré študijné odbory takmer likvidačné. Bez dosiahnutia minimálne úrovne B2 Spoločného európskeho referenčného rámca cudzích jazykov a bez maturitnej skúšky v inom cudzom

jazyku ako v angličtine nebudú splnené predpoklady pre štúdium cudzieho jazyka. Takáto tendencia je v rozpore s princípom viacjazyčnosti a jazykovej rozmanitosti, ako aj v rozpore s kultúrnymi tradíciami našej krajiny.

Všetky tieto dôvody nás motivovali požiadať Vás, aby ste prehodnotili navrhované zmeny zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní.

Vážený pán minister,

chcela by som Vás týmto v mene Spoločnosti učiteľov nemeckého jazyka a germanistov Slovenska požiadať o prijatie zástupcov našej organizácie. Za najvhodnejšie by sme považovali spoločné stretnutie so zástupcami asociácií ďalších cudzích jazykov, keďže predstavitelia asociácií učiteľov ruského, francúzskeho a španielskeho jazyka nám vyjadrili svoju podporu. Vzhľadom na hroziace vážne dôsledky považujeme za nevyhnutné, aby sme s Vami v čo najskoršom termíne prediskutovali perspektívy jazykového vzdelávania na Slovensku.

S úctou

PhDr. Nadežda Zemaníková, PhD.
prezidentka SUNG

NOVÚ FILOLOGICKÚ REVUE

vydáva

Fakulta humanitných vied

Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Časopis vychádza 2x ročne.

Príspevky do 1. čísla upravené podľa pokynov posielajte **do 30. apríla 2012** na adresu:

paulina.slosarova@gmail.com

Neupravené príspevky nebudú uverejnené

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú autori.

NOVÁ FILOLOGICKÁ REVUE

Pokyny pre autorov

Jazyk	Príspevky môžu byť napísané v jazyku, ktorý sa vyučuje na FHV (slovenský, anglický, nemecký, ruský, francúzsky, španielsky, taliansky, maďarský, poľský)
Na začiatku príspevku označiť sekciu:	Literárnovedná; lingvistická; translatologická; kulturologická; recenzie; informácie o konferenciách; seminároch a kolokviách; kronika
Formát súboru	Microsoft Word 2007 - *.DOCX
Speciálne symboly a znaky, ktoré nie sú obsiahnuté v unicode znakovnej sade, zahrnúť ako obrázky. V prípade väčšieho počtu symbolov vložte celú tabuľku ako jeden obrázok.	
Písmo	12, Times New Roman
Riadkovanie	1,5
Odseky	Na začiatku každého odseku alebo logického celku odsadenie 1,5 cm
Zarovnanie	Do bloku
Hlavička	NÁZOV PRÍSPEVKU (kapitálky, bold, veľkosť 14, centrovane, riadkovanie 1,5) Vynechať riadok (1,5) Meno autora (bold, veľkosť 12, zarovnanie vľavo, riadkovanie 1), Vynechať riadok (1) Inštitúcia - pracovisko, mesto (bold, veľkosť 12 zarovnanie vľavo, riadkovanie 1) e-mail vynechať riadok (1,5) text...
	Príklad:

	<p style="text-align: center;">O REFLEXII TEÓRIE PREKLADU ODBORNÝCH TEXTOV NA SLOVENSKU</p> <p>Vladimír Biloveský</p> <p>Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, vladimir.bilovesky@umb.sk</p>
Text príspevku Rozsah (max. 15 strán)	Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5; zarovnané okraje Text členiť na odseky, kapitoly, resp. podkapitoly
Formát strany	Normalizovaná strana (30 riadkov, 60 znakov)
Poznámky za príspevok	Poznámky v texte označujte (1), (2)... Umiestňujte ich na koniec textu pred zoznam literatúry. Nepoužívať poznámky pod čiarou!
Literatúra: Zoznam literatúry uvádzať v abecednom poriadku, prosíme nečíslovať	za textom vynechať riadok(1,5) Literatúra (Times New Roman, bold, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje) Vynechať riadok (1) Knižná: VILIKOVSKÝ, J.: <i>Preklad ako tvorba</i> . Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984, 240 s. Časopisecká: VILIKOVSKÝ, J.: <i>Preklad jazykovej špecifiky</i> . In: Revue svetovej literatúry, 16,1980, č. 6, s.170-176. Štúdia v zborníku: VILIKOVSKÝ, J.: <i>Slovenské preklady Poeovho havrana</i> . In: Preklad a tlmočenie 3. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2001 v Banskej Bystrici. Banská Bystrica : Filologická fakulta UMB, 2001, s. 12-40. (Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje)
Resumé: 1/ v jednom zo svetových jazykov, ak je príspevok v slovenčine; 2/ v slovenčine, ak je príspevok v cudzom jazyku	Za literatúrou, vynechať riadok (1,5) Resumé (Times New Roman, bold, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje) Vynechať riadok (1) Text resumé (Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1, zarovnané okraje) Prosíme uviesť názov príspevku v jazyku resumé.

**mediálny
partner
FHV UMB**

